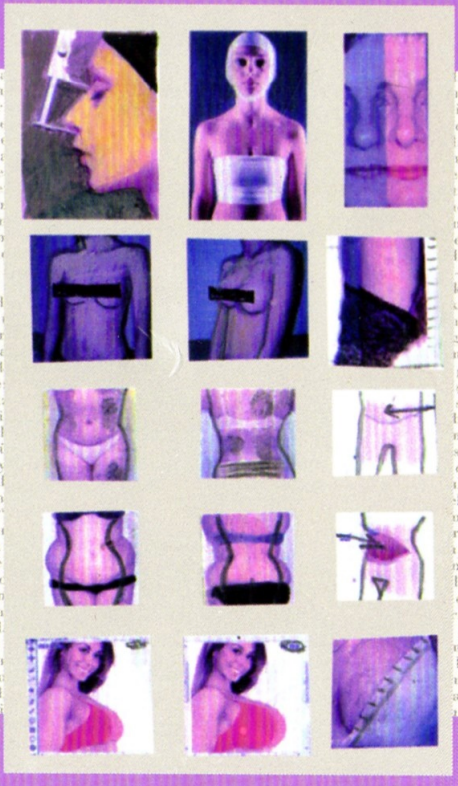
Yasemin İnceoğlu
Altan Kar

Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında

KADIN ve BEDENİ

AYRINTI

Prof. Dr. Yasemin İNCEOĞLU, 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora (1990) derecelerini Marmara Üniversitesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. 1993 yılında üniversitenin aynı bölümünden doçent, 1999 yılında ise profesör unvanını aldı. 1994'te Columbia Üniversitesi School of Journalism'den Visiting Scholarship (Konuk Öğretim Üyeliği) bursuna hak kazandı. 1997–1998 yılları arasında Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde dekan yardımcılığı görevinde bulundu. 2002–2004 yıllarında aynı fakültenin Gazetecilik Bölümü ve Genel Gazetecilik Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yaptı. Kasım 2004'te Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlayan İnceoğlu, çeşitli uluslararası/ulusal sempozyum ve seminerlerde medya etiği, medya-savaş, medyada kadın imajı, internet-çocuk pornografisi, haber medyasında profesyonel sorumluluk konularında bildiriler sunmakta, yazıları da çeşitli gazetelerde yayımlanmaktadır.

Yard. Doç. Dr. Altan Kar, 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nden mezun oldu. İstanbul'un Mahalle Muhtarlarının Sosyokültürel Yapılarını konu alan bir mezuniyet tezi hazırladı. "Kadının Aile İçindeki Karar Süreçlerine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezini ise, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 2002 yılında tamamladı. Aynı bölümde doktora derecesini, "Sembolik Kültürel İlişkiler ve Armağan Örneği" başlıklı bir tez yazarak aldı. Küreselleşme, popüler kültür, tüketim davranışları ve iletişim teknolojileri konularında ulusal ve uluslararası yayınları vardır. Halen Yeditepe Üniversitesi'de öğretim üyesi olarak görev yapmakta, kültürel farklılıklar ve davranış biçimleri alanlarına yönelik dersler vermektedir.

Ayrıntı: 549
"Ağır" Kitaplar Dizisi: 24

Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında
KADIN VE BEDENİ
Yasemin İnceoğlu - Altan Kar

Yayıma Hazırlayan
Gökçe Çiçek Çetin

Bu kitabın yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan

Baskı ve Cilt
Mart Matbaacılık Sanatları (0 212) 321 23 00 (Pbx)
Merkez Mah. Burcu Sok. 6/1 Kâğıthane-İstanbul

Birinci Basım *2010*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-562-3
SERTİFİKA NO.: 16061

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Eminönü - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 - 01 - 05 Faks. (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında

KADIN VE BEDENİ

Yasemin İnceoğlu - Altan Kar

"AĞIR" KİTAPLAR DİZİSİ

KİTLE VE İKTİDAR
Elias Canetti

İNSANLIĞIN MAHREM TARİHİ
Theodore Zeldin

RUJ LEKESİ
Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi
Greil Marcus

BİZİ 'BİZ' YAPAN HİKÂYELER
Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme
William Lowell Randall

MARKSİZM, AHLÂK VE TOPLUMSAL ADALET
R. G. Peffer

İMPARATORLUK
Michael Hardt & Antonio Negri

DİSİPLİN
Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi
Ulrich Bröckling

HEP YUVAYA DÖNMEK
Ursula K. LeGuin

AHLÂKİ PROTESTO SANATI
Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık
James M. Jasper

SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert

KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ
Richard Sennett

CAZ KİTABI
Ragtime'dan Fusion ve Sonrasına
Joachim-Ernst Berendt

KURTLARLA KOŞAN KADINLAR
Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler
Clarissa Pinkola Estés

CİNSELLİĞİN TARİHİ
Michel Foucault

SEKS İSYANLARI
Toplumsal Cinsiyet, Başkaldırı ve Rock'n'roll
Simon Reynolds & Joy Press

SÜRÜDEN DEVLETE
Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme
Eugène Enriquez

ÇOKLUK
İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi
Michael Hardt & Antonio Negri

BİR AHLÂK KURAMI
Genel Etik & Bir Ahlâk Felsefesi & Bir Kişilik Etiği
Agnes Heller

MUTFAK SAVAŞI
Damak Zevkinin Jeopolitiği
Christian Boudan

İKTİSADİ ADALET VE DEMOKRASİ
Rekabetten İşbirliğine
Robin Hahnel

TARİH BOYUNCA KENT
Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği
Lewis Mumford

AÇIKLAMALI DÜZÜLKE
Çok Boyutlu Bir Macera
Edwin A. Abbott

METİN ÇÖZÜMLEMELERİ
Yasemin G. İnceoğlu - Nebahat A. Çomak

En Değerli Varlıklarımız
Deniz İnceoğlu ve Deniz Kar'a...

İçindekiler

Önsöz 11

Birinci Bölüm
BEDENE ŞİDDET – ÖZBENLİK DEĞERLENDİRMELERİ TOPLUMBİLİMSEL BİR ANALİZ

Giriş 17
İktidar Üzerine 19
Aile Çevresinde İktidar İlişkisi: Ensest Tabusunun İhlali 21
Ensest Tabusunun İhlalinin Sonuçları 24
Fuhuş Alanında İktidar – Ticari Seks İşçisi Olarak İstismar Edilen Kız Çocuklar 25
Beden ve Kendine Zarar Verme 28
"Sonuç"a Doğru 31
Sonuç 33
Kaynakça 34

İkinci Bölüm
DEĞERSİZLEŞTİRME: KADIN BEDENİNİN MARUZ KALDIĞI ŞİDDET

Özet 39
Kadınların Maruz Kaldığı Şiddette Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Beklentilerinin Önemi 39
Kadınların Maruz Kaldığı Ev İçi Şiddet 41
Erkekler Neden Şiddet Uygular? 42
Kadınlar Şiddet Gördüklerinde Ne Yaparlar? 43
Şiddetin Altında Yatan Nedir? Değersizleştirme 44
Kadınların Kendine Güven Duygularının ve Kişisel Güçlerinin Oluşması 56
Sonuç 57
Kaynakça 60

Üçüncü Bölüm

YENİ GÜZELLİK İKONLARI: İNSAN BEDENİNİN ÖZGÜRLÜĞÜ MÜ, MAHKÛMİYETİ Mİ?

Güzelliğin Psikolojik Arka Planı;
Bakanın Gözünden Kendi İmgesini İzleyen Kadın.....65
Narsistik Yeniden Kuşatma Yoluyla Güzellik
Kavramının İçe Evrilmesi.....68
İdeal Kadın Ölçüleri; Dayatılan Güzelliğe Mahkûmiyet...71
Güzellik Arzusunu Besleyen Huzursuzluk Duygusu 73
Estetik Cerrahinin Yeni İmkânlarıyla İç içe Gelişen
Popüler Güzellik Söylemi: "İdeal Güzelliğe Ulaşmak
Artık Bir Vaat Değil!".....76
Saha Araştırması 79
Bulgular.....79
Güzel Kadın Tanımı 80
Yaptırılan Estetik Operasyonlar.....81
Estetik Ameliyata İlgi Duyulmaya Başlandığı Dönem ve
Estetik Operasyonlardan Beklentiler.....82
Estetik Operasyonu Yapan Doktora Nasıl Karar Verildi?.82
Estetik Operasyondan Beklentiler Nelerdi;
Hayatını Nasıl Etkileyecekti? 83
Estetik Operasyon Kararında Tereddüt Yaşandı mı?.....84
Estetik Operasyonlardan Memnuniyet.....84
Mutluluğun Kaynağı Nedir? 85
Tekrar Estetik Operasyon Yapılması Düşünülüyor mu?...85
Sonuç 86
Kaynakça.....89

Dördüncü Bölüm

CADILAR SEVİMLİ OLABİLİR

Dişil Uğrakta Film Yapmak.....95
Sanatsal Yüceltme ve Yaratıcılık 100
Anne, Tiksinme ve Yaratıcılık 102
Küçük Cadı Kiki 104
Kuşaklar Arası İlişki ve Tinsellik 110
Ötekiye Saygı Olarak Dişilik ve Şefkat.....116
Kadınlar Arası Dayanışma ve Benlik Krizinin Aşılması.....119
Dişil Farklılık 123
Karşıtlıkları Dengesizleştirmek.....125
Kaynakça 128

Beşinci Bölüm

BİYOTEKNOLOJİLER VE KADIN BEDENİ

İnsan, Beden, Toplum....133
Bedenin Sosyokültürel İnşası....135
Kadın Bedeni ve Toplumsal Kontrol....137
Biyomedikal ve Biyoteknolojik Beden....138
Bedene Uygulanan Biyoteknolojik Müdahaleler....139
Biyoteknoloji Ürünü Gıdalar ve Temizlik Malzemeleri..140
İlaçlar, Tedaviler, Doku ve Organ İkameleri....142
Menopozun Medikalizasyonu ve Hormon Tedavisi....144
Doku ve Organ İkamesi....147
Genetik Müdahaleler, Yeni Üreme Teknolojileri....149
Biyoteknolojik Tarım ve Kadınlar....150
İnsan Genetiğindeki Gelişmeler,
Yeni Üreme Teknolojileri ve Kadın....152
Genetik Mühendisliği ve Preimplantasyon Genetik Tanı 155
Sonuç....163
Kaynakça....167

Altıncı Bölüm

PLASTİK CERRAHİ, "TANRIM BENİ BAŞTAN YARAT!.." METAFORUNU MÜMKÜN KILABİLİR Mİ?

Özet....173
Güzel Nedir?....174
İçten Dışa Evrilen Güzellik: Bedenin Estetik
Bir Obje Olarak Değişimi....179
Plastik Cerrahinin Mucizesi: Durdurulan Zaman....184
Sonuç....193
Kaynakça....195

Yedinci Bölüm

ÇALIŞMA YAŞAMI VE DIŞ GÖRÜNÜŞ

Dış Görünüş, Güzellik, Çekicilik, Cazibe....199
Çalışma Yaşamında Güzellik ve Dış Görünüşün Etkileri201
İşyerinde Dış Görünüş ve Ayrımcılık....204
Sonuç....206
Kaynakça....208

Önsöz

Elinizdeki kitap, çeşitli biçimlerde açıktan veya güzellik söylemiyle örtülü olarak kadın bedenine yönelen şiddet eğilimlerini ve bu bağlamda toplumsal söylem ve kabulleri eleştirel bir yaklaşımla ele almak amacıyla hazırlanmıştır. Yüzyıllar boyunca beden, saklanılması, utanılması gereken, yasaklarla kısıtlanan ve gem vurulan bir tabu olmuştur. Aydınlanma dönemi ve beraberindeki demokratikleşme hareketleriyle birlikte her ne kadar bedene yönelik özgürleştirme girişimleri görülse de, moral değerler ve dini inançlar onun özgürleşmesini yine de kısıtlamaya devam etmiştir. Günümüzde ise, büyük oranda postmodernizmin toplumsal kavramlar ve kuramlar üzerinde yarattığı tartışmalarla birlikte, tabular ve bununla beraber pek çok konunun yanı sıra bedene yönelik toplumsal algılar da sorgulanmaya başlamış, beden konusu yeniden keşfe çıkılan bir alan haline gelmiştir.

Bu bağlamda kitabımızda, kadın bedenine yönelik yüzyıllardır göreli bir karşıtlık içinde olduğu düşünülen güzellik ve şiddet kavramları, gerek kadına dışardan yönelen bir baskı olarak gerek kadının kendi kendisine yönelttiği içselleştirilmiş bir zorunluluk duygusu anlamında çift yönlü olarak irdelenmiştir.

Kitabımız, kadın bedenine yönelik yukarıda sözünü ettiğimiz kavramlar çerçevesinde yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Esin Küntay, kadın bedeninin bir cinsel istismar nesnesine dönüştürülmesini ve kadına yönelik cinsiyet ayrımı gözeten, onu erkeğe oranla değersiz gören ve ona ikincil konum atfeden toplumsal bakış açısını eleştirmektedir. Bu bağlamda, çocukluktan itibaren cinsel sömürüye maruz kalan kız çocukların yaşadığı travmaların etkilerini konu ederek, görülen zararın temel bedensel işlevler, özbenlik ve beden imajı üzerindeki sonuçlarını tartışmaktadır.

İkinci bölümde, Marmara Üniversitesi İngilizce Sosyoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu, kadınların şiddete maruz kaldıklarında hissettikleri ve bedenlerine yansıyan değersizlik duygusunu tartışmaya açmaktadır. Yazar, kadınların karşılaştıkları şiddetin onları kısıtlanmış bir yaşama olduğu kadar değersizleştirilmiş bir bedene de maruz bıraktığını öne sürmektedir. Çocukluktan başlayarak mekân ve zaman kısıtlamalarını aşmaya çalışan her kadın bir terbiye ve yola ge-

tirme aracı olarak şiddetle yüz yüze gelmektedir. Bu durumla karşılaşan her kadın kendilik algısını ve kendi bedenine ilişkin algısını bir kez daha düşünmek zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda uysal, denetim altına alınmış, sindirilmiş bir beden ve bu bedene yakıştırılan devinimler, alışıldık kadın algısının rahatsız etmeyen fiziksel tezahürü ortaya çıkmaktadır. Kümbetoğlu çalışmasında, şiddetin kadınların sadece kendi kişisel yaşamlarının bir sorunu olmadığının, kişisel sorunların toplumsal çözümleri olduğunun altını çizmekte ve konuyu ayrıntılı olarak tartışmaya açmaktadır.

Üçüncü bölümde, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu ve Yeditepe Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü'nden Yard. Doç. Dr. Altan Kar, küreselleşen güzellik algısıyla birlikte, "güzel olmanın ve görünme"nin bireysel bir hak olarak görülmeye başlanmasını ve sonuçlarını tartışmaktadır. Çalışma, günümüzde kadının, popüler kültür tarafından idealize edilen bir "öteki beden" ile hiçbir zaman memnun olmadığı kendi bedeni arasında sıkışıp kalmasını konu etmektedir. Kadınların mutsuzluğu kendi ideal beden ölçüsünden uzaklaşmayla paralel şekilde artmaktadır. Kadının küçük yaşlardan itibaren kendisini toplum içinde seyredilen bir nesne olarak algılaması ve her zaman bir sahne üzerinde hissetmesi kapitalist ideolojinin bu yönde ilerlemesini kolaylaştıran temel faktörlerden biri olmuştur. Ayrıca yazarlarımız, çalışmalarının teorik alt yapısını destekler nitelikte sonuçlara ulaştıkları bir alan araştırması da yapmışlardır. Söz konusu araştırma, Türkiyeli kadınlar arasında bedene yönelik güzellik algısının, küreselleşen güzellik standartlarına paralellik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü bölümde, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nden Doç. Dr. Nilgün Tutal Cheviron, Hanou Miyazaki'nin 2000'li yıllardan itibaren çektiği filmlerde kahramanların öncelikle kız çocuklar ya da ergenlik yolundaki genç kızlar olduğuna dikkat çekerek, Miyazaki'nin filmleri aracılığıyla kadın cinsinin hangi anlamda kahraman olduğunu ya da kahraman olarak kurulduğunu çözümlemektedir. Yazar, bu kurgulamayla klasik ve yaygın erkek egemen düzenin bir şekilde yerinden edildiğini bu çözümlemeye dayanarak ileri sürmektedir. Gerçek bir ben/öteki ilişkisinin var olabilmesi, dişil cinsin ya da cinsiyetin ikinci cins olarak kabul görmesinin reddedilmesine, cinsiyetlerin ya da cinslerin iki olabileceğinin kabul edilmesine ve cinsler arasında birinci ya da ikinci cins şeklinde hiyerarşik bir ilişki kurulmasından kaçınılmasına bağlıdır. Tam da bu hiyerarşikleştirmeden ötürü kadınlar farklılıkları nedeniyle sö-

mürülmüştür. Bir auteur olarak tanımlayabileceğimiz Miyazaki'nin dişilliğe atfettiği değerler, içinde yaşadığımız modern (postmodern) kapitalist toplumların yaygın değerleriyle zıtlık içindedir. Bu çerçevede yazarımız, kendinde farklılık olarak kadın fikrini son yılların sinemasında en iyi temsil eden auteur Miyazaki'nin filmleri ile Luce Irigaray'ın mutlak farklılık olarak kadın kuramını bir arada düşünerek tartışma olasılığını gündeme getirmektedir.

Beşinci bölümde, Marmara Üniversitesi İngilizce Sosyoloji Bölümü'nden Doç. Dr. İnci User, biyoteknolojinin, insan bedeninin normlaştırılmasına ve norm dışı bedenlerin daha aşağı bir kategori oluşturmasına yol açacağına yönelik bir tartışma başlatmaktadır. İnsanlar arası doğal çeşitlilik, zaten bugüne kadarki anlayış ve bilgilerimiz çerçevesinde "normal" yapıda olduğu kabul edilmeyen insanların çeşitli şekillerde damgalanmalarına, bazı haklarını kullanamamalarına ve olumsuz benlik algılarıyla yaşamalarına neden olmuştur. Teknolojiden yararlanan bedenlerin, toplumun sağlık ve estetik anlayışı doğrultusunda "kusursuz" hale getirileceği bir ortamda, aynı kusursuzluğu sağlayamayanların uğrayacağı ayırımcılığın çok daha şiddetli olacağı beklenebilir. Teknolojik müdahalelerin çoğunun kadın bedeni üzerinde gerçekleşmesiyle kadınlar, doğal gebelik ve doğum sürecinden uzaklaşmalarını, normlara uygun çocuklar üretmelerini talep eden bir toplumsal baskıyla karşılaşacaklardır. Böyle yapay ve denetimli bir annelik anlayışının kadınlar arasında şimdiye kadar bildiğimiz anne rolünden çok farklı tavırlar ortaya çıkarması ve yeni doğan çocukların sosyalleşmeleri sürecinde pek çok sorun yaratması söz konusu olabilir. Yazarımız bu doğrultuda, anne olma sürecini doğallıkla yaşayamayan ve çevrenin talepleriyle yönlendirilen annelerin, bebekleriyle iletişimlerinde aksaklıklar beklenebileceğini de ileri sürmektedir.

Altıncı bölümde, Yeditepe Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü'nden Yard. Doç. Dr. Altan Kar ve Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Görevlisi Dr. Sevgi Kesim, güzellik kavramının aslında bir anlamda insanın estetik tarihinin ve bu tarihsel süreç içinde, "estetik bir obje olarak insan bedeninin" incelenmesi olduğu savından yola çıkıyor. Yaşadığımız çağda güzellik kavramı bedene, özellikle de kadının bedenine indirgenmiştir. Dolayısıyla bu konudaki değişimlerin tarihi kadın üzerinden yazılmıştır. Güzel görünme baskısı kadınlarda, neden daima genç ve güzel görünmedikleri yönünde suçluluk duygusu yaşamalarına neden olmaktadır. Bu duygu, kadının toplumsal ve özel ilişkiler içinde, benlik algılayışı ile fiziksel görünüşü arasında çatışmalar yaşamasına neden olmaktadır. Çalışmada yazarlarımız, günümüzde kadının güzel olma

baskısı karşısında yaşadığı toplumsal ve psikolojik çelişkiler karşısında, plastik cerrahide aradığı çözüm(süzlük) arayışlarını ve en son noktada kendini yok etmeye varan süreci irdelemekteler. Bu bağlamda, konunun görsel bir şölen şeklinde konu edildiği Koreli Yönetmen Kim Ki Duk'un "Zaman" (Shi gan) adlı filmi analiz edilmektedir.

Yedinci bölümde ise, Yeditepe Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü'nden Yard. Doç. Dr. Dilek Torunoğlu, güzelliğin ve çekiciliğin ne olduğunu, dış görünüşün çalışma yaşamı içinde neden ve nasıl önemli bir konu olarak ortaya çıktığını ve fırsat eşitliği kapsamında nasıl konumlandığını tartışmaktadır. Araştırmacımız, bir yandan iş tanımında işin gerektirdiği özelliklerin mümkün olduğunca detaylı ve açıkça belirtilirken, dış görünüşün iş ile ilişkisinin (örneğin, basketbol oyuncusunda uzun boy aranması gibi) verilere dayanarak vurgulandığını, diğer yandan, fırsat eşitliği ilkesinin kurum kültürünün ve yönetim felsefesinin bir varsayımına dönüştürüldüğü yönündeki ikilemin altını çizmektedir. Sonuçta ne pahasına olursa olsun kârlı seçimlerin meşrulaştırılması çabası yerine, "Hangisi –en kapsayıcı ölçekte– doğru?" sorusunu bize sorduran etik değerlerimizin bize kılavuzluk etmesini, karmaşıklığın azalması yönünde bir çözüm olarak önermektedir.

Günümüze kadar sosyal bilimler alanında kadın bedenine yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Kitabımızın bu anlamda kadın bedenine yönelik açık şiddet ve güzellik söylemiyle sarmalanmış örtülü şiddet kavramları çerçevesinde sürmekte olan tartışmaları belli bir kavramsal bütünlük içinde toplayarak, ilişkili literatüre katkıda bulunduğunu umuyoruz. Kitaba emeği geçen, her biri kendi alanında yetkin, değerli yazarlarımıza ve bizlere yayım aşamasında gönülden destek veren Ayrıntı Yayınları çalışanlarına şükranlarımızı sunarız.

Yasemin İnceoğlu-Altan Kar
Ocak, 2010/İstanbul

Burada akademik kariyerimin her aşamasında arkamda desteğini hissettiğim değerli hocam ve çok sevgili arkadaşım Prof. Dr. Yasemin Giritli İnceoğlu'na özel bir teşekkürü borç bilirim. Bu kitabın çalışmalarına başlarken hamile olduğumu öğrendim; kendisi bir an bile bu durumumdan ötürü bir aksaklık olabileceğini ima etmeden, belli dönemlerde üzerimden yükün tamamını alarak, benimle çalışmayı sürdürmüştür.

Altan Kar
Ocak, 2010/İstanbul

Birinci Bölüm

BEDENE ŞİDDET – ÖZBENLİK DEĞERLENDİRMELERİ TOPLUMBİLİMSEL BİR ANALİZ

Prof. Dr. Esin KÜNTAY

Giriş

Kadın bedeninin nesneleştirilmesi ve erkeğin onu denetimi altında tutmasıyla ilgili genel konu çerçevesinde bu makalede kadına/kız çocuğuna karşı işlenen cinsel suçlar irdelenecektir. Onları cinsel nesne haline dönüştürerek istismar eden, kadına karşı cinsiyet ayrımı gözeten yaklaşımlar onun varlığını erkeğe oranla değersiz gören ve ona ikincil konum atfeden toplumsal bakış açısının sonucudur. Baskıcı, ezici bir kültürel sistemin, erkek egemen temsiliyetin somutlaştırdığı sosyal değerlerle oluşan toplumsal kimlikler kadının, erkeğin "ötekisi" olarak nitelendirilmesine yol açar.[1]

Günümüzde ahlak kurallarının hayata geçirilmesi talebiyle kadına karşı baskıcı uygulamaların dozu giderek artmaktadır. Kadına karşı adil davranılması gereği göz ardı edilmektedir. Yanlış yönlendirmelerle, ahlaksal değerlerin kadına karşı adaletsiz tutumlara gözü kapalı olduğunu görüyoruz.[2] Toplumsal içeriğin erkek egemen olduğu gözden kaçmamalıdır. Cinsiyet ayrımını üreterek, koruyan erkek egemen toplumumuzda kadının şiddet görmesi, istismar edilmesi olayları çok da şaşırtıcı olmasa gerek!

İrdeleyeceğimiz konuyu alandaki gözlemlerimiz ve gerçekleştirdiğimiz araştırmamızın[3] verileri doğrultusunda ele alacağız. Açıklamala-

1. Diprose, Rosalyn, *The Bodies of Women: Ethics, Embodiment and Sexual Difference*, Routledge, Londra ve New York, 1994, s. 38.
2. A.g.e., Introduction, s. VI.
3. Esin Küntay 1963-1968 yılları arasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü Çocuk Bürosu'nda (şimdiki Çocuk Şube Müdürlüğü) çalışmış, evlerinden kaçan, polisin eline geçen çok sayıda çocukla yüz yüze görüşmeler yaparak, dosyalarını düzenlemiştir.
1998-1999 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Güliz Erginsoy'la ortaklaşa gerçekleştirdikleri UNICEF destekli "Teenage Female Sex Workers in the Istanbul Metropolitan Area" başlıklı araştırmanın yürütücüsüdür.
2001'de Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) bünyesinde cinsel sömürü mağduru çocuklara hizmet vermek üzere faaliyete geçen "Çocuk Evi"nde çocuklarla birlikteliği, onlara desteği sürmektedir.

rımızı ulaştığımız bulgular üzerine temellendirip, somutlaştırabileceğimizden birkaç ana başlık altında toplanan kadına/kız çocuğuna karşı işlenen cinsel suç türleri arasında ensest tabusunun (yasağının) ihlalini ve fuhuş sektöründe ticari "seks işçisi" olarak istismar edilen çocukların sorunlarını ele alabileceğiz. Cinsel suçlar kategorisi içinde yer alan "pornografik malzeme üretimi için kullanma" ve ülke sınırları içinde bir yerden diğerine ya da yasadışı yollarla, kandırarak sınır ötesine taşımak, kaçırmak, fuhuşa sürükleyerek tutsak etmek, zorla çalıştırmak, bazı hizmetler vermeye zorunlu kılmak gibi "insan ticareti" başlığı altında toplanan diğer çok ciddi sorunların ayrıntıları bu çalışmanın dışında tutulacak konulardır. Vurgulamış olduğumuz gibi alandaki gözlemlerimiz ve yapmış olduğumuz sosyal araştırmanın verileri doğrultusunda[4] sorunları irdeleyeceğimizden, konuyu ancak bu sınırlar içinde değerlendirmenin doğru olacağını düşünüyoruz.

Ensest tabusunun ihlali, aile çevresinde yaşanan baskı ve istismar olayları, evden kaçma ve fuhuş alanına sürüklenme, birbirleriyle bağlantılı olgulardır. Ensest dahil her yönden cinsel sömürüye erkek çocuklar da maruz kalmaktadır. Ancak, bu çalışmamızda "kız çocuklar"ın sorunları üzerinde durulacaktır. Onların daha uzun bir süre içinde bulundukları koşulları denetleme, düzenleme, düzeltme olanakları yoktur. Yaşamlarında seçenekleri de, gelişme hakları[5] da sınırlıdır.

Erkek egemen değerlerle sımsıkı sarmalanan kız çocuk ile ilgili olarak "namus" ve "bekâret" kavramlarının bir arada düşünülmesi, beden üzerindeki özgürlüğünün tanınmaması, "aile" ve "toplum" tarafından haklarının kısıtlanması ya da tümüyle yok sayılması onlar açısından çok sınırlayıcı yönelimlerdir. Bunun sonucunda "olurları" olmadan bedenlerine ulaşılması, el konması, hatta bir adım ötesi hâlâ "namus", "töre" adına cinayetler işleniyor olması son derece dramatik durumlardır. Birilerinin (erkekler) diğerleri (kadınlar) üzerinde hak iddia etmesi onların tutsak edilmesiyle eşanlamlıdır. Çağdaş dünyanın bireyleri olduğumuzu ileri sürerken insan haklarına saygıyı dile getiriyor, haklarımız olduğunun altını kalın çizgilerle çiziyoruz. Öte yandan anlam karşıtlığı mantığı çerçevesindeki toplumsal değerlendirmelerle madonna/fahişe, iyi kadın-kız/kötü kadın-kız şeklinde bireyleri birbirinden ayırarak nitelendirebiliyor[6], paralı cinsellik ve cinselliğin metalaştırıl-

4. Bkz. Küntay Esin – Erginsoy, Güliz, *İstanbul'da Onsekiz Yaşından Küçük TİCARİ "SEKS İŞÇİSİ" KIZ ÇOCUKLAR*, Bağlam Yayınları: 259, İnceleme-Araştırma: 178, İstanbul, 2005.
5. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHS)'ye göre gelişme hakkı; her çocuk onurlu, güvenli ve kendini gerçekleştirebileceği bir ortamda büyüme ve gelişme olanaklarından yararlanacaktır.
6. Küntay, Esin - Çokar, Muhtar, *Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel*

ması karşısında sessiz kalabiliyorsak, kabul edelim ki iki yüzlü davranıyoruz; yanlışlıklarımızı ortaya koymaktan, özeleştiri yapmaktan kaçınıyoruz. Halbuki Anayasa'nın 10. maddesi uyarınca tüm bireyler "ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşittir", eşit haklara sahiptir.

Erkek egemen değerlerle sımsıkı çevrelenmiş olan kadının/kız çocuğunun bedeni üzerindeki hakları, vurgulamış olduğumuz gibi yok sayılıyor. Onun yerine ailesinin üyelerini ve toplumu hak sahibi olarak gören değerler onu sımsıkı denetim altında tutuyor. Kadının/kız çocuğunun namusu ailesinin namusu olarak algılanıyor. "Namus"la "bekâret" kavramlarının bir arada değerlendiriliyor olması[7], bekâretini yitiren bir çocuk için durumunu bir karabasana dönüştürüyor. Böylesine çağdışı bir anlayış karşısında öldürülmek ya da intihar etmeye zorlanmanın dışında kalan tek seçenek evden kaçmak, izini kaybettirmektir. "Yaşama hakkı" tehdit altındadır. Onun durumunda başka bir çıkış yolu görülmemektedir. Bu yazıda kız çocuklar üzerinde iktidar gücü, aile çevresinde ve ailesi dışına itilerek fuhuş alanına sürüklendiğinde, başka bir deyişle, her iki ortamda ele alınarak irdelenecektir.

İktidar Üzerine

Konumuz bireyin bedeni üzerinde kurulan baskılar ve denetim ilişkileriyle ilgilidir. Bedeni üzerindeki denetim ve kız çocuğunun adeta tutsak edilmesi durumunu açıklamak için önce, "Nasıl bir iktidar ilişkisidir bu?" sorusunu yanıtlamamız gerekiyor.

Cinsel sömürü mağduru kız çocukların aile ortamında ve/ya da aile dışında fuhuş sektörüne itilerek zarara uğratılmasını olanaklı kılan temel etken, güç eşitsizliğidir. Güç ilişkileri eşitsiz olduğundan bir iktidar durumu ortaya çıkar. İktidar her yerdedir ve tüm ilişkilerde üretilmektedir. Foucault iktidarın eşit olmayan ve devingen ilişkilerde ortaya çıkarak, işlerlik kazandığına işaret ediyor.[8] Bedeni üzerindeki haklarının varlığını benimsemeyen, onun üzerinde başkalarının egemenliğini onaylayan anlayış, bireyin bedeninin bir iktidar ilişkileri örüntüsü içine itilmesine yol açıyor. Aile grubu içindeki ikincil konumu, erkeğin bedenini denetlemesini onaylayan uygulamalar karşısındaki kız çocuğunun acizliği onun adil olmayan uygulamalara karşı direnme gücünü

Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi Bilgilendirme Dosyası 8: Seks Ticareti: Cinsel Eğitim, Tedavi ve Araştırma Derneği, İstanbul, 2006, s. 16.

7. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 119-122.

8. Foucault, Michel, *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Yayıma Hazırlayan: Nurdoğan Rigel, Gül Batuş vd, Su Yayınları, İstanbul, s. 99.

yok etmektedir. Kız çocuğunun bir başkasının "nesnesi" haline dönüştürülmesi, şiddet uygulanması durumlarını daha sonraki bölümlerde ele alarak, irdeleyeceğiz.

Cinsiyet farklılığının varlığını benimseyen erkek egemen toplumsal ilişkilerde "öteki" olarak kurgulanan, toplumsal değiş tokuşun yararlarından, olanaklarından dışlanan kadın/kız çocuğu karşılıklı ilişkilerde kayba uğrayan taraftır. Erkekler toplumdaki ayrıcalıklı birincil konumları yönünden kadınlara borçludurlar.[9] İktidar ilişkileri toplumsal ilişkiler örüntüsü içine derinlemesine yerleşiktir. İktidar ilişkilerinin bulunmadığı bir toplum ancak soyutlamada var olabilir.[10] İktidarın esas niteliği ve başvurduğu en son yol şiddettir; bu, iktidarın ilkel biçimidir.[11]

Burada "iktidar" kavramını en geniş anlamıyla siyasi yapıların ya da devletin yönetilmesinin, politik anlamda tabi kılmanın dışında, gündelik yaşamda, aile grubu kapsamında bireylerin diğer bireyler üzerinde "eylemde bulunma hakkı" anlamında ele almaktayız. Şiddet, iktidarın aracıdır.[12] Bir beden üzerinde ya da şeyler üzerinde uygulandığında şiddet ilişkisi zorlar, büker, işkence uygular, tahrip eder ya da tüm olanaklara kapıyı kapatır.[13] Ensest ilişkisi içinde ya da fuhuş sektöründe kullanılması sonucunda bir kız çocuğunun cinselliği metalaştırılmış, "şeyleştirilmiştir". Bu durumda talep edilen davranışları yerine getirmesi için yapılan tüm baskılar tam da yukarıda betimlenen biçimde gerçekleşiyor; zorlanıyor, fiziksel ve/veya duygusal işkence görüyor, herhangi bir başkaldırısı karşısında kapılar yüzüne kapatılıyor, direnme gücü yok ediliyor.

İktidarın uygulanması davranışları yönlendirmek ve olası sonuçları bir düzene koymaktır.[14] Bu, konumuz açısından kız çocuğunun talep edilen biçimde davranmasını sağlayarak karşısındaki kişinin beklentileri doğrultusundaki bir düzen ya da düzenlemedir. Toffler da güç ilişkilerini, şiddet, zenginlik, bilgi (en genel anlamda) kullanılarak diğerlerinin istenen biçimde davranmasını sağlamak olarak tanımlıyor.[15] Bu, sömürenin istediği biçimde ama sömürülenin baskı altında, şiddet uygulanarak, istemi dışındaki kimi eylemleri gerçekleştirmesini sağlamaktır. Bu güçlünün, cinsiyeti ve yaşı nedeniyle üst konumdakinin,

9. Bkz. (1), Diprose, s. 38.
10. Foucault, Michel, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Yayıma Hazırlayan: Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, İkinci Basım, s. 77.
11. A.g.e., s. 73.
12. A.g.e., s. 74.
13. A.g.e., s. 73.
14. A.g.e., s. 74.
15. Toffler, Alvin, *Powershift*, Bentham Books, New York, 1990, s. 14.

"ast"dan beklentilerini karşılayan bir düzendir. Başka bir deyişle, sömürenin istekleri doğrultusunda ama sömürülenin baskı altında tutularak, şiddet uygulanarak, isteği dışında kimi davranışları gerçekleştirmesini zorla sağlamaktır.

Aile Çevresinde İktidar İlişkisi: Ensest Tabusunun İhlali

Bir çocuğun ticari yönden fuhuş sektöründe cinsel kullanımı ve istismarının başlangıcında bazı durumlarda aile ortamında ensest tabusunun ihlal edilmesi olgusu yer alır. Sömürülen bir çocuktur ve bu onun bedeni üzerindeki haklarının yok sayılması demektir. Ticari seks işçiliğine kaydırılarak istismar edilen çocuklardan bir bölümünün evden kaçmadan önce ensest mağduru olduğunu ve dayanamayıp evden kaçtığını yapmış olduğumuz sosyal araştırmada da gözlemlemiştik.[16]

Ensest, bir çocuğun yasal ve toplumsal tabulara (yasaklamalara) rağmen ve aykırı olarak, birincil çevrelerinde, yakın kan akrabaları tarafından cinsel amaçlı kullanımı ve istismarıdır. Mağdur edilen, çocuk, kardeş ya da yeğendir. Sömürülenle sömüren arasında yakın akrabalık bağı vardır. Nitekim, Medeni Kanun'un evlenme engellerini sıralayan 129. maddesi "hısımlık"ı evlenmenin engeli olarak saptıyor ve üst soy ile alt soy arasında, kardeşler arasında, amca, dayı, hala ve teyze ile yeğenler arasında evlenmeyi yasaklıyor. Yasanın bu maddesi geçmişten günümüze dek süregelen ensest yasağının yasal uzantısıdır. Ensest tabusunun ihlalini bir kat daha tehlikeli kılan durum, sömürülen küçüğün çocukluk döneminde olması, başına gelenleri tam olarak kavrayacak bilinç düzeyinde olmamasıdır. O fiziksel, duygusal, bilişsel ve toplumsal açılardan henüz gelişmekte olduğu bir yaş dönemindedir; kırılgandır, yüksek risk altındadır, özel korunma ve güvenceye gereksinimi vardır. Özel korunma ve güvence yasal korunma ve güvenceyi de içerir.[17] Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (BMÇHS) tarafı olan ülkelerden biriyiz. Devletin pornografi dahil çocuğu her türlü cinsel sömürü ve cinsel istismardan koruma yükümlülüğü vardır.[18]

Ensest tabusunun ihlali, çocuğun haklarını hiçe sayan yaklaşımlar, ailenin değerlerini yücelten, onun üyeleri için duygusal zemin oluştur-

16. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 113-114.
17. BMÇHS, Önsöz.
18. BMÇHS, madde 34.

mada rakibi olmadığını benimseyen genel kabulü sarsmakta, "aile uyumu"na ilişkin zihinlerde çizilen imaj giderek bulanık bir görüntüye dönüşmektedir. Böylece, Anayasa'mızın 41. maddesinin "Aile Türk toplumunun temelidir" hükmü de önemini yitirmektedir.

Her ne kadar günümüze dek ülkemizde ensest mağduru çocuklarla doğrudan doğruya görüşmek suretiyle yapılmış bir sosyal araştırma bulunmasa da, medya aracılığıyla topluma yansıtılan haberlerden ensestin çok ciddi bir sorun olduğu ve ender rastlanan bir olgu olmadığı artık çok açık bir gerçektir. Bilinmezlik kalkmış olsa bile sorunun hak ettiği ilgiyi görmediği, önemsenerek, özenle üzerine gidilmediği, çözüm üretmek için geç kalındığı da bir başka gerçektir. Genelin sessizliği bir çocuğu aile ortamında seks kölesi haline dönüştürmekte, cinsel istismarını sürekli kılmaktadır.

Erkek çocuk da ensest mağduru olabilir. Ancak ensest mağdurlarının geneli kız çocuklardır. Sömüren ise erkek akrabasıdır ve çoğu kez bu kişi kız çocuğunun babasıdır. Olayın aile ortamında saklı tutulması, çocukların annelerinden bile gereken desteği elde edememesi, anlayış görmemesi birçok olayın gün ışığına çıkmasını engellemektedir. Küçük bir çocuğun başına geleni tam olarak kavrama olasılığının düşük olması bir yana, karşı çıkması, direnç göstermesi, bundan bir yakınına, öğretmenine ya da bir başka yetkiliye söz etmesi, şikâyetçi olması beklenemez/beklenmemelidir.

Sosyal Denetleme Kuramı yandaşlarından Richard Gelles'in görüşleri, sömürülenin sömürene karşı gelip, direnç gösterme olasılığının bulunmadığı yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Gelles'e göre, resmi/resmi olmayan denetlemenin olmadığı yerde sapmalar görülebilir. Aile üyeleri arasında bazıları diğerlerine şiddet uygulayabilir, onları istismar edebilir. Mağdur edilen ender olarak saldırıya karşı çıkabilir. Onun bağımlı konumu olayın gizli tutulmasına yol açar.[19] Gelles bu bağlamda Goffman'ın "sahne arkası" kavramını açıklayıcı buluyor. Nasıl ki tiyatroda izleyici sahne arkasındaki hazırlıkları görmüyorsa, aile üyeleri arasındaki "gizli ilişkiler", güç ve konum farkından ötürü zayıf olanın boyun eğmesini sağlar ve çevre olan bitenden haberdar olamaz. İşte baba ve çocuğu arasındaki ensest ilişkisi güç dengesizliğinin en uçtaki göstergelerinden biridir. Bu, bir çocuğun babasının isteklerine yanıt vermekten, onları karşılamaktan neden kaçınamadığını açıklar. Mağdur, direnç gösterme yönünden acizdir; o, olayda kendini suçlar, sorumlu tutar.

19. Gelles'den aktaran Bidwell, L. D. ve Mey, B. J. V., *Sociology of Family: Investigating Family Issues*, Allyn and Bacon, USA, s. 377.

Ensest nedeniyle evden kaçan, seks işçiliğine kaydırılarak mağdur edilen bir kız katılımcıyla araştırmamız kapsamında yapmış olduğumuz görüşmedeki anlatısından küçük yaşlardayken çok sevdiği, güvendiği, en yakını olan biri (babası) tarafından kendisine yapılanı "sevme" gibi algıladığı anlaşılmıştır. Buna çok şaşmamak gerekir. Annesi evde yokken babasının yanına gelip yattığını, kendisini sevdiğini; ancak, anne eve geldiğinde olanları ona anlattığı takdirde çok kızabileceği yönünde kendini uyardığını söylemiştir.[20] Olan biteni 11 yaşındaki bir çocuğun tam olarak algılaması imkânsızdır. Nitekim, başka bir görüşmedeki, "Ben uzun süre normal baba-kız ilişkisi öyle olur sanıyordum" yönündeki, bunu destekleyen bir diğer beyan küçük yaşlardayken bireyin ensest olayını kavrayamayacağını, davranışın yanlış olduğunu anlayamayacağını gösteriyor.

Yakın geçmişte[21], 16 yaşlarında bir kız çocuğuyla yaptığımız görüşme, ensest mağduru bir çocuğun çaresizliğini ve nasıl bir ikilem içine sürüklendiğini gösteren somut bir örnektir. Görüşme isteği çocuktan gelmişti. "Hocam seninle özel olarak konuşabilir miyiz?" dileği üzerine yaptığımız görüşme ensest mağduru bir çocuğun nasıl bir baskı altında tutulduğunu, onun ne gibi bir açmaz içine sürüklendiğini bir kez daha görmemizi sağlamıştır. Şöyle ki, o kız çocuğu uzun süre babasının cinsel tacizine uğramış ve şikâyeti üzerine de babası tutuklanmıştı. Evde geride kalan beş küçük kardeşinin bu nedenle aç kaldığını düşünüyordu. Başta annesi ve amcası şikâyetini geri alması için baskı yapıyordu. Korkuyordu, kendisini tehlikede hissediyordu ve ne yapması gerektiği konusunda kararsızdı. Temel gelir getiricinin cezaevinde tutuklu olması nedeniyle ev halkı muhtaç durumdaydı. Acaba şikâyetini geri çekmeli miydi?

Maddi olanaksızlıklar ensest mağduru bir çocuğun annesinden bile çoğu kez destek alamamasına yol açıyor. Halbuki olayın önlenebilmesi annelerin çok dikkatli davranmalarına bağlıdır. Şikâyetçi olduğunda ise anlattıklarının inandırıcı olmadığı ileri sürülüyor. Sömürenin yaptığını inkâr etmesi, onu yalan söylemekle suçlamasıyla çocuk tam anlamıyla kendi kaderine terk edilmektedir. Olay çoğu kez örtbas ediliyor, çocuğun hayal gücüne bağlanıyor.[22]

Tecavüz edenin kız çocuğu üzerinde hak iddia etmesi altı çizilmesi gereken bir diğer ciddi sorun. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Çocuk Bü-

20. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 113-115.

21. Mayıs, 2009.

22. Russell, Diana, "Towards Justice for Incest Survivors", AGENDA, No. 27, Reproductive Rights, Published by Agenda Feminist Media, 1995, s. 62-73. http://www.jstor.org/stable/4065973.

rosu'nda çalışırken bir babayla yaptığımız görüşmede, çocuğunu nasıl bu şekilde istismar ettiğini yokladığımızda verdiği yanıt çok düşündürücü ve o oranda da korkutucuydu. "Size ne! Benim kızım değil mi, istediğimi yaparım" yanıtının taşıdığı anlam 40 yıl sonra, bugün de süregelen erkek egemen yapının günümüz kültür değerlerine kök salan yansımasıdır. Bir çocuğu bu denli hoyratça sahiplenmek[23], hak sahibi olduğunu göz ardı ederek onu hakkın konusu gibi görmektir. Bu gerçek birçok kız çocuğun ortak yazgısıdır. Kızların birey olduğunu kabullenme yerine onu sahiplenmeyi doğru bulan bakış açısının altını yeniden çizelim; bu hep, kuşaklar boyu kadını/kız çocuğunu ikincil konumda değerlendirmelerin ürünüdür.

Ensest tabusunun ihlal edilmesinin 2 yönlü büyük sakıncası vardır. Öncelikle ensest olayının anlaşılması ve açıklanması güç, hatta yasaklanan, bir olgu olduğu gözden kaçmamalıdır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi olayı örtbas etme eğilimi ve bu yöndeki suskunluk mağdurun çektiği acıları, sıkıntıları bir kat daha şiddetlendirir. Öte yandan da, "gizlilik" sömüreni korur, kimliğinin açığa çıkmasını engeller, böylece onu cezalandırılmaktan kurtarır; yıkıcı davranış ise, sürer gider.

Birçok durumda ailenin mahremiyeti kutsal, dokunulmaz kabul ediliyor. Kabul gören, mağdurun iyilik halinin (welfare) aile yaşamı ve diğer üyelerinin yararı için feda edileceği yönündeki yaygın görüştür. "Namus" kaygısıyla olay kamuoyundan gizlenmektedir. Anayasa'nın "Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması"yla ilgili 20. maddesi uyarınca özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Ancak, suç işlenmesinin önlenmesi, genel ahlakın korunması vb durumlarda yargıç kararıyla gizlilik kuralı istisnai olarak işlemez. İşte bu durumda yargı merciinin harekete geçirilmiş olması gerekir ki, bu en azından mağdurun yetkililere şikâyet etmesi koşuluna bağlıdır ve gerçekleşmesi zayıf bir olasılıktır. Kız çocuk üzerinde, bir kez daha vurgulayalım, toplum ve aile hak sahibidir ve onun "tutsak" edilmesine açık kapı bırakan da bu gerçektir.

Ensest Tabusunun İhlalinin Sonuçları

Ensest mağduru, cinsel istismarın olumsuz etkilerini yaşamı boyunca ruhunun derinliklerinde hisseder. Çok yanlı kişilik bozuklukları,

23. Küntay, Esin, "Çocuk Hakları ve Aileiçi İlişkiler: Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Üzerine Bir Yorum", İNSAN HAKLARI, Yayıma Hazırlayan: Oya Çiftçi, TODAİE, Yayın No. 301, Ankara, 1997, s. 544.

depresyon belirir. Yaşadığı travmanın sonrasıdır oluşan stres bozukluğu. Bir çoğunun uyku bozukluğu sorunu vardır. Aralarında anorexia, bulimia gibi yeme sorunları ya da aşırı yeme isteği olanlar bulunmaktadır. Özellikle çocuğa oral tecavüz yeme isteğini yok edecek boyutlarda onu ürkütür, kendini aşağılanmış ve depresif hisseder.[24] Ensest mağdurlarında intihar etme yönelimi gelişir. Başkalarıyla sıkı, yakın ilişkiye girme güçlüğü çekerler ya da diğer kişilere güven duyguları zedelenir. Bütün bunlar üzerinde önemle durulması gereken psikolojik sorunlardır. Cinsel ilişkiden hoşlanmaz (cinsel soğukluk) ya da tam tersi rastgele cinsel ilişkiye girerler. Hamile kalabilirler. Alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, bedeni ya da bir uzvu kesme vd kendine zarar veren davranışlar ensest mağdurlarında sık rastlanan durumlardır. Okul ve iş yaşamında başarısızdırlar. Yaratıcı yetenekleri zarar görür ya da tümüyle yok olur. Davranış bozukluğu gösterirler; evden, okuldan kaçma, saldırganlık gibi. Evden kaçan, sokaklarda yaşayan, fuhuşa sürüklenen çocuklar arasında önemli sayıda ensest mağduru olanlar vardır.[25]

En temel sorunlardan biri ensest mağduru çocuğun, yaşının küçük olması nedeniyle olayı doğru algılayarak, anlatamayacağı sanısıdır. Bu nedenle de gerçeği dile getirdiğinde bunu onun hayal gücü ve buluşuna bağlayarak, açık-saçık şeyler ima ettiğini ileri sürerek, diğer kişileri anlatılanın gerçekdışı olduğuna inandırma olasılığı yüksektir.[26] Bu da tecavüzü gerçekleştirenin birçok durumda kendini kurtarmasına yol açar.

Fuhuş Alanında İktidar – Ticari Seks İşçisi Olarak İstismar Edilen Kız Çocuklar

Daha önce de açıklamış olduğumuz gibi araştırmamızın katılımcıları olan "ticari seks işçisi"[27] kız çocukların önemli bir bölümü aile ortamlarında fiziksel, cinsel, duygusal yönden sömürüldüğü için evlerinden kaçan küçüklerdir. Bunların ciddi aile sorunları vardır.

24. Goodwin, Jean M., Attias, Keina, "Eating Disorders in Survivors's of Multi-Modal Childhood Abuse", *The Good Body*, Der. Mary Winkler ve Letha B. Cole, Yale University Press, New Heaven, Londra, 1994, s. 24.
25. Bkz. (22), Russell, s. 63.
26. A.g.m., s. 64.
27. "Ticari seks işçisi" çocuk, para ya da mal karşılığında cinsel etkinliklerde kullanılan, sömürülen 18 yaşın altındaki bireydir.
"Seks işçisi" kavramı ihtiyatla kullanılmalıdır. Çünkü kavram ilk bakışta ücret karşılığı profesyonel bir işi çağrıştırmaktadır. Bu çocukları "işgücü" kategorisinde değerlendirmek yapılanı normalleştiriyor. Halbuki yüksek kazanç elde etmek üzere bir çocuk üzerinde güç kullanma, onu istismar etme boyutu gözden kaçıyor, gerçeği yansıtmıyor.

Bir çocuğun fuhuş sektöründe sömürülmesi olayı her zaman göze görünür bir olgu değildir. Onun cinselliğinin kullanımı ve sömürüsü gizlilik içinde cereyan eder. Onu kandırarak fuhuşa sürükleyen "aracıları" ve "müşterileri" üzerinde baskı yapar, güç kullanırlar. Bugünden yarına yaşamlarını sürdürebilecekleri, en temel gereksinimlerini karşılayabilecekleri yeterlilikte gelir getirecek bir işe girebilmeleri güçtür. Eğitim düzeyleri düşüktür; herhangi bir özel yeteneğe sahip değildirler. Ev ortamından ayrılınca yeme, içme, yatma, barınma, giyinip kuşanma gereksinimlerini karşılama güçlüğü içine düşerler. Ekonomik ve sosyal açılardan kırılgandırlar. Kendi başlarına sokaklarda kaldıklarında kolay ele geçebilecek bir av haline gelirler. Fuhuş sektörüne kaydırılma yönünde kandırılma olasılıkları yüksektir.

Bir çocuğun bir yetişkin gibi fuhuş sektörüne girme ve kalma yönünde bilgisi yeterli değildir. Onu yetişkin gibi değerlendirmek yanlış olur. Belirtmiş olduğumuz gibi fiziksel, duygusal ve zihinsel olgunluğa erişmemiş olması nedeniyle kırılgandır, davranışlarının tam sorumlusu olarak düşünülmemelidir. O halde bir çocuk fuhuş alanına kendi isteğiyle girmez; kandırılmasının gerisinde "çaresizliği", "zorunluluğu", "zorlanması" yatmaktadır. Müşterisinin istemlerini karşılarken "istekli" olduğu sanılmamalıdır. Bedeni pazara sunulmuş bir mal gibidir ve belli saatler içinde kiralanarak ele geçirilir, cinselliği metalaştırılır.

"Seks işçisi" olarak çocuğu pazarlayan ortamlar; diskolar, barlar, dansingler, masaj salonlarıdır. Aracının baskısı olmaksızın "özgür" olarak kendi başlarına hareket etmek isteyenler, müşterileriyle "otostop yapmak" yoluyla anlaşırlar. Bu yola yönelme en yüksek riski taşıyan bir karardır. Otostop yapmak üzere kentin belli başlı durak yerlerinde beklerken oradan geçen araçlardaki kişilerce "fahişe", "o..." gibi nitelendirmelerle çağrılarak aşağılanırlar. Bir müşteriyle anlaştıkları halde birlikte olmak üzere gittikleri kentin gözlerden uzak bir açık alanında ya da ikinci sınıf bir otelde birden fazla kişinin saldırısına uğrayabilirler. Aralarından bazıları ücretlerini ödemekten kaçınmak için arabadan tekmelenerek dışarıya itilebilir. Dayak yiyebilir ya da kesici bir aletle dürtülebilirler.[28] Bu çocuklardan bazıları otostop yaparken öldürülme korkusuyla kendi başına iş yapmaktan vazgeçerek diğer alanlara dönüş yaptığını söylemiştir.

Kadının/kız çocuğunun bedenine isteği dışında ulaşmak onun psikolojisini olağanüstü etkiler, bozar. Paralı cinsellik, cinselliğin metalaştırılması, bedeni üzerinde özgürlüğünün olmaması, başka birilerinin, kendisini baskı altında tutan aracıların ve müşterilerin, üzerinde hak id-

28. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 135.

dia etmesi, gücün onların elinde olması, özgüven eksikliğine ve çok düşük kimlik değerlendirmelerine yol açar. Kendisinden utanır, nefret eder, suçluluk duygusuna kapılır.

Pazara sunulan, cinsel objeye dönüştürülen kız çocuğu ile onu pazarlayan aracısı ve bedenini kiralayan müşterisi arasındaki pazarlık eşit olmayanlar arasında yapılmaktadır. Sömürenler üst, sömürülen ise ast konumundadır. Güç ilişkisi eşitsizdir ve daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi bir iktidar ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Bu söylediklerimizi güvenli cinsel ilişki talep etme yönünde ne denli kırılgan olduklarını, nasıl bir baskı altında tutulduklarını açıklayarak daha net bir biçimde ortaya koyabiliriz. Seks işçiliğine sürüklenen çocukların hemen tümünün cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, HIV/AIDS'in nasıl bulaştığı konusunda az çok bilgisi vardır. Ancak, müşterinin daha fazla para ödeme önerisi karşılığında denetimsiz cinsel ilişki istemini (talebini) geri çevirme yönünde güçsüzdürler. İlişkinin zayıf olan tarafıdırlar, maddi zorluklar içindedirler. Daha çok para onlar için olmazsa olmaz önemdedir. Bu nedenle de güvenli cinsel ilişki için pazarlık etme gücünden yoksundurlar. Bir kez daha, pazarlığın eşit olmayanlar arasında sürdürüldüğünü anımsayalım.

Görüşmelerimiz sırasında korumasız cinsel ilişkinin tehlike ve sakıncalarını çocuklara anlattık. "Biliyorum, onun için ben sık sık doktora gidip kontrol oluyorum, sen merak etme" yolundaki tepkileri çok çarpıcıydı. Tepki, cinsel sağlık ve üreme sağlığına ilişkin bilgilerinin ne denli yüzeysel olduğunu ve sonuç ortaya çıktıktan sonra önlem alınabileceğini sandıklarını gösteriyor! Özetle; çocukluk dönemindeki bireylerin HIV/AIDS salgınına karşı savunmasız olduğunu, cinsel sağlık ve korunmayla ilgili yeterli bilgi ve deneyimlerinin bulunmadığını dikkate alınca ne denli ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz.

Birey özerktir, toplumsal ilişkiler temelinde toplumsal sözleşmeler özgür olarak, eşitlikle akdedilir. Bu görüşe karşı çıkanlar gerçekte bunun böyle olmadığını, tersine, sözleşmelerde bir başkasının emrine girerek ondan aşağı konuma itildiğimizi ileri sürmektedirler. Şöyle ki, bu görüşün taraftarı olanlara göre bir tarafın mülkünü satın alıp, koruyacak olanın diğer tarafın neler yapması gerektiğiyle ilgili karar verme gücü vardır.[29]

İrdelediğimiz konu açısından ticari seks işçisi kız çocukla bedenini kiralayan müşteri arasındaki ilişkiyi yukarıda ileri sürülen görüş çerçevesinde değerlendirebiliriz. Küçük çocuğun bedeni nesneleştirilmiş,

29. Bkz. (1), Carol Pateman'dan aktaran Diprose, s. 65-66.

meta haline dönüştürülmüştür. Onu bedeli karşılığında bir süre ele geçiren müşterisinin istemlerine, ileri sürdüğü koşullara tümüyle uymak, boyun eğmek durumundadır; istem (talep) korumasız cinsel ilişki yönünde olsa da. Zayıf olan taraf odur ve her türlü direnç halleri derhal bastırılacaktır. O adeta müşterisinin cinsel objesi gibidir.

Özetle; ödenecek olan bedel karşılığında kız çocuğunun bedeni değiş tokuş ilişkisi içine itilmiştir; bu ilişkide müşteri ayrıcalıklı konumdadır. Ticari seks işçisi kız çocuğu "güç koşullardaki çocuklar" grubundadır. Bir çocuğun seks işçisi olarak mağdur edilmesinin benlik değerlendirmeleri üzerinde olumsuz etkisi vardır. Özgüven eksikliği, içe dönüklük, depresyonun yanı sıra fiziksel sağlığı da zarar görür.

Beden ve Kendine Zarar Verme

Bedeninin nesneleştirilmesi ve erkeğin onun üstünde denetim hakkı olmasının en ciddi sonuçlarından biri, kadının/kız çocuğunun, bedenine şiddet uygulayarak öcünü kendinden çıkarmaya yönelmesidir. Bu, ona karşı uygulanan tüm adaletsiz davranışlar sonucunda beliren öfke halidir. Gerisindeki temel etken, bir kez daha vurgulayalım, cinsiyet ayrımcılığını koruyan ve sürdüren değerlerin varlığıdır. Erkek egemen cinsiyet üstünlüğü karşısında, tekrar anımsayalım, kayba uğrayan[30] ve ikincil konuma itilen kadındır/kız çocuğudur.

Bedeni üzerinde tüm haklarını yitirmesi, özgürlüğünün kısıtlanması, kişiliğinin parçalanmasına yol açar; onu bedeninden öç almaya yöneltir. Bireyin kendini istismar eden davranışlarının çocuklukta istismar edilmiş olmasıyla bağlantısı vardır.[31]

Bedenimiz olmadan biz bilinçli ve uzayda bir yer kaplayan "kişi" olamazdık.[32] Bedeni salt bir fiziki mekanizma olarak algıladığımızda onu etkili bir biçimde ele alarak anlamayı başaramayız.[33] Birey beden ve ruh birlikteliğidir. İnsanın duyguları ve korkuları vardır.[34]

B. S. Turner'ın iç beden-dış beden ayrımını temel alan Işık, iç beden olarak ele alınanın sosyal ve bireysel alışkanlıkların etkisi altında olduğu ve bu etkinin de dış bedene yansıyacağını belirtiyor.[35] İç beden

30. Bkz. (1), Diprose, s. 38.
31. Bkz. (24), Goodwin and Attias, s. 29.
32. Andre, Judith, *The Good Body: Ascetism in Contemporary Culture*, Der. Mary G. Winkler ve Letha B. Cole, Yale University Press, New Heaven, Londra, 1994, s. 10.
33. A.g.e., s. 11.
34. A.g.e., s. 12.
35. Işık, Emre, *Beden ve Toplum Kuramı*, Bağlam Yayınları: 124, İnceleme - Araştırma: 72, 1998, s. 155.

sosyokültürel birçok etkileşimin odağındadır.[36] Toplumdaki yerimiz bizleri biçimlendiriyor, özbenliğimizi, olanaklarımızı, dünya görüşümüzü etkiliyor.[37] Nitekim, kız çocuk üzerinde kurulan erkek iktidarı, bedenini denetim altına alarak disiplin etmesi, onun ruhunda (iç bedeninde) derin travma yaratır. Kendi bedeninde kesici bir aletle oluşturduğu kesikler, yaralar, yaşadığı travmanın dış bedendeki dışavurumudur. Gerek ensest mağdurlarında gerek istemediği halde zorunlu olarak müşterisiyle beraber olan ticari "seks işçisi" kız çocuklarda gözlemlediğimiz sorunlu durumlardır bunlar. Beden her yönüyle kişinin bir parçasıdır. Bedeni etkileyen her şey kişiyi de etkiler.[38] Bedeninin nesneleştirilmesi, ona bir nesne gibi davranılması kız çocuğuna psikolojik açıdan acı verir; bu gerçek azımsanamaz. Cinselliği sömürülen, 18 yaşına gelmeden iki çocuk dünyaya getiren bir kız çocuğunun koluna kazıdığı, "Anne ben yaralıyım" cümlesi ayrıca bir yorum gerektirmeksizin dramını yansıtmıyor mu?

Kendi kendine zarar veren birey sayıları günümüzde giderek yükselen bir grafik çizmektedir. Buna rağmen ilgili literatürde konuya yeterince yer verilmemektedir. Bireylerin konuyla ilgili bilgilenmeleri 1970-1980'lerde yeme bozukluğu sorunlarının arttığı döneme rastlar. O zamanlar henüz anorexia, bulimia ender rastlanan, ilginç durumlar olarak algılanmaktaydı. Ancak, profesyonel bilinç ve kamuoyunun bu sorunlara ilişkin bilgileri arttıkça, çok kimse yardım talep etmeye başladı.[39]

Bedende tipik olarak zarara uğratılan bölgeler kollar, bilekler, bacaklar, vücut, göğüs, baş ve cinsel organlardır.[40] Yapmış olduğumuz yüz yüze görüşmelerin katılımcıları olan kız çocukların hemen tümünde kollarının, bileklerinin ve ellerinin üstünde yara, kesik ve yanık izleri vardı. Bunlar jilet, makas, "kelebek" olarak adlandırdıkları çakılar, cam kırıkları ve alkolsüz içeceklerin teneke kutularının kapaklarıyla, başka bir deyişle, kesici aletlerle açılan yaralardır.[41] Eller üzerindeki yanık izleri ise sigara basmak suretiyle oluşturuluyordu. Çocuklar kendilerini kesme olayını, "faça atma" olarak tabir ediyor. Kendi bedenine zarar verme davranışı Nock ve Prinstein'ın tanımladığı gibi, "intihar amacı gütmeden, bireyin kendi beden dokusunu isteyerek, kasten, doğ-

36. A.g.e., s. 159.
37. Bkz. (32), Andre, s. 13.
38. A.g.e., s. 17.
39. Kress, White, Gibson, Victoria E., vd, "Adolescents Who Self-Injure: Implications and Strategies for School Counselors", Professional School Counseling; Şubat 2004, Cilt 7, Sayı 3, s. 195-201.
40. A.g.m., s. 195-201.
41. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 164.

rudan doğruya zarara uğratması olayıdır". Ergenlik dönemindeki çocuk daha yüksek risk altındadır.[42] Kendi kendine şiddet uygulama bir davranış sapmasıdır. Kişi bir başkasının yardımı olmaksızın kendini yaralamaktadır. Kendine zarar verdiğini gözlemlediğimiz çocuklar 14-18 yaş grubundakilerdi. Bu da çoğu kendini yaralama davranışının ergenlik çağında gerçekleştirildiği görüşünü desteklemektedir.

Asıl önemli olan ve açıklanması güç konu kendine zarar vermenin nedenlerinin belirlenmesi, kaynağının saptanması hususudur. Bu tür davranışın gerisindeki psikolojik ve toplumsal etkenlerin neler olduğunu bilmek gerekir. Davranışın psikolojik ve toplumsal açıklamaları vardır. Biz de bunu anlamak için kendine zarar veren davranışlar sergileyenlerden bunun hangi işleve hizmet ettiğini açıklamalarını istedik. Yanıtlar kimi ipuçları elde etmemizi sağlarken, aslında kendilerine zarar veren bu davranışın nedenlerine çok kesin işaret etmediklerini, kaçamak yollara saptıklarını, adeta "yan çizen" bir tutum içinde olduklarını gördük. "Yan çizen" bir tutumda olduklarını söylerken onları yargılamak istemiyoruz. Duygular karmaşası karşısında yaşam gerçeklerine tam olarak parmak basmadıklarını anlatmak istiyoruz. Nitekim, görüşme yaptığımız çocuklara kendilerini neden incitmek istediklerini sorduğumuzda verdikleri "Bilmiyorum, anımsamıyorum, çok sinirli ve karamsardım" gibi yanıtlar görüşümüzü destekliyor.[43]

Kendine zarar verenlerin yaşam öykülerinde aile içinde ve dış çevrede cinsel sömürü ve şiddete maruz bırakılma durumu var. Kendi kendine şiddet uygulama davranışını tetikleyen, şiddet ve sömürü olaylarıdır. Sömürü ve şiddet ister fiziksel ister cinsel olsun aynı zamanda duygusal sömürü ve şiddeti de içerir. İşte, bu çocuklar yaşantıladıkları kötülüklerin neden olduğu duygusal travma sonucu duydukları şiddeti asıl hedef olması gereken sömürene yönlendirme beceri ve güçleri olmadığından bunun acısını kendilerinden çıkarmaktadırlar. Bir tür duygularını düzenlemek adına kendilerini incitmekte, yaralamakta, öfkelerini kendi kendilerine yöneltmekte ve böylece dışa vurmaktadırlar.

Cinselliği kullanılan, tecavüz edilen kız çocuğu kendini aşırı yenilgiye uğramış hissediyor. O kendi bedenine zarar vermenin nedenlerine değinirken başına gelen olaylar karşısında çaresizliğini, kapıldığı suçluluk duygusunu anlatmak istiyor, ihanete uğradığını düşünüyor. Duyduğu kızgınlığı kendi bedeninden çıkararak, yatışmaya çalışıyor. Bu,

42. Nock, Matthew K., Prinstein, Mitchell J., "Contextual Features and Behavioral Fuctions of Self-Mutilation Among Adolescdents", JOURNAL OF ABNORMAL PSYCHOLOGY, Cilt 114, No. 140-146, American Psychological Association, 2005, s. 140.
43. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 166.

geçmişteki cinsel istismarın acı veren anılarını bir tür maskeleme olayıdır; kendini suçluyor ve fiziksel olarak cezalandırıyor.[44]

Görüştüğümüz çocuklar kendilerini kasten yaralamanın yatıştırıcı, rahatlatıcı etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Hislerini açıklarken gerçeği değil, varsaydıkları duyguyu yansıtıyorlar. Zarar veren davranışın etkisi kısa süreli olduğundan, yinelenerek sürdürülmektedir.[45] Miller buna "trauma reenactment syndrome (TRS)" diyor. Böylece öfke yeniden canlandırılarak harekete geçiriliyor[46] Çoğu kendini kesme olayı ani bir tepkiyle, düşünmeden gerçekleştiriliyor. Kesme esnasında fiziksel olarak büyük bir acı duymadıklarını belirtmişlerdir. Özetle; böylesine tepkisel bir tutum içsel ya da dışsal kimi güdülendirmelerin sonucudur; hemen gerçekleştirilir. Uzun uzadıya düşünülerek, planlanarak yapılmaz. Tepkisel olması ve çok büyük fiziksel acı duyulmaması kendini kesme davranışının engellenmesini güçleştirir.[47]

Büyük bir tehlikeye işaret ediyor olsa da bireyin kendine zarar veren davranışı yeterince araştırmalara konu edilmemiştir; çok açık anlaşılmayan bir olgudur.[48] Bu konuda araştırmaların yavaş gelişiyor olmasının nedenlerinden en başta geleni, kendine zarar verenlerin farkına varmanın, onları görmenin güçlüğüdür. Araştırma yapmak isteyenlerin güvenilir data elde edebilmesinin önünde de çeşitli yasal, yönetsel, ahlaksal çekindirmeler, engeller vardır. Halbuki bu çocukların ele geçerek belirlenmeleri, tıbben yardım görmeleri, psikolojik terapi desteği almaları onlar için yaşamsal önem taşıyor.

"Sonuç"a Doğru

Çocuklukta cinsel sömürüye maruz kalmanın, görüldüğü gibi, çok ciddi travmatik etkileri vardır. Bu bağlamda bir kız çocuğunun cinsel açıdan sömürülerek kurban edilmesinin (victimisation) ona zarar vermeyeceğini ileri sürmek, bu yönde ısrar etmek yanlış ve sakıncalıdır. Konuyla ilgili gizlilik ortadan kalkıp, olay gün ışığına çıkınca kişinin zarar gördüğüne ilişkin göstergeler belirir. Görülen zarar temel beden-

44. Stone, Judy A., Sias, Shari N., "Self Injurious Behaviour: A Bi-Modal Treatment Approach to Working With Adolescent Females", JOURNAL OF MENTAL HEALTH COUNSELING, Nisan 2003, Cilt 25, Sayı 2, s. 5.
45. Bkz. (4), Küntay - Erginsoy, s. 167.
46. Miller, Dusty, *Women Who Hurt Themselves. A Book of Hope and Understanding*, Basic Books, USA, 1994, s. 11-12.
47. Bkz. (42), Nock ve Prinstein, s. 142.
48. A.g.e., s. 140.

sel işlevleri, özbenlik ve beden imajı üzerindedir. Kendi kendini denetleme, etkili iletişim dahil kişinin sağlıklı ilişki kurabilmesinin temel öğeleri zedelenir.[49]

Burada bir parantez açarak son zamanlarda sık sık basının gündeminde yer alan bir cinsel taciz olayını, konuyla ilgisi açısından anımsatmak istiyoruz. Taciz eden 74 yaşında bir gazeteci, mağdur edilen 14 yaşında korunmasız bir kız çocuğu. Ağır Ceza Mahkemesi'nde sürmekte olan dava esnasında mağdur çocuk Adli Tıp Kurumu'nca incelenmiş ve sonuçta "ruh sağlığının bozulmadığı" yönünde düzenlenen rapor göz önüne alınarak tacizci tahliye edilmiştir. Ancak vurgulandığı gibi, cinsel taciz olayı her zaman travmaya yol açar. Acaba nasıl bir zihniyet böyle bir çocuğun ruh sağlığının örselenmeyeceğine karar verir? Çocuğun psikolojisinin bilimsel açıdan bozulacağı kesin olmasına rağmen tecavüzcüyü aklayan yaklaşım toplumumuzda erkek egemenliğinin ve cinsiyet ayrımının varlığını bir kez daha gözler önüne sermiyor mu?[50] Bu ve yaşamda gerçekleşen birçok benzer olay ancak bilimin ışığı altında çözülebilir/çözülmelidir. Cinsel sömürü, tecavüz, kadını/kız çocuğunu, ortaya koyduğumuz gibi çok ciddi biçimde etkiliyor. Tecavüz travması yaşayan birinin temel insan hakları ihlal ediliyor. Onun ruh sağlığını yeniden kazanması için ciddi çaba sarf edilmelidir.

Cinsel istismarın, her durumda bir çocuğun ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği bilimsel görüşünden hareket edildiğinde, yürürlükteki Ceza Kanunu'nun çocuğun cinsel istismarına ilişkin 103. maddesinin içeriği eleştirilebilir. Söz konusu madde mağdurun "beden ve ruh sağlığının bozulması" durumunda faile daha ağır bir ceza verilmesini öngörüyor. Böylece yasa koyucu cinsel istismar mağduru küçüğün ruh sağlığının bozulmamış olabileceği hususunu da varsayıyor. Halbuki bu, savdan öte bir şey değildir; değinmiş olduğumuz gibi esas olan küçüğün ruh sağlığının bozulmasıdır. Bu maddenin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi dava sürecindeki farklı değerlendirmeleri, çelişkili yaklaşımları engelleme açısından yerinde bir yaklaşım olacaktır.

49. Bkz. (24), Goodwin ve Attias, s. 23.

50. Mahkeme süreci içinde peş peşe yapılan kontroller çocuğun bir kez daha istismar edilmesine yol açmıştır. Adli Tıp Kurumu tarafından "ruhsal yapısının etkilenmediği" yönündeki çelişkili raporlar ve çocuğun sürekli ağladığı bilgisi, kamuoyuna yansıyınca, toplumun baskısı sonucu bir kez daha incelenmiş, bu kez verilen rapor oyçokluğuyla "ruh sağlığının bozulduğu" yönünde olunca, tecavüzcü Ağır Ceza Mahkemesi'nce yeniden tutuklanmıştır. (14 Temmuz 2009)

Sonuç

Küçük yaşlarda cinsel tecavüze uğramanın, cinselliklerinin kullanılarak, sömürülmelerinin ve adeta köleleştirilmelerine yol açan uygulamaların kız çocuklar üzerindeki çok ciddi travmatik etkilerini irdeledik. Bu çocuklar korunmaya muhtaçtır; cinsel istismar insan haklarının ihlalidir. Yaşadıkları travmanın ruhsal sarsıntısı kendi bedenlerine şiddet uygulayacak boyutlarda kişilik parçalanmasına yol açmaktadır. Bu çocukların ivedilikle kesintisiz, düzenli psikolojik yardım ve desteğe gereksinimleri vardır.

Cinsel sömürü olaylarının sürüyor olması tehlikesi karşısında bu tür olayların önlenmesi, kesin olarak yasaklanarak sonlandırılması, ilgili yetkililerin öncelikle örneklerine işaret ettiğimiz olayların varlığını görmelerine ve kabul etmelerine bağlıdır.[51] Küreselleşen dünyada yükselen muhafazakâr ideolojinin de etkisiyle genel ahlakın korunması bahanesiyle gerçeğin gözlerden uzakta kalmasına göz yumulmamalıdır. Aksi halde sömürü kapalı kapılar ardında sürer gider. İlgili yetkililer bu tür olayların ayırdına vararak politik kararlılıkla sorunun üstüne gitmeli, önleyici, çözücü strateji üretmelidirler. Bir kız çocuğunun yaşamı boyunca olumsuz etkilenmesine izin vermemeliyiz.

Cinsel istismar olayları sonlandırılmalı ve mağdurların rehabilite edilip yeni baştan sosyalleştirilmeleri, ruh sağlığı ve özgürlüklerine kavuşmaları, toplumla bütünleşmeleri (entegre olmaları) için çaba gösterilmelidir. Bu amaçla sunulacak hizmetler, onları korumayı, iyilik hallerini (welfare) yüceltmeyi, alternatif eğitim olanakları sağlayarak güçlendirilmelerini hedeflemelidir.

Tacizciler, çocuğu baskı altında tutarak sömürenler, yasal açıdan birinci derecede sorumluluk taşıyanlardır. Yasalar önünde sorumludurlar; izlenmeli, kovuşturulmalı, hesap vermekten kaçmalarına göz yumulmamalıdır.

Erkeği üstün kılan dünya görüşü ve değerlere bağlı olarak toplumda kadının/kız çocuğunun ikincil konuma itilmesinin önlenmesi, cinsiyet ayrımına karşı çıkan bir ahlaksal yaklaşımın geliştirilmesine bağlıdır. Bunun için kültürel değerlerde farklılık yaratmak gerekir; bu da günümüzdeki eğitim-öğretim sistemi kapsamında değişik bir anlayışı hayata geçirmeye bağlıdır.

---

51. Bkz. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fuhuşu ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol. Türkiye, protokolü 2002'de imzalamıştır.
Protokolün 1. maddesi uyarınca, "Taraf Devletler çocuk satışını, çocuk fuhuşunu ve çocuk pornografisini, protokolde yer aldığı biçimde yasaklayacaklardır."

Kaynakça

ANDRE, Judith, *The Good Body: Ascetism in Contemporary Culture*, Der. Mary G. Winkler ve Letha B. Cole, Yale University Press, New Heaven, Londra, 1994.

BİDWELL, L. D., MEY, B. J. V., *Sociology of Family: Investigating Family Issues, Allyn and Bacon*, USA.

DIPROSE, Rosalyn, *The Bodies of Women: Ethics, Embodiment and Sexual Difference*, Routledge, Londra ve New York, 1994.

FOUCAULT, Michel, *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Yayıma Hazırlayan: Nurdoğan Rigel, Gül Batuş vd, Su Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Yayıma Hazırlayan: Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, İkinci Basım.

GOODWIN, Jean M., ATTIAS, Keina, "Eating Disorders in Survivors's of Multi-Modal Childhood Abuse", *The Good Body*, Der. Mary Winkler ve Letha B. Cole, Yale University Press, New Heaven Londra, 1994.

IŞIK, Emre, *Beden ve Toplum Kuramı*, Bağlam Yayınları: 124, İnceleme-Araştırma: 72, 1998.

KRESS, White, GIBSON, Victoria E. vd, "Adolescents Who Self-Injure: Implications and Strategies for School Counselors", Professional School Counseling, Şubat 2004, Cilt 7, Sayı 3.

KÜNTAY, Esin, ÇOKAR, Muhtar, *Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi; Bilgilendirme Dosyası 8: Seks Ticareti*, Cinsel Eğitim, Tedavi ve Araştırma Derneği, İstanbul, 2006.

KÜNTAY, Esin, ERGİNSOY, Güliz, *İstanbul'da Onsekiz Yaşından Küçük Ticari "Seks İşçisi" Kız Çocuklar*, Bağlam Yayınları: 259, İnceleme-Araştırma: 178, İstanbul, 2005.

KÜNTAY, Esin, "Çocuk Hakları ve Aileiçi İlişkiler: Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Üzerine Bir Yorum", *İnsan Hakları*, Yayıma Hazırlayan: Oya Çiftçi, TODAİE, Yayın No 301, Ankara, 1997.

MİLLER, Dusty, *Women Who Hurt Themselves. A Book of Hope and Understanding*, Basic Books, USA, 1994.

NOCK, Matthew K., PRINSTEIN, Mitchell J., "Contextual Features and Behavioral Fuctions of Self-Mutilation Among Adolescdents", *Journal of Abnormal Psychology*, Cilt 114, No. 140-146, American Psychological Association, 2005.

RUSSELL, Diana, "Towards Justice for Incest Survivors", *Agenda*, No. 27, Reproductive Rights, Published by Agenda Feminist Media, 1995. http://www.jstor.org/stable/4065973.

STONE, Judy A., SIAS, Shari N., "Self Injurious Behaviour: A Bi-Modal Treatment Approach to Working With Adolescent Females", *Journal of Mental Health Counseling*, Nisan 2003, Cilt 25, Sayı 2.

TOFFLER, Alvin, *Powershift*, Bentham Books, New York, 1990.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fuhuşu ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol.

T.C. Anayasası

Türk Ceza Kanunu

Türk Medeni Kanunu

İkinci Bölüm

DEĞERSİZLEŞTİRME: KADIN BEDENİNİN MARUZ KALDIĞI ŞİDDET

Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu

Özet

Kadınların karşılaştıkları şiddet onları kısıtlanmış bir yaşama olduğu kadar değersizleştirilmiş bir bedene de maruz bırakır. Çocukluktan başlayarak mekân ve zaman kısıtlamalarını aşmaya çalışan her kadın bir terbiye ve yola getirme aracı olarak şiddetle yüz yüze geldiğinde kendilik algısını ve kendi bedenine dair algısını bir kez daha düşünmek zorundadır. Uysal, denetim altına alınmış, sindirilmiş bir beden ve bu bedene yakıştırılan devinimler alışıldık kadın algısının rahatsız etmeyen fiziksel tezahürüdür. Bu makale şiddete maruz kaldıklarında kadınların hissettikleri ve bedenlerine yansıyan değersizlik duygularını tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

"Biz ne zamana kadar şairin mevc ve kenar teşhibi gibi akrabalarımızla daima bir yerde bulunduğumuz halde daima halen ve fikren birbirimizden girîzân olacağız. Ne zamana kadar erkekler haremini dövecek, ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşmak, ferâce izâcetiyle sabahlara kadar uykusuz bırakacak.

Ne zamana kadar pederler oğlunun kendi gibi olmasını veyahut mesele kendi mahalle imamı iken, oğlu tabib olmak isterse, ayıbına kara toprak örtmesini temenni edecek? Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık meta gibi senelerce her gün, bir esirci bakışlı görüşünün nazar-ı meyaib cüyânesine arz ettikten sonra, hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya bile tenezzül etmeksizin, kendi beğendiği adamın eline teslim edecek." (Namık Kemal, *Aile*, 20 Kasım 1872, 56 No'lu İbret Gazetesi)

Kadınların Maruz Kaldığı Şiddette Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Beklentilerinin Önemi

Kültürümüzde kadınlar ve erkekler daha doğdukları andan itibaren farklı bir değerlendirmeyle karşılanırlar. Erkek çocuğun doğum müjde-

cisi bile farklı ödüllendirilir. Kız çocuk doğmuşsa bir tevekkülle karşılanır ve anne babanın erkek evlat sahibi olana kadar kız çocukla yetinmesi beklenir.

Çocukluk çağında, yetiştirilme usullerimiz gereği kız çocuklar bir koruma altında büyütülürken, erkek çocuklar sıkı bir denetim ve kontrole maruz bırakılmazlar. Yetişkin bireylerden cinsiyetlerine biçilen rol ve kalıplara uygun davranmaları beklenir. Kızlar ve erkekler ergenlik çağı ve sonrasında hareket alanları farklı bir biçimde kısıtlanmış bir yaşam sürdürürler. Örneğin, erişkin kız çocuklar mekânsal sınırlama ve evden çıkışın engellenmesiyle daha sık yüz yüze gelirken, erişkin erkek çocukları evden dışarıda vakit geçirmeye ve bu vaktin mümkün olduğunca sınırlanmamasına alıştırılırlar. Bu çağlarda (çocukluk ve erişkinlikte) ilk şiddet biçimleriyle karşılaşma başlar. Anne-babadan dayak yemek, çoğunlukla mekân-zaman kısıtlamalarının aşılması, beklenen davranışlara uyulmaması nedeniyle olur ve normal karşılanmaktadır. Bu bir terbiye ve yola getirme aracı olarak düşünülmektedir.

Cinsiyet rolleri ve bunlara ilişkin değerler, kadın-erkek ilişkilerini tanımlama ve anlamada temel bir işlevi üstlenmektedirler. Kadınlığın ve erkekliğin temel unsurları olarak bilinen şeyler, örneğin erkekler için sert, soğukkanlı, hükmedici olmak, kadınlar için sıcakkanlı, yumuşak huylu, güler yüzlü, hamarat, düzenli, fedakâr olmak, iki cinse yönelik tutumları ve davranışları belirlemektedir.

Kuşaklardan kuşaklara aktarılan, öğrenilen bu özellikler ilişkilerdeki beklentileri de oluşturmaktadır. Aile içi ilişkiler bu alışıldık rol beklentileri çerçevesinde örülmektedir. Kız çocuklar anne rolüne, erkek çocuklar baba rolüne hazırlayıcı bir sosyalleşmeden geçirilirken kimin kime tabi olacağı da öğretilmektedir. Aile içi ilişkiler buna göre düzenlenmektedir. Aile içi ilişkilerin ve iletişimin tıkandığı, doğru kanallarda akamadığı durumlarda şiddet ortaya çıkmaktadır.

Kadınlık ve erkeklik rolleri ve beklentilerine göre düzenlenen ilişkilerde çok sık olarak iletişim tıkanıklıkları ve çatışmalar yaşanıyor, bunun bunun sonucunda da şiddet görülüyorsa bunun nedenlerine biraz daha ayrıntılı bakmak gerekmektedir. Erkeklerin yargılayıcı, suçlayıcı, aşağılayıcı davranışları, öğretici ve kontrol edici olmaya çalışmaları, kötü, yanlış bir üslup kullanmalarının yanı sıra, gerçekten dinlememek gibi daha basit bir nedenle de iletişimin kesilmesiyle sonu kolaylıkla şiddete varabilen bir sürece girilebildiği söylenebilir. Kadınların aile içi ilişkilerde "söz dinleyen, uysal, sessiz, yumuşak" tavırlarının dışında, kendilerinde görülmeye alışık olunmayan bir biçim kullanmaları da sonu kolaylıkla şiddete varabilen bir sürece dönüşebilmektedir.

Kadınlar evliliklerinde değişik şiddet biçimleriyle karşılaşırlar. Bunun en üzüntü veren yanı, şiddeti ev içinde, yakınları olan sevdikleri erkeklerden görmeleridir. Bu şiddetin amacı çocuklukta yaşanan ve korumak ya da yönlendirmek olarak algılanan şiddetten farklı olarak kadınlar üzerinde tehdit yaratmak, onları korkutmak, sindirmek, kontrol etmektir. Kadınlar yetişme yılları boyunca değişik şiddetlerle karşılaştıkları ve üzerlerinde sıkı bir denetim ve baskıya alıştıkları için, evliliklerinde de şiddeti doğal karşılamaktadırlar. Evlerinde her zaman otoriter, sert bir erkek (baba, dede, ağabey) vardır ve onlarla yaşarken şiddete alışırlar. Kız çocuklar büyürken sert ve şiddet uygulayan bir erkek modeli öğrenirken, erkek çocuklar da aynı modeli kendilerine uygun bir rol olarak öğrenmişlerdir. Böylece evlilik sürecinde kadın ve erkek olmanın beklentilerine cevap verirken, davranışları içinde şiddet olağan bir unsur olarak kabul görmektedir.

Kadınların Maruz Kaldığı Ev İçi Şiddet

Kadınların yaşadıkları hanelerdeki konumlarına bakarak ev içi şiddeti uygulayanın kim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Hane içinde daha güçlü olanlar, (ekonomik güç veya haneyi idare etme gücü) daha güçsüz ve bağımlı olanlara şiddet uygulamaktadır. Genellikle baba, eş, erkek çocuk, yakın erkek akrabalar kadınlar üzerinde şiddet uygulamaktadırlar. Hanedeki konumlarını güçlendirmiş kayınvalideler ve diğer kadın akrabalar da şiddet uygulayanlar olabilmektedirler. Kimi zaman ev içi şiddet doğrudan eş ve/veya baba tarafından uygulanmasa da, ev içinde diğerlerince kadınlara şiddet uygulanmasına sessiz kalınması da sık sık yaşanan bir durumdur. Özellikle çok genç gelinlerin, kalabalık ailelerde herkesten şiddet görmesi veya oğulların, erkek kardeşlerin ev içindeki kadınlara (özellikle kız kardeşlere) uyguladıkları şiddeti, baba ve/veya eşlerin terbiye edici kabul ettikleri için sessiz kalmaları yaygındır. Genç gelinlerin eş anneleriyle uyuşmazlıkları zaman zaman gelini terbiye etmek anlamında eşin şiddet uygulamasıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Akrabalar da şiddet uygulayıcılar olabilmektedir. Özellikle baba-koca tarafından akrabalar yönlendirmek istedikleri erkekleri şiddete kışkırtabilmektedirler. Genç erkeklerin yaşları nedeniyle daha az ceza alacaklarının düşünülmesi onların özel olarak kullanılmalarına yol açmaktadır. Ayrıca eşlerin namusun korunması, kontrolü ele geçirme, sözünü dinletme gibi nedenlerle şiddet uygulamalarının gerektiğini iddia eden yakın akrabaların varlığı yaygındır.

Erkekler Neden Şiddet Uygular?

Şiddet göstererek, korkutarak sindirmek erkeklerin kendi yetişme yıllarında öğrendikleri bir davranıştır. Bu nedenle şiddet göstermek bir huy değil, öğrenilen bir davranıştır. Ev içinde babalarının şiddet uyguladığını gören erkekler bunu diğerlerine istediklerini yaptırabilmelerinin bir yolu olarak öğrenir ve uygularlar. Güçlü olanın olmayana istediğini yapabildiğini görürler ve bunu bir davranış biçimi olarak benimserler. Erkekler bunu, kadınları yönlendirmek, terbiye etmek, onlara doğru yolu göstermek gibi amaçlarla yaptıklarını iddia ederler. Oysa, bu davranışları kadınların kendi aileleri içinde, arkadaş, akraba çevrelerinde utanmasına, onların kendi kabuklarına çekilmesine neden olan, yani onları yaşamları içinde daha yalnızlaştıran bir sonuç yaratmaktadır. Kadınlar içinde bulundukları durumu değiştiremediklerinde kendi gerçeklikleriyle bağlantılarını koparabilmekte, kendilerine zarar vermeye çalışmakta, korkunun ve çeşitli endişelerin sonucu ruhsal sağlıklarını yitirebilmektedir. "Şiddetle terbiye etmek, doğru yolu göstermek", iyi bir sonuç elde edebilmek için her yolu mübah sayan bir anlayış yaygındır. Şiddete maruz kalan kadınların sağlıkları bozulduğundan genellikle hane içi ilişkileri de bozulmaktadır.

Erkeklerin belirli kişilik yapılarından dolayı şiddet gösterdikleri fikri çok yaygın kabul gören bir yaklaşımdır. Oysa şiddeti uygulayan için bu kişilik özellikleri sebep değil, sonuçtur. Şiddet uygulayanın bu davranışını, "hastalık", "sinirli bir yapısı olması", "gözünün bir an dönmesi" gibi nedenlerle açıklamak sadece şiddeti uygulayanı haklı çıkarmaya yarayan bir yaklaşımdır. Şiddet sadece öğrenilen bir davranıştır ve öfkenin kontrol edilememesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Gördükleri şiddetin nedenini açıklamaya çalışan kadınlar kendilerini ayıplı, suçlu hissederler ve sessizlikle boyun eğerler. Oysa birçok kadın zaman içinde hiçbir şeyin işe yaramadığını görür. Genellikle şiddet uygulayanın kendini affettirme çabası, bir süre iyi davranış, daha sonra yeni bir gerginlik ve şiddet davranışıyla karşılaşılması ile sonlanmaktadır. "Bir daha olmaz" sözcükleri unutulmaktadır.

Erkeğin kadına şiddet uygulaması, kadın ve erkeğin içinde yetiştiği ataerkil[1] cinsiyet rejimine bağlıdır. Ataerkillik insanların doğuştan ge-

1. Ataerkillik en genel anlamda, erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetine, kamusal ve özel alanda yaşamın gündelik pratikleri üzerindeki güç ilişkilerine değinen bir içeriğe sahiptir. Patriyarka'nın Türkçe karşılığı olan ataerkillik olumlu anlamlarla yüklü koruyucu, himaye edici bir ata-baba varlığı çağrıştırmaktadır. Oysa önemli olan bu kavramın gerisindeki sosyal yapılanma biçimidir. Bireylerin niyet, faaliyet, tutumlarından bağımsız meşru bir sistemden söz edilmektedir.Tarihsel kavrayışların kavramın çağdaş biçimlerini örtmediği, hatta çağdaş dünyanın bu "kalıntıyı" bir sorun olarak bile görmek istemeyişi dikkat çekicidir.

tirdikleri cins farklılıklarını doğal/kültürel ayırımlarına oturtur. Erkek üstünlüğünü doğadan erkeğe bahş edilen bir özellik olarak yansıtır. Erkeğin hane içindeki üstün konumu, kadının bağımlı zayıf bir varlık olarak anlaşılması yaşanan şiddetin "normal", "doğal" karşılanmasına neden olmaktadır. Ailede, okulda cinsiyet rolleri öğretilirken, kadının erkeğe bağımlı, korunması gereken, zayıf bir birey olarak anlatılması sonucu bu roller pekiştirilmektedir. Böylece hem kadınlar hem erkekler erkeği güçlü, koruyan, yönetmesi gereken bir birey olarak öğrenmekte ve bu alışıldık rol anlatımı örneklerle adeta bireylerin akıllarına kazınmaktadır. Kalıplaşmış cinsiyet rejimi içinde bir cinsin diğerine üstünlüğü pekiştirilmektedir.

Kadınlık ve erkekliğe ilişkin rol ve beklentilerin toplumsal olarak yaygın kabul görmüş bazı stereotipleriyle; kadınların sessiz, uysal, sorunları giderici, rahatlatıcı, bakım sağlayıcı, huzur verici, fedakâr vb özellikleri taşıması gereken ideal modelleri, erkeklerin atılgan, koruyucu, denetleyici, bilgi ve izan sahibi, başarılı, güçlülük vb özellikleri taşıması gereken ideal modelleriyle adeta iki zıt kutup oluşturulmaktadır. Gerçekte kadınlar bu modellerden uzaklaştıkça kendilerinden beklenenlere cevap verememekte ve sözü edilen modellere aykırı özellikler şiddetle bastırılmaktadır.

Kadınlar Şiddet Gördüklerinde Ne Yaparlar?

Bir kötü söz, aşağılama, hakaret, tokatla başlayan şiddetin derecelendirilmesi son derece sakıncalıdır. Yaşanan şiddetin "sadece birkaç tokat" şeklinde algılanması, şiddetin önemsizleştirilmesi ve sonucunda şiddeti uygulayanın mazur görülmesini yaratmaktadır. Bütün bunlar şiddettir ve daha birçok biçimde kadınlar şiddeti deneyimlerler. Örneğin, bir eve kapatılmak, evde parasız bırakılmak, bir birey olarak kadınların sahip oldukları hakları kısıtlamak gibi. Kadınlar evleri içinde olup bitenleri, kendilerine öğretildiği üzere, saklamak, mahremiyet sınırları içinde tutmak isterler. Bu saklamanın ardında bazı şiddet gösterilerinin maruz görülebileceği zihniyeti de yatmaktadır. Şiddet içeren öfke patlamaları nerdeyse bir erkeklik gösterisidir ve doğal karşılama eğilimi yaygındır. Kadın bedeninde iz bırakan ciddi yaralamalar ve sakatlamalar dışında şiddet gizli tutulur (Altınay ve Arat, 2008: 105). Ancak en yakın birkaç kadınla paylaşılır. Kadınlar arası bu paylaşım hissedilenler dışında, aynı konumda olmanın rahatlatan etkisini de paylaşmaktır. Oysa şiddeti anlatmaktan çekinmek, kadın sağlığını tehdit eden bir ol-

guyu ve oldukça yaygın bir biçimde yaşanan bir sorunun toplumsal düzeyde gizlenmesini, böylece şiddeti uygulayanın korunmasını yaratır.

Şiddete maruz kalan kadınların çevrelerindeki diğer kadınlarla paylaştıkları şiddet deneyimlerinde, yaşananlara bağlı olarak bir derecelendirme ortaya çıkmakta ve bu durum daha az şiddet, daha çok şiddet şeklinde algılamalara neden olabilmektedir. Şiddet derecesine göre katlanmak, bir diğer kadının daha kötü durumda olduğu düşüncesiyle maruz kalınan şiddeti kabullenmeyi doğurmaktadır. Bu nedenle her tür şiddeti anlatmaktan çekinmemek, bu konuda yasal haklarını kullanmak kadınları şiddetten koruyacaktır. Şiddete karşı durabilmek için öncelikle ses çıkarmak, şikâyet etmek, başkalarının durumu bilmesini sağlamak, sonra da yasal hakları kullanmak gereklidir. Ancak kadınlar çoğunlukla yasal haklarını kullanmakta tereddüt etmektedirler (Altınay ve Arat, 2008: 105). Şiddet uygulayanın bu durumda daha fazla şiddet uygulayacağını düşünerek çekingenlik göstermektedirler. Günümüzde 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu ile Aile Mahkemeleri kurulmuştur. Aile Mahkemesi'ne başvuran kadınlar, kendilerine şiddet uygulayanın 6 aya kadar evden uzaklaştırılmasını sağlayan tedbir kararı aldırabilirler. Fakat burada şiddet görmüş kadının korunması konusu hâlâ problemlidir. Evden uzaklaştırılan şiddet uygulayanın çeşitli nedenlerle ve fırsatlarla tekrar şiddete başvurmayacağına inanmak kadınlar için güçtür. Ayrıca, ailenin diğer fertlerinden gelebilecek çeşitli baskı ve tehditler de kadınlar açısından, kamusal destekleri kullanma konusunda caydırıcı olabilmektedir.

Şiddetin Altında Yatan Nedir?
Değersizleştirme

Yaşadığımız dünyayı anlamlandırmaya çalışırken bazı kavramlar kullanırız. Değerler olarak adlandırılan bu kavramlar genellikle, hangi toplumsal davranışın iyi, hangilerinin kabul edilebilir olduğuna işaret eden kültürel çerçeveyi belirleyenler olmaktadır. Değerler günlük yaşamda yol göstericidirler. Her bireyi kuşatan bu değerlerin bazıları daha temel niteliktedir. Örneğin, bireyler çalışkanlığı, ahlaklı olmayı, iyi bir hayat sürmeyi, başarılı olmayı, özgürlüğü, kendini geliştirmeyi, pratik olmayı, dürüst ve namuslu olmayı, sadakati, temel değerler olarak benimseyebilirler. Değerlerle ilgili önemli bir boyut bireyin kendini iyi hissettiği, onu güçlendiren, kendine güven sağlayan bir yanının da olmasıdır. Örneğin, başarılı olma, iyi bir hayat sürme, özgür olma gibi değerlere verdikleri önemle bireyler kendi potansiyellerini geliştirebildik-

leri gibi, gelecek yaşantıları için onları olumlu yönde motive eden değerlere sahip olmuş olurlar. Toplumsal yapıdaki değişime paralel olarak yenilenebilen değerlerin yanında oldukça kemikleşmiş değerlerin bulunduğu bilinmektedir. Bazı değerleri bireyler hayatlarını üzerinde şekillendirecekleri temeller olarak kabul etmektedirler. Bireyleri cinsiyetleştirdiğimizde, bu değerlerden bazılarının bir cinse daha çok atfedildiği, bir bölümünün ise diğer cinse yakıştırıldığı görülmektedir. Kadın ve erkek bireyler için bazı değerler diğerlerinden daha önemlidir.

Değerlerin gücünü onları reddetmek isteyen bireylerin ödedikleri maliyette bulmak mümkündür. Genellikle kadınların kendilerine yakıştırılan değerlere aykırı davranışlarının sonucu ödedikleri maliyet bedenlerine, ruhsal dünyalarına yönelik şiddet olmaktadır. Örneğin, ailenin kutsal olduğuna ilişkin değerlere rağmen boşanmak, erkeğe itaat etmeğe karşı durmaya çalışmak ya da en azından istenilen kurallara uymamak kadınlar için içinde yaşanılan kültüre göre değişen şiddet biçimleriyle yüz yüze gelmek demektir. Özellikle itaat ve boyun eğme konusunda kontrol ve denetim oldukça sıkı tutulmaktadır.

Kadınların önem verdikleri ve hayatlarını üzerine kurmaya çalıştıkları değerler sosyalizasyon sürecinde öğrendikleri toplumsal cinsiyet rolleri üzerine kuruludur. Kadınların kendi yaşantılarını, deneyimlerini anlattıkları durumlarda, kullandıkları dile bakıldığında, bu değerleri izlemek mümkün olmaktadır. Bu dilin anneliği, evliliği, çocukları, kendi annelerini, evlerindeki ve ellerindeki işleri anlatan sözcüklerle örüldüğü görülmektedir. Bu dilin sözlüğü erkeklerin kullandığından farklıdır; repertuarın, "annelik", "evinin kadını", "kısmet", "kader", "korku", "Allah korkusu", "anne-baba korkusu", "endişe", "çaresizlik", "dayak", "dayak cennetten çıkma", "kızını dövmeyen...", "günah", "ayıp', vb gibi sözlüklerle dolu olması, kadınların yaşamlarında neleri daha önemli bulduklarına işaret etmektedir. Bir kadının dil repertuarında "kendine güven" nadiren yer alan bir sözcüktür. Kendine güven duyma, kendini geliştirme, kendini güçlü hissetme, değerli bulma gibi sözcükleri kadınların kullanmaktan kaçındıkları izlenmektedir. Kadınların yaşantılarının her aşamasında öğrendikleri, uysal, sesiz, terbiyeli, sadık, mütevazı bir varlık olmanın kadınlara yakıştığıdır. Bu öğrenme süreci içinde kadının kendilik değerine ilişkin hususlar başka bireylere göre belirlenmektedir. Kadınlar başkaları için varolan kişilerdir. Kendileri adeta yoktur; onların çocukları, eşleri, anne babaları her zaman kendilerinden önce gelmektedir. Bir anne ve eş olarak yükümlülükleri onları "diğerleri için varolan" haline getirmektedir. Bir kadının kendini değerli biri olarak görmesi onun kibirli bir varlık olarak değerlendi-

rilmesine yol açacaktır. Kadınların değeri iyi bir evlilik yaptıysa ve istenilen sayıda çocuk doğurduysa kabul edilebilir. Kadınların yaşamlarında en az sözü edilen husus başarıdır. Başarı bütünüyle eril bir değerdir. İyi bir evlilik bu alanda başarılı olmuş bir kadını anlatmak için kullanılmaktadır. Kadınların başarısızlığı ise evliliğin iyi gitmemesidir. Evlilikteki başarı iyi bir "iç işleri sorumlusu" olmaktır; dış işleri erkeklerin sorumluluğudur. Kadınlar kendi değerlerine ilişkin düşüncelerini sözü edilen bağlam içinde kurgulamaktadırlar. Bu bağlamın elverdiği kadarı genellikle kadınlara yetmektedir. Bu bağlamın sınırları ise ataerkil sistemce zaten belirlenmiştir. Kendini değerli hissetmek isteyen önce yükümlülüklerini yerine getirmelidir; bunlardan başka alanlara kaymak, bu alanlarda başarılı olmak isteyenlere asıl görevleri hatırlatılır. Bu çoğunlukla çeşitli şiddet biçimleri uygulanarak yapılır. İşyerinde bir kadın olarak, göreceği en "incelikli" şiddet önce eşini bulması yolundaki hatırlatmalardır. Fiziksel şiddet daha ağır yaşanmaktadır. İşyerlerinde bağırıp çağırmalar, aşağılamalar, bezdirerek kaçırmaya çalışmalar yanında tokat atmalarla da karşılaşmak olasıdır.

"Evet, tabii, tokat. Baya. Fabrikada teyzemden biliyorum. Teyzemin kocası sert bi adamdı ama. Usta, kadın yapamıyo... gösteriyo anlamıyo, en sonunda suratına bi patlatıyo, bi tane vuruyo. Ne hakla dedim, yani yerimden hopladım ben ne hakla.... Ve o kadın gerçekten garibandı. Kadın kalkıp tekrar makinenin başına geçmiş ki yürek dayanmaz buna ya yürek dayanmaz. Bi de o var." Kadınların kayıt dışı istihdamıyla ilgili araştırmada[2], görüşülen tekstil işçisi kadının anlatısında yüz yüze geldiğimiz bu çalışma hayatı "gerçeği" sıklıkla şikâyet konusu olan sorunlardan birini yansıtmaktadır. İşyerlerinde çeşitli taciz biçimleriyle karşılaşan çalışan kadınların çoğu bu alana ait olmadıkları arka planıyla bu tür davranışlarla karşılaşmaktadırlar. İçlerinde yer aldıkları sosyal-kültürel çevrenin zaman içinde genişletebildiği kadar bir ufuk açılımıyla bu şiddetin biçimi değişir. Feodal ataerki burun, kulak kesmekten can almaya varan biçimlerde, modern ataerki ise eğer fiziksel şiddet yoksa, psikolojik, ekonomik şiddet uygulayarak, denetim ve kontrol altında olduklarını hissettirmek, aksayan sorumluklarını hatırlatmak üzere kadın beden ve vicdanlarını bulunmaları gereken yere çağırır. Kadınların bedenlerini utanacakları bir duruma sokmak ve kendilerini değersiz hissetmelerini sağlamak burun kesme olayında çok

2. Araştırma, "Kadın ve İstihdam; Değişen Koşullar, Değişmeyen Eğilimler, Tekstil, Hizmet ve Gıda Sektörlerinde İş Güvencesi ve Sosyal Koruması Olmadan Çalışan Kadın İşçiler" başlığı altında, B. Kümbetoğlu, İ. User, A. Akpınar'ın yürütücülüğünde gerçekleştirilmektedir. Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Komisyon Başkanlığı'nca (SOS-B-030408-0085) desteklenmektedir.

açık bir biçimde görülür. Sevdiği kişi yerine bir akrabasıyla evlendirilmek istenen ve sevdiği erkekle birlikte bir arabanın içinde görülen genç bir kadın için verilen ceza koca yakınlarının kadının burnunu kesmesidir (Kardam, 2005: 31). Amaç kadının küçük düşürülmesidir. Organ kesme, kadının bedeninin saklanamayacak bir yerinde, hep taşıyacağı bir cezadır. Bununla ilgili başka bir anlatıda eşin buna zorlandığı, bunu yapması için kışkırtıldığı da görülmektedir.

"Bir kadın namussuzluk yaptığı zaman erkeğin şerefi bundan etkilenir mi? Tabii etkilenir... (Mesela ne olur?) Mesela adamı dışlarlar. 'Niye sen karın bu hareketleri yapıyor, bir tavır koymuyorsun.Veyahut herhangi bir şey yapmıyorsun? Burnunu kesip oraya katabilirsin. Herhangi bir yerine bir şey yapabilirsin. Neden bunlara göz yumuyorsun?'" (Kardam, 2005: 31) "Namuslu davranmayan" kadın eğer öldürülmemişse bedeninin parçalanması pahasına ayakta kalabilir. Organları yok edilmiş bir kadın nasıl kendini değerli hissedebilir; bunun fiziksel ve ruhsal sağlığına olan etkilerini nasıl yaşar? Şiddet bu nedenle kadın bedeninin gücünü, varlığını değersiz algılamasına yol açarak yok etmektedir.

Kadınları değersizleştiren, onları ikincil konumda tutmaya kararlı ataerkil sistem her tür şiddetle bunu pekiştirir. Fiziksel, cinsel, psikolojik ve/veya ekonomik şiddete uğrayan bir kadın kendini nasıl hissetmektedir? Bu soruya araştırma verilerine dayanarak cevap vermek istenildiğinde şiddet araştırmalarının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Aile içi şiddet araştırılması zor, çoğu zaman mahrem bir konudur. Şiddeti yaşayanların deneyimlerini, düşüncelerini sormak, hissettiklerini öğrenerek bu olguyu anlamaya çalışmak, araştırmaya katılanları bir kez daha zor duruma düşürmeyi içerebildiğinden, kadınlar anlatmaktan kaçındığından, bazı şiddet türlerinin (cinsel şiddet) anlatılamaz oluşundan, bazı şiddet türlerinin (ekonomik şiddet) fark edilemeyişinden, bazı şiddet türlerinin (psikolojik şiddet) şiddeti uygulayana duygusal olarak bağımlı olunması nedeniyle normal kabul edilmesinden, bazen şiddeti (namus cinayeti) yaşayanın artık hayatta olmamasından dolayı zordur. Türkiye'de şiddet konusunda sınırlı sayıda araştırma vardır (Aile Araştırma Kurumu,1995; Kardam,1995; Gülçür, 1999; Mor Çatı, 1996; Yirmibeşoğlu, 2007; Altınay ve Arat, 2008; KSGM, 2009). İlk defa 2008 yılında, Hacettepe Üniversitesi HÜKSAM, I. Kadın Sağlığı Kongresi'nin konusunu "Aile İçi Şiddet"e ayırmıştır. Kongrede bildirilere temel olan araştırmalar niceliksel profiller sunan, çoğunlukla yerel sağlık poliklinikleri ve ocaklarına başvurmuş olan kadınların şiddete ilişkin deneyimlerini kapsamaktadır.

Türkiye çapında kapsamlı bir araştırma olan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması'nın (2009) gerek niceliksel gerek niteliksel verilerine bakıldığında, şiddet sonrası yaşanan ruhsal sorunlarda kendini değersiz hissetmenin yaygınlığı görülebilmektedir. Eşinden veya birlikte olduğu kişiden fiziksel ve cinsel şiddet görmüş kadınlar arasında kendini değersiz hissedenlerin oranı %42, işe yaramadığını düşünenlerin oranı %38, kendini mutsuz hissedenlerin oranı %61'dir (KSGM, 2009: 79). Niteliksel verilerde, şiddet mağduru bir kadının anlatısında çok açık bir biçimde ifadesini bulduğumuz gibi:

"Kendini değersiz hissediyor. Bir suçluluk duygusu hissediyor bazen. Eğitim düzeyi de düşükse kadının.Yani o kendisinin uğradığı şiddetten dolayı kendini suçlu da hissedebiliyor. Utanma duygusu oluyor; kimseye anlatamaması o yüzden. Değersizlik, kendini değerli görmüyor. Ve toplum içinde bir güven kaybı, bir itibar kaybı gibi görüyor bu durumu, onun için de saklama yönüne gidiyor." (KSGM, 2009: 140) Kadınlar hem kendilik değerleri açısından, hem yaşadıkları çevrenin onları nasıl değerlendirecekleri konusunda kaygı duymaktadırlar.

Kadınlar çoğunlukla yaşadıkları ekonomik şiddeti bir şiddet olarak değerlendirmemektedir. Eşin denetim ve kontrol hakkı olarak çalışma izni vermemesi, gelir elde etmek istediğinde işin türünün ve işyerinin eşin onayından geçmesi, işten ayrılma veya işi bırakma kararının eşlerce alınması, işte yaşanan taciz olayının işten alınma korkusuyla eşe duyurulmaması, günlük paranın kısılması veya hiç bırakılmaması (yoksulluk nedeni dışında), kadınların maruz kaldığı ekonomik şiddet türleridir[3]. Altınay ve Arat'ın araştırmasında çalışmayan kadınlar çalışmak istediğinde eş engelinin oranı %36'dır. Doğu örnekleminde bu oran %52'ye çıkmaktadır (Altınay ve Arat, 2008: 87).

Burada daha önce sözü edilen araştırmada karşılaştığım ve yaşadığı şiddeti anlatan bir kadının, şiddet sonrası eşi eve hiç para bırakmadan giderken, sokaklarda arkasından koşarak evdeki çocuk için nasıl 5 lira için yalvardığı örneğini görüşme sürecindeki hissiyatımla (çok rahatsız ve öfkeliydim) vermek isterim. Görüşülen kişinin bu anları tekrar anlatırken utandığını, bu duruma düşmüş olmanın acısını hâlâ hissettiğini vurguladığını belirtmek isterim. Bu anlatıyı dinlerken araştırmacı olarak öfke ve kızgınlık hislerimi paylaşmaktan başka bir şey yapamadığımı kendisine söylemiştim.

"(Siz böyle sıkıntılar yaşadınız mı?) Çok fazlasını yaşadım ben. Hatta eşimle ben, eve harçlık bırakmadığı için. Buraya, Bursa'ya ilk geldiğim senelerde eve ekmek parası bırakmadığı için kavga ettiğimi

3. Çalışma hayatına katılabilme artık eş iznine bağlı olmasa da.

biliyorum. Bir ekmek parası için ben arkasından koşarak gittiğimi biliyorum durağa. Bunlar belki bir anda yaşandı; ama size o kadar ağır geliyor ki, yani onun altından kalkamıyorsun... Allah beni, yani o yıllardaki yaşadığım psikolojik baskıyı, o, yani yaşadığım bedenen ağrıları hiç kimseye yaşatmasın."

Evliliği boyunca fiziksel şiddetle her fırsatta yüz yüze gelen bu kadın, daha önemli bir şiddet biçimine de göz yumak zorunda kalmıştır: ekonomik şiddet. Bu cezalandırma biçiminde şiddetten nasibini alan başka birileri daha olmaktadır: çocuklar. Buna benzer başka bir örneği daha önceki bir araştırmadan[4] vermek mümkündür. Kendisine 16 yıl boyunca şiddet uygulayan bir eşi olduğunu anlatan görüşülen, karlı bir gecede yediği dayaktan sonra hiç parası olmadığı için, çocuklarıyla birlikte evin bodrumuna gizlendiğini, sokağa çıkmaya korktuğunu, çocukları üşümesin diye onları, sobada yakmak için bulundurdukları fındık kabuklarının içine sararak koruduğunu anlatmıştır. Burada bir önceki örnekte olduğu gibi, hem kadın hem çocuklar şiddete maruz kalmıştır. "Kadın ve İstihdam" konulu araştırmadan bir başka örnek, şiddetin birçok boyutu yanında, kadın çalışsa da kendi kazancı üzerinde söz sahibi değilse neler olabileceğini yansıtmaktadır.

"İşte bizim tarafta diyorlar ya evlenince çekeceksiniz. (Görüşülen kadın Siirtli). Dövse de ne olsa çekeceksiniz, çekiyordum. Kayışla dövülüyordum. Kaynanamdan dayak yedim. Kayınpederimden dayak yedim. Hepsinden dayak yedim. Ama suçum neydi? Keşke suçum olsaydı. Neydi suçum; elektrik yaktığım için, su harcadığım için. Çok cimriydiler... İşte gidemedim, aileme de anlatamadım. Çünkü söylemiştiler gidince kefeninle geleceksin. Ben sustum, aç kaldım, susuz kaldım, çalıştım; yemek verilmiyordu, işyerinde yemek verilmiyordu. Açım diyordum, işyerinde yeseydin diyordu. Aç giderdim aç gelirdim. Bir de çocuğum vardı, süt veriyordum, sütüm gelmiyordu. Öyle acılar çektim. Gerçekten çok acılar çektim.Yani evden kovuldum, bi yerde oturdum bebeğimle. Ondan düşündüm arabanın altına atacaktım kendimi ama o kızıma acıdım."

Ana konusu şiddet olmayan, katıldığım, yürütücüsü olduğum birçok araştırmada hemen her kadının anlatılarında şiddet yer almıştır. Katıldığım araştırmalardan birinde (yaklaşık 20 yıl önce) ev ziyaretleri yaparak, bebek ve çocuk ölümü hakkında konuşmak üzere kapısını çaldığım bir kadının bir gözü simsiyahtı. Görüşme süreci boyunca gözümün takılıp durduğu bu durumun nedenini, görüştüğüm kadın is-

4. Araştırma, "Depremden 5 Yıl Sonra Düzce İlinde Değişen Toplumsal, Ekonomik ve Kişisel Yaşam" başlığı altında Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından gerçekleştirilmiştir. Yürütücüsü olduğum araştırma, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Komisyon Başkanlığı'nca, SOS-084/081004 Numaralı proje olarak desteklenmiştir.

temediği 4. hamileliğini sonlandırmak üzere hastaneye gitmek olarak açıkladığında, kadın bedeninin sahibi kim diye düşündüğümü hatırlıyorum . Aile içi şiddetin yanı sıra yakın akrabalardan, işyerindeki patrondan, usta başından gördüğü şiddeti anlatan ve bunu birçok kez yaşayan kadınların çoğunun bu anlatılardan sonra kurduğu cümle, "Ne yapacaksın kadınız" olmaktadır. Kaderlerinin bu olduğunu düşünen birçok kadın şiddeti yaşadığında asıl üzüntüyü şiddeti kabullenmek zorunda kalmış olmaktan değil, başarı zannedilen evlilik hikâyesinin bir başarısızlık olduğunu gördüğünden ötürü çekmektedir. Özellikle aile içi şiddetten kaçarak evliliği bir kurtuluş olarak gören kadınların, bu yeni evrede de şiddetle karşılaşması bu durumun değiştirilemez, katlanılması gereken, bir "evlilik hali" olduğuna ilişkin düşüncelerini pekiştirmektedir. Şiddeti, "kadının kaderi", "değişmez kader" olarak görmek, aşağıdaki alıntıda olduğu gibi oldukça yaygındır.

"Kader yazmış alnına. Yastık değişir kader değişmez asla. Başkasına gideyim kaderimi değiştireyim, başkasıyla mutlu olurum, asla. Kader. Asla değişmez" (KSGM, 2009: 108) anlatısında, kadınların şiddetten kaçılmaz kabulünün yansıması görülmektedir. Bu anlatılar birden fazla gerçeğe işaret etmektedir. Kadınlar bu durumu değiştirecek güce toplumsal olarak sahip kılınmamışlardır. Ataerkil sistemde yetişmiş ve terbiye almış diğer erkekler de şiddet uygulayacaklardır. Kadın bedenine, ruhuna, kişiliğine uygulanan şiddetin ana amacı onların kendini değersiz varlıklar olarak görmelerini sağlamaktır. Kadınların seslerini yükseltmelerine engel olmaktır. Şiddeti bir kader gibi kabul etmek bir başka ciddi sonucu daha doğurmaktadır; şiddeti yaşayan kadınların çok azı şiddetten kurtulmak için kurumsal yolları denemektedir (KSGM, 2009). Şiddet evlilik hayatının adeta tuzu biberidir, sessizce boyun eğilir.

Şiddete maruz kalan kadının öncesinde yaşadığı koşullar da şiddet içermektedir. Genç kızken ve sonrasında evlilikte kötü muamele şiddetin kaçınılmaz olduğu algısını yaratmaktadır. Bu iki anlatıda yer aldığı gibi: "İşte hep böyle sinir stresle kalktık, demek öyle devam etti... biraz da yetim büyüdük.. amcamın, üvey annemin elinde kaldım... yani 10 yaşına kadar... çok kötü oluyor, yani her gün dayak, her gün şiddet."

"...sonra ben yani niye böle olduğunu şey yaptım... çocukluğunda babasından çok dayak yemiş... On üç yaşında başlamış. Yani küçüklüğünde kişilik bozukluğu olmuş; babanın aşırı baskısı aşırı dayak yemesi... babadan ne gördüyse onu uyguluyordu. Çünkü rahmetlik kayınvalidemin önünde de dövdü beni... kadın ağladı... kızım dedi ağlama. Aynı şeyi ben yaşadım. Kadının kafasının içinde belki yirmi tane kırık vardı." (KSGM, 2009: 106-107)

Şiddeti yaşayanların da uygulayanların da bu suçun yaptırımları hakkında çok fazla bilgileri yoktur. Bu konuda yakın tarihli bir örnek, uygulanan bir şiddet projesinin toplantısına gitmek üzere arabasına bindiğimiz taksi şoförünün anlattığı şiddet olayıdır. Karısını "son günlerde sesini çok çıkardığı için bir güzel" dövdüğünü övünerek anlatan taksi şoförü, dayağın bazen hayırlı bir şey olduğunun altını çizmiştir. Davranışının suç olduğu ve bir yaptırımının bulunduğu bilgisi kendisinde yoktu. Yakın çevremde, "hayırlı bir terbiye etme" yolu olması nedeniyle, eşini, kızını, annesini döven ancak şiddetin suç olduğunu bilmeyen birçok erkek bulunuyor. Kadınlar aile ve yakın çevre içindeki kuşatılmışlıklarını, gördükleri baskıları anlatanlar olamamaktadırlar. Yeniden şiddet görmekten korkarak konuşamayanlar, gördükleri "terbiye" nedeniyle bu konuyu başkalarıyla konuşmayı ayıp kabul edenler, birlikte ses yükseltmeye nadiren karar vermektedirler. Böyle bir kararı almış olanlar çok az sayıda olsalar da birbirlerine destek olmak suretiyle şiddetle aktif bir biçimde mücadele etmektedirler (Altınay ve Arat, 2008).

Kadın bedenin maruz kaldığı şiddet o bedenin en kırılgan olduğu dönemlerde de, hamilelikte de devam etmektedir. Bu konuda şiddetin sağlık kliniklerindeki yüzünü anlatan İşleğen'in (2008) bildirisinde yer verdiği örnek şiddetle mücadele konusunda kadınların içinde bulunduğu durumu yansıtması açısından çok çarpıcıdır:

"(18 haftalık gebe bir kadın) Bir gece önce çok geç vakitte sarhoş bir şekilde eve gelen eşinin yemeği beğenmemesi üzerine benzer durumlarda yaptığı gibi oğluyla beraber kendilerini banyoya kilitlediğini, oğlunun ağlaması üzerine önce çocuğu sonra kendisini dövdüğünü, o sırada kanama başladığını, ardından suyunun geldiğini anlattı. Hasta şiddetin ilk belirtileri konusunda uyarılmış, hastanın isteği üzerine eşle görüşülmüş ve psikiyatrik bakıya gönderilmiş, gebelik sonlanana kadar bu süreci hekimi üzerinden takip edilmiştir. Doğumdan kısa bir süre sonra şiddet fiziksel nitelik almış, hastanın yardım isteği üzerine baronun kadın komisyonundan yardım alınarak eş bir süre evden uzaklaştırılmış, ardından tekrar birliktelik başlamış, bu arada hasta irtibatını kesmiş, anne ve kız kardeşinden alınan bilgi üzerine çocuğun ve kadının sıkça dövüldüğü, ailesiyle görüştürülmediği, dışarı çıkmasına izin verilmediği öğrenilmiştir. Aile yardıma yönlendirildiğinde kızlarının çocuk, işsizlik, çevre baskısı nedeniyle ayrılmak istemediğini ve bu nedenle kızlarına destek olamadıklarını belirtmiştir." (İşleğen, 2008: 145)

Toplumsal konum itibariyle büyük çoğunluğu bağımlı nüfus kategorisine yerleştirilen kadınlar, kendilerini şiddete karşı koruyacak hangi silahlara sahiptirler? Kadınlar şiddete neyle karşı duracak ve şiddet

sonrasında hayatlarını başlarını dik tutarak yaşayacakları hangi dayanakları kullanacaklardır? Bu noktada kadınların büyük çoğunluğunun ellerinin boş olduğu bilinmektedir. Çeşitli ülkelerde "şiddet sonrası" ile baş edebilme stratejileri iki grupta incelenmektedir. İlk olarak soruna odaklanmış stratejiler gelmektedir. Kadınların durumu ve stres faktörünü değiştirmeye yönelik aktif çaba gösterdiği stratejiler söz konusudur. İkinci olarak, duygulara yönelik duygusal reaksiyonları düzenlemeyi amaçlayan daha pasif stratejiler gelmektedir (Reviere ve diğerleri, 2007). Yapılan çalışmaların bazılarında kadınların, kendine güvene dayanan ve daha iyi psikolojik sonuçları yaratan aktif stratejiler yerine, daha çok bağımlılık ve kaçınma davranışı içeren tepkiler verdikleri görülmüştür. Bu tepkiler pasif kalma ve güçsüz bırakılma duyguları ve yoksunlaştırılmaya dayanmaktadır ve şiddetten kaçınılmayan bir kısır döngüye sebep olmaktadır (Reviere ve diğerleri, 2007: 1115). Şiddetle ilgili Türkiye'de yapılan son araştırmalar (Kardam, 2005; Altınay ve Arat, 2008; KSGM, 2009) kadınların şiddet karşısında yalnız olduğunu göstermektedir. Kendine olan güvenin oluşmasına izin verilmeyen kadınların şiddetle mücadele edebilecek gücü hemen hemen yoktur. Örneğin, SHÇEK'e bağlı Kadın Konuk Evlerine 2006 yılında 637 kadın kabul edilmiş, bu kadınların sadece %11'i işe yerleşerek konukevinden ayrılmıştır. %30'u öz ailesinin yanına dönmüş, %18'i eşiyle barışmış, %16'sı ayrı bir eve taşınmıştır (Geven, 2008: 96). Kamu kurum ve kuruluşlarından destek (az sayıda kadın bu desteği aramak üzere başvurmaktadır), diğer kadın gruplarından yardım, bunların tümü kadınların iç dinamiklerini harekete geçirmede çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Kuşatıldıkları çevre içinde varolan kadın modelleri de çok farklı bir alternatif sunmamaktadır. Kadınların çok azı, şiddet sonrası çalışarak yaşamını yeniden kurmaya cesaret edebilmektedir.

"Bilmem, kadın ne kadar dayak yese de o aile ortamından kolay kolay çıkmak istemiyor; çünkü geriye döndüğünde kendi anası babası kabul etmiyor bu ülkede. Hani eti senin kemiği benim şeklinde evlendirme, hani evden bir kere çıktın, dönmesi bile zor; en yakın, yardım isteyeceği adama bile dönemiyor. Ürküyor kadın, geri dönebileceği ailesi yok veya geri dönebileceği ailesi zaten güçsüz; bu kadın oraya bir daha dönerse, oraya yük olarak görülüyor." (KSGM, 2009: 136) Bu anlatıda kadınlara ilişkin birçok sorun alanını görmek mümkündür: Öncelikle evliliklerin biçimi, kadınların muhakkak bir erkek tarafından korunması, kendini geçindirememe ve başka bir aileye "yük" olma hali, sonuçta da çaresizlik içinde şiddeti kabul etmesi. Kadınların şiddete karşı durabilmesinde yakın çevrelerinden ve ailelerinden görecekleri

desteğin önemli olduğu savunulmaktadır. Ancak, bu desteğin çoğu zaman bir bedeli de olmaktadır; ailelerin uyguladığı psikolojik şiddet kadınları taşıyamayacakları bir stres altında bırakabilmektedir.

Kadınların maruz kaldıkları çeşitli şiddet davranışları sonrası en acı sonuç şiddeti kendi bedenlerine yöneltmeleri olmaktadır. Son şiddet araştırmasının bulguları (KSGM, 2009) fiziksel ve cinsel şiddet yaşayan kadınların yaşamlarının bir döneminde intihar etmeyi düşündüklerini (%33), teşebbüs edenlerin de (%12) oldukça fazla sayıda olduğunu göstermektedir. Dünyadaki birçok kadının da gördüğü şiddet karşısında intihara yöneldiği bilinmektedir (Abbott ve diğerleri, 1995, Reviere ve diğerleri, 2007). Aile içi yakınlardan şiddet görmüş kadınların böyle bir şiddeti yaşamamış kadınlarla karşılaştırıldığında intihara teşebbüs etme oranı %35-%40'dır. Sözü edilen kadınlar arasında intihara birden fazla teşebbüs oranı ise %20'dir (Reviere ve diğerleri, 2007:1114). Yapılan çalışmalar, aile yakınlarından şiddet görme ile intihara teşebbüs etme arasındaki bağı, güçsüzlük ve depresyon duyguları, kontrol yokluğu, sosyal izolasyon, maddi kaynaklara ulaşımın engellenmesi gibi faktörlerle ilişkilendirmektedir. Örneğin, Afrika kökenli Amerikalı kadınlar arasında oldukça yüksek olan şiddet sonrası intihara teşebbüste, depresyon, endişe, travma sonrası stres bozukluğu, sosyal izolasyon, bilişsel bozulma, kendine güven duygusunu yitirme, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları klinik olarak tespit edilmiştir. (Reviere ve diğerleri, 2007: 1114). Kadın bedenine yönelik şiddet türleri arasında kadın sünneti, sonuçları açısından kadın sağlığını çok etkileyen bir başka şiddet türüdür. Doğu ve Batı Afrika'da birçok ülkede, Hindistan'da, Filipinler'de, Brezilya'da kültürel pratik etiketi altında yapılan kadın sünneti nedeniyle, kadınlar doğumda 2 kat daha fazla ölmekte, sünnet sonrasında birçok hastalığa yakalanmaktadır. Bazı kültürlerde kadınlar gördükleri şiddetten kaçış yolu olarak kendini yakmaktadır. Örneğin, Afganistan'da 17 Mart 2009 tarihinde yayımlanan habere göre, son 12 ay içersinde 600 kadın kendini yakarak intihara teşebbüs etmiştir. 21 Ağustos 2008 tarihinde yayımlanan bir habere göre ise, 2006 yılında 98 kadın, 2008 yılında 73 kadın kendini yakarak öldürmüştür (RAWA NEWS, 2009; IRIN NEWS, 2008). Kendini yakarak bedenine karşı şiddet uygulamanın nedenlerinin başında aile içi şiddet, yoksulluk ve çaresizlik duyguları gelmektedir. Kadınların kendilik değerleri, aile içindeki prestijleri, hane yakınları ve akrabaları karşısındaki konumları şiddetin ayan beyan olması nedeniyle sarsılmakta ve kadınlar çaresizlik içinde bedenlerine yönelttikleri bir şiddet uygulamaktadırlar.

Kadınların güçlenme süreçlerinde, kendine değer verme ve kendine güven elzem iki değerdir. Bunların kapsamı, somut bir temele dayanmalıdır. Kendine güvenen, değer veren bir birey olmanın dayandığı çeşitli faktörler olabilir. Bunlar kimi zaman kadının ailesinden gelen güç, kimi zaman mesleki başarı, kimi zaman maddi refah olabilir. Ancak kültürümüzde bunlara sahip olabilen kadınların sayısının çok az olduğu açıktır. Kadınların sahip oldukları potansiyelleri açığa çıkarmaya, onları geliştirmeye yarayacak kanalların çoğu zaman yoksulluk ve eğitimsizlikle kapalı olduğu, bunların aşılması gerektiği uzun zamandır kadın hareketi tarafından ileri sürülmektedir. Kadınların yoksunluklarının ve toplumdaki eşitsiz konumlarının anlaşılabilmesinde toplumsal cinsiyet rejimi önemli ve yararlı bir kavramdır. Aşağıda yer alan sorulara verilecek cevaplarda toplumsal cinsiyet rejimi temel analitik öğe olmalıdır.

Toplumsal her alanda (istihdamda, eğitimde, politikada, sağlık alanında) kadınlar çeşitli eşitsizlikler içindedir. Bu eşitsizlikler hangi tür toplumsal ilişkiler içinde üretilmektedir? Nasıl yaşanmakta ve yeniden nasıl üretilmektedir?

Sözü edilen alanlarda iki cinsin eşit haklara sahip olmadığı taraflarca bilinmektedir. Bu eşitsiz konum nasıl kabullenilmekte ve neler buna neden olmaktadır? Burada hangi faktörler daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır?

Eşitsizliğin bağımlılıkla ilişkisine bakıldığında, şiddet açısından sonuçları nelerdir?

Gündelik yaşamda bağımlılık farkındalığı ne düzeydedir? Bunu kadınların yaşamlarına bakarak izlemek ve bu konuda farkındalıkları çoğaltmak şiddet yaşayan kadınlar için ne anlam ifade edecektir?

Bu sorulara kadınların gündelik yaşam deneyimlerine bakarak (bu deneyimler öznel olsa da, ortaklıkları ve benzerlikleri ortaya koymak, sürekliliğine dikkat etmek üzerinde durulması gereken noktalar olmalıdır), içinde yer aldıkları cinsiyet rolleri kalıplarından hareket ederek, cinsiyet ilişkilerini toplumsal yaşamla ilişkilendirerek bakmak, şiddete maruz kalanları nasıl sonuçların beklediğini daha geniş bir açıdan anlamaya yardım edecektir.

Kadınlar açısından eşitsizliklerin üretildiği pratiklere bakarak, bu koşullar içinde güçlenebilmeleri için nasıl yollar, yöntemler olabilir?

Kadınların maruz kaldıkları çeşitli şiddet biçimlerine karşı durabilmeleri için aşağıda yer alan hususların önemine bir kez daha değinmek gerekmektedir:

Kadınların elinde ne türden güçleri var, bunlara dikkat çekmek, olumlu değerlerini vurgulamak, sürekli güçsüz ve çaresiz yanları vur-

gulamamak, kadınların kendilerini daha da güçsüz hissetmelerine neden olmamak ve bu yönde odaklanmak.

Bu nedenle kadınların deneyim ve bilgilerini ortaya çıkarmak, onların deneyimlerini anlamaya çalışırken, dışardan değerlendirmek yerine, empatik bir yaklaşım göstermek.

Toplumda yaygın kabul görmüş olan "Erkeklik ve Kadınlığa" ilişkin kalıpların doğuştan yazılmış bir yazı olmadığını vurgulamak. Farklı bir biçimde yaklaşmanın olumlu yanlarına dikkat çekmek. Kadın ve erkeğin "doğa"ları gereği böyle oldukları, yani cinsiyet eşitsizliklerinin insanların doğuştan getirdiği özelliklerine dayandığı ve bu nedenle de değiştirilemez olduğu, çok derin ve yaygın bir düşünce, nerdeyse bir inanç olarak hüküm sürse de bunun değişebileceğine vurgu yapmak.

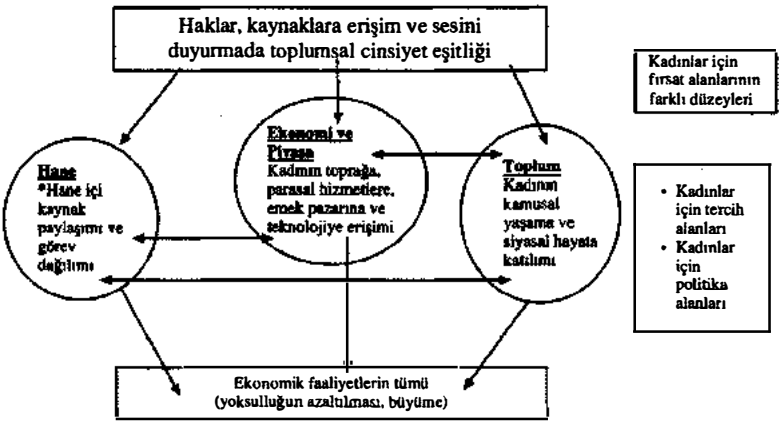
Farklılıklarımız ve ortaklıklarımız temelinde bakarak, kadınlar arasında sınıfsal konuma, yaşa, eğitime, yaşanılan yere bağlı farklılıkları belirtmek, bunların kadınlık deneyimlerini nasıl değiştirdiğini vurgulamak, başka kadınların yaşam koşullarını kavramaya çalışmak.

Güçler ve zaaflar temelinde bakarak, en "kurban" kadınların bile bazı güçlerinin olduğu, aynı zamanda "kurtulmuş" kadınların da cinsiyetlerinden kaynaklanan çeşitli sorunları bulunabileceğini düşünmek.

Kadınların güçlenmesinin en basit tarifinden hareketle, kadınların kendi yaşamları üzerinde kontrollerinin kendilerince sağlanmasına ve bunun için gereken yapabilirlik gücüne sahip olmalarına vurgu yapmak.

Güçlenme bir sürece işaret etmektedir. Yani zamanla değişen ve bu değişim süreci içinde kadının kendisinin en önemli aktör olduğunun ve güçlenmenin sadece hizmet ve kaynaklara eşit erişim fırsatlarını yakalayabilmek değil, aynı zamanda haklar, kaynaklar ve fırsatlara erişimde bunları eşit kullanmak anlamına geldiğini belirtmek gerekmektedir. Kadınların güçlenmesinin, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesinin gerek toplumsal düzeyde gerek hanede gerçekleşebilmesinin, eşitsizliğin ve ayrımcılığın boyutlarının farkındalığını çoğaltmak ve sözü edilen alanlarda kadınların mücadeleleriyle mümkün olabileceğini vurgulamak önemlidir. (Bkz. Tablo-1)

Tablo-1: Haklar, Kaynaklara Erişim ve Sesini Duyurmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınların Kendine Güven Duygularının ve Kişisel Güçlerinin Oluşması

Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri hakkında farkındalığının oldukça zayıf olduğu düşünülüyorsa, bunu oluşturmak/yükseltmek ve ev içi şiddettin nedenleri arasında rol ve beklentilerin önemine dikkat çekmek, bunun için;

Kadınların ortak ilgilerini oluşturmak,

Kadınlar arasında şiddet nedeniyle duyulan yalnızlık, izole olmuşluk veya karmaşık duyguları giderici bir ağın kurulabileceğinin bilgisini aktarmak,

Kadınları yetersizlikleri olan veya isteyen kişilerin yönlendirebileceği varlıklar olarak görmeme konusunda empati yaratmak,

Şiddet konusunda tutum, davranış ve tepkilerin toplumsal cinsiyet rolleriyle olan bağlılığına dikkat çekmek,

Kadınların kendi ifadelerinin ortaya çıkmasına olanak vermek ve bu ifadelerin yapıcı bir biçime dönüşmesinde aracı olmak,

Kadınlar üzerindeki çeşitli baskılara, çevrelerindeki birçok kişi tarafından uygulanan baskılara, örneğin yakın akraba baskısına dikkat etmek, bu baskı nedeniyle gösterdikleri çekinme davranışları örneklerinde toplumsal cinsiyet rollerinin etkisine işaret etmek,

Kadınların özellikle yanlış anlaşılma korkusunu bertaraf ederek, kadınları konuşmaları yönünde desteklemek,

Yapılacak bilgi aktarımlarında karşılıklılığa dikkat etmek, özen göstermek, kadınlara deneyimlerinin paylaşılmasının önemini vurgulamak, çarelerin, desteğin hep birlikte yaratılacağını belirtmek olacaktır.

Şiddete maruz kalmış kadınlara karşı empatiye dayanan bir yaklaşım içinde olmak,

Her duruma özgün bir tavır yerine, kadınlara güçlü olabilecekleri yanlarından ulaşabilecekleri desteklerden söz etmek,

Kadınlara zorluklarla baş etmelerinde birlikte hareketin, diğer kadınlarla dayanışmanın daha kolay olacağını vurgulamak,

Sürekli olarak belirli bir konuda ikna edici olmaya çalışmamak,

Sözlü mesajlarla, sözlü olmayan mesajların uyum içinde olmasına dikkat etmek yararlı sonuçlar almayı kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Şiddetin kadınların sadece kendi kişisel yaşamlarına ait bir sorun olmadığının, kişisel sorunların toplumsal çözümleri olduğunun altını çizmek ve bunu gündeme taşımak konunun ayrıntılı tartışılmasını sağlamak, çoğu durumda içinde yaşanan topluluğun, grubun sorunlarının kadınların yaşamlarını nasıl etkileyebildiğini göstermek gerekmektedir.

Kadınlarla erkeklerin yalnız ailede değil, işyerinde, toplumsal her faaliyette farklı muamele gördüklerine, farklı değerlendirildiklerine, onlardan beklenen tutum ve davranış farklılığının değişmez kalıplara dayandırılmasının yanlışlığına işaret etmek önem taşımaktadır. Örneğin, kendini açık ve doğrudan, yüksek bir ses tonu kullanarak ifade etmek, erkekler için mertlik, kadınlar için şirretlik ve cadalozluk olarak algılanmaktadır. Bir başka örnekte, erkeğin nazik olmasının onun kılıbık olduğunu, kadının nazik olmasının onun kibar olduğunu göstermesine ilişkin yaklaşımların sorun yaratan yanına değinilmelidir.

Kalıplaşmış yargıların ilişkilerdeki beklentileri belirlediğini; kadınların "anaç ve duygusal" olmalarının, bu tanıma uymayan kadınların başka bir cinsmişcesine değerlendirilmesine yol açtığı bilinmektedir. "Erkek Fatma" deyimi erkeksiliği çağrıştırmaktadır. "Hanım kız" olarak büyütülen kız çocukların hayatın içinde bu özellikleri nedeniyle her zaman koruma altında olmalarının, kollanmalarının "gerekliliğinin" kadın hayatları açısından maliyetleri çok tartışılmamaktadır. Koruma hizmetinin bedeli çoğu zaman bağımlılık ve değersizliktir. Küçük yaştan itibaren kadınların bu ve benzeri kalıplara uygun biçimlenmeleri onları çekingen, tutuk, güvensiz, atılganlıktan uzak bir biçimde davranmaya

ve tutum almaya itmektedir. Sınıfsal, bölgesel farklılıklar bu kalıpları farklılaştırmaktadır; ancak fark sadece bu kalıpların imkân verdiği alanların esnekliğiyle ilgilidir. Örneğin küçük bir yerleşim yerinde yaşayan bir genç kızın içine sığması gereken kalıplar, büyük bir kentte yaşayan bir genç kızınkiyle aynı değildir. Genç kız ve kadınları çevreleyen bu kalıpların bazıları görece daha geniştir, içinde yaşarken fazla rahatsızlık vermeyebilir ve varlığını fark etmek belirli bir süre alabilir. Bazıları, özellikle genç kız ve kadınların daha büyük sosyal grup değerlerinin temsilcisi olduğu durumlarda daha baskıcı, kimi zaman öldürücü nitelikte olabilir. Örneğin, genç kız ve kadınlar göç sonrası yeni yerleşim yerinde, yeni kültürel değerlerin çerçevesinde sonu ölüme gidebilecek kadar ağır olabilen baskı ve şiddeti yaşayabilmektedirler. Akpınar (2003) Türkiye'den İsveç'e göç etmiş bir ailenin 25 yaşındaki kızının babası tarafından öldürüşünün, kadınlığa ilişkin normların muhafaza edilmesinin sorumluluğunu taşıyan bir genç kız olarak görevini yerine getirmediği için olduğunu belirterek evrensel patriarkanın baskısının göç bağlamında değerlendirilmesinin altını çizmektedir.

"Kadından sorumlu" erkek kalıbının oluşturduğu erkeklik kurgusu içinde, kim bakacak, kim bakılacak, kim konuşan, kim dinleyen olacak, kim koruyan, kim korunan olacak bellidir ve açık biçimde bir eşitsizliği yansıtmaktadır. Bunlar herkesin normal kabul ettiği biçimde, yaşamları belirleyen kadınlığa ve erkekliğe ilişkin görüşler olarak yer alırlar. Kadınlar bu kalıplar içinde, daha çok eşit değerde bireyler değil, ev hizmetlerini yerine getiren, değerleri bu hizmetlerle ölçülen bireyler olarak yer alırlar (pasaklı kadın/temiz kadın, tembel kadın/hamarat kadın ikilemleri bu yüzden çok yaygındır). Erkeklerin yeri ise eve sahip çıkmak, evinin sorumluluğunu almak, evi ve evdekileri koruyup kollamakla ilgilidir. Bu rolde bir aksama, örneğin, eve ekmek götürememe, sözünü geçirememe, hâkimiyeti sağlayamama gibi durumlarda, yani erkeğin "işlevsiz" kaldığı durumlarda ilişkilerin gerilmeye başladığı, şiddetin ortaya çıktığı bilinmektedir. Kadınlar için ise, kendilerinden beklenen hizmetlerde aksamalar olduğunda çatışmalar kaçınılmazdır. Kadınlar aslında "bir baba gibi, biraz ağabeylik yapacak, kıskanacak" erkeklerinin baskısını normal kabul ederken, aynı baskıyı sokağa izinsiz çıkma gibi bir durum yaşadıklarında normal dışı olarak algılarlar ve ilişkiler gerilmeye başlar. Erkek baskı ve kontrolü çoğu zaman katlanması daha kolay olacak biçimde normalleştirilmekte, meşrulaştırılmaktadır. Kadınlar gündelik yapıp ettikleri içinde kendilerini güçlü, eşit, serbestmiş gibi hissedebilmektedir. Bu yanıltıcı algı itaatkâr ve fedakâr kadın rolünü çeşitli nedenlerle gerçekleştiremediklerinde değiş-

mektedir. Erkekler kendi konumlarını ve rollerini sarsabilecek biçimde bir değişime asla göz yummamakta ve böyle bir değişime doğru gidecek çoğu durumda şiddete başvurabilmektedirler.

Kadın ve erkek rollerinin alışıldık ifadesini, erkeklerin otorite figürü oluşu, kadınların mazlum duruşu konusundaki zihniyetimizi değiştirmeyi hedeflemedikçe, kadınların içine kapanık, sessiz, söz dinleyen, karşı çıkmayan bireyler olmasını isteyerek, kadınlar için evliliğin bir geçim müessesi ve/veya sınıf atlama, tabaka değiştirme aracı olarak görülmesini değiştirmedikçe, erkeklerin emanetlerine (kadın ve çocuklara) sahip çıkışını iyi bir davranış olarak destekledikçe, kendisinden çekinilen bir eş ve baba konumunu güçlendirmeyi sürdürmesini istedikçe kadınların kendine güvenen bireyler olmalarını beklemek güçtür. Böyle bir konumdaki erkek çevresindeki çocuk ve kadınları otorite ve güçle yönetmeyi sürdürecek, şiddet devam edecektir.

Kaynakça

ABBOT, J., JOHNSON, R., KOZIOT-MACLAIN, J., LOWENSTEIN, S. P. (1995), Domestic Violence Against Women, The Journal of American Medical Association. Cilt 273(22), s. 1763-1767.

AİLE ARAŞTIRMA KURUMU (1995), *Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları*, T.C. Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

ALTINAY A., ARAT, Y. (2008), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, Punto Baskı, 2. Baskı, İstanbul.

AKPINAR, A. (2003), *The Honour/Shame Complex Revisited: Violence Against Women in the Migration Context*, Women's Studies International Forum, Cilt 26, No. 5, s. 425-442.

HÜKSAM (2008), I. Kadın Sağlığı Kongresi "Kadına Yönelik Şiddet", Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.

İŞLEĞEN, Y. (2008), "Kadına Yönelik Şiddetin Klinikteki Yüzü.", I. Kadın Sağlığı Kongresi "Kadına Yönelik Şiddet", Kongre kitabı içinde, HÜKSAM Yayınları, Ankara, s. 144-147.

KARDAM, F. (2005), *Türkiye'de Namus Cinayetlerinin Dinamikleri*, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu ve Nüfus Bilim Derneği, Koza Yayınları, Ankara.

KSGM, (2009), *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

GEVEN, N. (2008), "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun Şiddete Uğrayan ya da Bu Riski Taşıyan Kadınlara Yönelik Hizmetleri.", I. Kadın Sağlığı Kongresi "Kadına Yönelik Şiddet", Kongre kitabı içinde, HÜKSAM Yayınları, Ankara, s. 93-100.

GÜLÇÜR, L. (1999), "A Study on Domestic Violence and Sexual Abuse in Ankara, Turkey, Women For Women's Rights Reports, No. 4.

MOR ÇATI KADIN SIĞINAĞI VAKFI (1996), *Evdeki Terör: Kadı-*

na Yönelik Şiddet, Mor Çatı Yayınları, İstanbul.

RAWA, NEWS (2009), "News Archieve of Revolutionary Association of Women of Afghanistan", 17/03/2009.

REVIERE, S. L., FARBER, E.W., TWOMEY, H., OKUN, A., JACKSON, E., ZANVILLE, H., KASLOW, N. J. (2007), Intimate Partner Violence and Suicidality in Low-Income African American Women" Violence Against Women, Cilt 13, No. 11, s. 1113-1129.

ROBINSON, A. L., TREGIDGA, J. (2007), "The Perceptions of High-Risk Victims of Domestic Violence to a Coordinated Community Response in Cardiff, Wales, Violence Against Women, Cilt 13, No.11, s. 1130-1148.

YİRMİBEŞOĞLU, V. (2007), *Töre ve Namus Gerekçesiyle İşlenen Cinayetler Toprağa Düşen Sevdalar*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Üçüncü Bölüm

YENİ GÜZELLİK İKONLARI: İNSAN BEDENİNİN ÖZGÜRLÜĞÜ MÜ, MAHKÛMİYETİ Mİ?*

Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Yard. Doç. Dr. Altan Kar

*Bu makale, New Beauty Icons.Freedom or Conviction to the Human Body" başlığıyla 4-6 Mayıs 2009'da Hong Kong Baptist Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Medya ve Sağlık Konferansı'nda sunulmuş ve İngilizce olarak Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi dergisinde yayımlanmıştır (s. 10).

"Erkekler davrandıkları gibi, kadınlarsa göründükleri gibidirler. Erkekler kadınları seyrederler, kadınlarsa seyredilişlerini seyrederler. Böylece kadın kendisini bir nesneye, özellikle görsel bir nesneye, seyirlik bir şeye dönüştürmüş olur." (Berger, 47)

Güzelliğin Psikolojik Arka Planı; Bakanın Gözünden Kendi İmgesini İzleyen Kadın

Çocukluğunun ilk yıllarından itibaren kadın, kendi kendisini izlemeyi öğrenir. Kadına bunun gerekli olduğu öğretilir; sembolik düzlemde her zaman sahnededir ve bilinçaltında erkek izleyiciler için rol yapıyor düşüncesi yatar (Tseelon, s. 114). Kafası sürekli kendi görünüşüyle meşguldür; yürürken, ağlarken, kendini hayal etmediği bir an yok gibidir. Kadın, yaptığı her şeyi gözlemek zorundadır; kendi varlığını algılayışı, kendisi olarak bir başkası tarafından beğenilme duygusuyla tamamlanır. Bu durum, kadının özvarlığının ikiye bölünmesine yol açar; gözleyen ve gözlenen kişilik. Kadın, bu ikili kişiliği, birbirinden ayrı iki öğe olarak görmeye başlar (Berger, s. 46). Kadının kendisini algılayışındaki bu yarılma, biyolojik olarak annesinden kopma evresiyle ilişkilendirilir.

Kadının birey olarak kendi beden algısı da elbette ona ilk yaşamsal bakımı veren annesinin bakışından bağımsız değildir. Annenin çocuğu üzerindeki bakışı, onu tamamlayışı, sevişi, ona seslenişi çocuğun bedenini kapsamakta ve sınırlandırmaktadır. Çocuk böylece sınırsız tatminin mümkün olmadığını, başka bir deyişle, bedenin sınırlarını keşfetmektedir. Bu da kayıp olmaksızın mümkün değildir. Burada bahsedilen kayıp ruhsal bir kayıptır, yani "bütünsel" bedenin "mutlak" ve aynı zamanda ölümcül zevkinin kaybedilip, kısmi beden parçalarından "haz" alınmasıdır. Psikanalizin ilgilendiği beden de görünen anatomik beden değil, ruhsal beden, başka bir ifadeyle öteki tarafından bize yansıtılan kendi beden algımızın bilinçdışı tasarımıdır. Burada önemli olan nokta, beden dediğimiz şeyin, bütüncül zevkin kaybı, yani eksiklik ol-

maksızın kurulamadığıdır (Erşen, s. 73). Kadının kozmetik ürünlerden estetik ameliyatlara kadar uzanan ve hiçbir zaman tam anlamıyla bir tatminle sonuçlanamayan güzelleşme çabasının altında, bu süregelen tamamlanma arzusunun yattığı sezilmektedir.

Freud, kadının sürekli kendisini gözlemeye yönelik bu davranışını *narsizm* kavramıyla açıklamaktadır; insanların erotik yaşamlarının gelişimi kapsamında, narsizmin birbirinden farklı iki evresinden söz eder; birinci evre çocuğun kendisini besleyen kadına duyduğu sevgiye paralel olarak varolan, çocukluğun "kendilik sevgisi" evresidir. Daha sonra bu narsistik duygu, "bağlılık" ya da "bağımlılık" türünde nesne tercihlerine temel teşkil eder (Bowie, s. 39). Lacan, Freud'un çocuğun "kendilik" sevgisiyle "anne" figürüne bağlılığı arasında kurduğu önermeyi bozar. Narsizm kavramını Narkisos Mitine[1] dayandırarak, tamamen kendine ait bir vurgu bindirir. Lacan için Narkisos'un trajik öyküsü yalnızca aldatıcı bir kendine hayranlığı anlatmaz; zira bakan, yüzeyde yansıyan görüntünün tuhaf gücüne esir olur ve kendisini helak edecek derecede, yansıyan imgenin cazibesine kapılır. Ayna evresi olarak bilinen bu evrede kişi, kendi "ben"i diyeceği bu imgeyle kurulan tutkulu bağın kaynağındaki enerjiye ve erotik temelli bir ilişkiye sabitlenir (Lacan, *On Narcisizm, An Introduction*, s. 113, aktaran Bowie s. 41, Lacan'dan aktaran Bowie, s. 40). Ayna evresinde kişi, bedenini kendisine yabancılaştıran bir sürece girer. Böylece yapılanmış olan ben, son kertede uğruna kendisini feda etme noktasına kadar tutkusunun peşinden gider. (Bowie, s. 40). Lacan'a göre, "birincil" narsizm tüm insan arzularının işleyişini belirleyen kaçınılması imkânsız bir yapısal zorunluluktur (Lacan, *On Narcisizm, An Introduction*, s. 188, aktaran Bowie, s. 41).

Ayna evresinin beden, ortam ve aynadan oluşan karmaşık geometrisi bireyi aldatır. Lacan'ın *"parçalanmış beden"* (*corps morcele*) kavramını işleyişinde bunu görmek mümkündür. Bireyin ilk fiziksel uyumsuzluk algısının hatırasını canlı tutmaya araç olması bakımından bu fantezinin, benin yabancılaştırıcı kimliğiyle belirgin bir yapısal ilişkisi vardır. Parçalarına ayrılmış, darmadağın bir halde görülmüş olan beden ve bu anın çağrıştırdığı endişe, bireyin güvenli bir bedensel benin sahibi olma arzusunu ateşler, Özne, ister ileriye, yani bedene doğru, ister geriye, yani "corps morcele"ye doğru yönelmiş olsun, düşün-

1. Narkisos Miti: Yunan mitolojisine göre Narcissus adlı genç ve yakışıklı bir erkek, bir ırmaktan su içmek için eğildiğinde sudaki kendi görüntüsüne âşık olur. Narkisos'un su kıyısında eriyip gittiği yerde güzel, yepyeni bir çiçek açar. S. Freud narsisizm kavramını, hayat enerjisinin (libido) benliğin kendisine yönelmesi durumu anlamında kullanarak ona kendi teorisinde önemli bir yer vermiştir.

düğü şey bir inşadır (Bowie, s. 33). Bireyin anneden kopuşla başlayan tamamlanma ihtiyacı, hayatı boyunca bedenini de tekrardan inşa etme arzusu olarak yeniden ve yeniden tezahür edecektir.

Güzellik deneyimi, "kusursuz" güzelliği taşıyan nesnelerle karşılaşıldığında gerçekleşir. Ruh bu nesnelerle karşılaştığında güzele sahip olmaya çalışır; dünyayı kusursuzun penceresinden görerek, sonsuza dek çevresini değiştirmeye çabalar. Freud, kıyafet teşhirinin verdiği hazzın ilk olarak, kişinin kendi bedenine, daha sonra da bedeni sarmalayan giysi ve aksesuarlara yöneltilen bir tür narsisizmden kaynaklandığını ileri sürer (Pacteau, s. 123). Vücut, iğdiş edilme oyununun oynandığı ya da yadsındığı çok daha anlamlı bir alandır. Makyajlı bir ağzın konuşması yasak gibidir; mutluluk saçan yarı açık dudakların artık, konuşmak, yemek yemek, öpüşmek gibi işlevleri yoktur. Makyajlanan bir mücevher gibi, nesneleştirilmiş ağzın sahip olduğu yoğun erotik değerin kökeninde sanıldığı gibi onun erojen bir yarık olarak ön plana çıkartılması değil, tam tersine kapalı tutuluyor olması yatmaktadır. Vücudun çeşitli parçaları bir göstergeye dönüştürüldükleri için, kendi kendilerini büyüleyerek kendilerinden geçmekte ve sahip oldukları ayartma gücü de bu sapıkça kendi kendine tatmin olma eyleminden kaynaklanmaktadır. Bu sahneleme olayını en iyi özetleyen ve vücuda özgü ekonomi politiğin temel taşı olarak ortaya çıkan en güzel nesne, kadın vücududur (Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, s. 162).

Freud'a göre, kendini sergileme arzusu skopofilik[2] dürtünün bir değişimidir. Teşhircilik, insanın kendi bedeninin parçasına bakmasını içeren otoerotik etkinlikten kaynaklanır. Lacan, insanın kendi bedeniyle kurduğu bu dışsal iliskiyi, "bakılıyorum, yani ben bir resimim" ifadesiyle özetlemektedir. Kendini sergilemekle elde edilen haz, öznenin ötekinin bakışıyla kurduğu özdeşleşmede ortaya çıkar. Özne ötekinin bakış açısından kendisini bir *resim* olarak görür; haz temel olarak skopofiliktir. Freud, bilinçdışında teşhirci olan herkesin aynı zamanda birer röntgenci (voyeur) olduğunu ileri sürer. (Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality/Cinsellik Üzerine Üç Deneme*, Selçuk Budak, s. 182). Fetişizm iğdiş edilme kaygısını, röntgencilik ise teşhircilik eğilimlerinden duyulan kaygıyı gidermek için başvurulan yöntemlerden biridir (Tseelon, s. 105). Bugün bireyleri yoğun olarak etkilemekte olan moda ve reklam, tüm hatlarıyla yumuşak bir otoerotik görüntü oluşturmaya ve bu görüntünün gelişmesini yönlendirmeye çalışmakta-

2. *Skopofilik Dürtü*: Başkalarını sevişirken izleme, çıplak resimlere bakma, pornografik film izleme vb etkinliklerden zihinsel haz alma. Cinsel doyum için bir önkoşul olması halinde cinsel bir sapma olarak değerlendirilir (Freud'dan aktaran Pacteau, 2005, s. 181).

dır. "Vücudunuzdan siz sorumlu olduğunuza göre onunla ilgilenmek ve ona bakmak zorundasınız ve bunu prestije yönelik bir grafik sistemi ve kitle modellerinin aracılık ettikleri ve yansıttıkları göstergeler vs ile yapmalısınız (Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, s. 176). Kadın, bir yandan oluşmuş toplumsal değerler ve bunun yarattığı psikolojik baskılar, diğer yandan ise tüketim kültürünün dayattığı ideal ölçülere uyma zorunluluğuyla, bir tür güzellik kıskacı altındadır.

Kadınlık, erkeği kadının gücünden duyduğu korku karşısında savunmasız bırakmak için kadın tarafından kullanılan bir maskedir (Riviere, 1929; Doane; 1982; Tseelon, s. 105). Lacan'a göre kadınlık fetiş gibi, aslında var olmayan bir şeyi gizliyormuş gibi davranmak, yani var olmayan cinsiyetin iğdiş edilmesidir (Tseelon, s. 60). Moda, reklam, çıplak tiyatro; karşımıza her yerde bir boşalma mekanizması (ereksiyon) ve iğdiş edilme (kastrasyon) üzerine oturtulmuş bir sahne draması çıkmaktadır. "Botlar, kalçalara kadar çıkan çizmeler, uzun manto altına giyilen kısa şortlar, dirsek üzerine çıkan eldivenler ya da kalça üzerinde sona eren çoraplar... vücudun bu şekilde örtülmesi onu bir tür göstergeye dönüştürmektedir. (Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, s. 158). Kadınlar genellikle makyajsızken ya da kötü giyindiklerinde kendilerini çıplak ya da güçsüzleşmiş hissettiklerini söylemektedirler (Tseelon, s. 99). Bilinç altında. sürekli bakılan nesne olma dürtüsüyle hareket eden kadın, kendisi olmaktan çok, başkalarının gözünde izlenen bir nesne olma konumunu önemser.

Narsistik Yeniden Kuşatma Yoluyla Güzellik Kavramının İçe Evrilmesi

Bireylerin kendileri hakkındaki algıları, kimlik tanımları ve söylemleri ilişkiseldir, daha iyi bir vücuda sahip olma çabaları, sosyal ilişkiler ağı içinde ve öteki bireylere göre belirlenir. (Thomson & Hirshman, s. 95).

Bedenin "yeniden keşfi", günümüzde bir kutsallaştırma biçiminde yapılmaktadır. Bin yıllık Püritanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçiminde bedenin "yeniden keşfi" ve reklamda, modada, kitle kültüründeki mutlak varlığı, bedenin etrafını kuşatan sağlık, perhiz, tedavi kültü, gençlik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, bedeni kuşatan "arzu söylemi"; bunların hepsi, bedenin görünüşte bir kurtuluş nesnesine dönüştüğünün göstergesidir.(Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 155-165). Kadının mutluluğu bedenini bu bağlamda özgür-

leştirmesiyle mümkündür. Belirlenen ölçülere ne kadar yaklaşırsa o oranda mutlu olacaktır. Ancak, toplumsal kabuller de sabit değildir, popüler sistemin kâr amaçlı beklentileri doğrultusunda sürekli yenilenir. Kadın değişen ölçülerin peşinden yorulmadan koşmalıdır, aksi halde "mutluluğu" yakalaması mümkün olamayacaktır.

Kapitalist bir toplumda, özel mülkiyetin genel statüsü aynı zamanda bedene, toplumsal pratiğe ve bu pratiğin zihindeki temsiline de uygulanır. Üretim-tüketim ilişkilerinin günümüzdeki yapıları öznede, kendi bedeninin bölünmüş bir zihinsel temsiline bağlı olan çifte bir pratiğe yol açmaktadır: sermaye olarak beden pratiği, fetiş (tüketim nesnesi) olarak beden pratiği. Her iki durumda da, bedenin yadsınmak bir yana bilinçli olarak kuşatılması (hem ekonomik, hem de psişik olarak) önemlidir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 156). Beden, her gün medya ve popüler söylem tarafından yeniden biçimlendirilmekte, ideal vücut ölçülerine sahip ikonlar her an kadınların arzularını canlı tutmak üzere ortada salınmaktadırlar.

Kadın dergilerinde çıkan güzellik ve bedene yönelik yazılar, herkesi kendi bedeniyle uzlaştırma görünümü altında, tehlikeli bir çift olarak özne ve nesneleşmiş beden arasına toplumsal yaşamınkilerle aynı ilişkileri ve belirleyicileri yerleştirmektedir. Kadınlara yönelik bu örtük terörizmin ötesinde ilginç olan, hiç de bedeni tanımak için değil ama tamamıyla fetişist ve gösterisel bir mantık uyarınca bedeni en parlak, en mükemmel, en işlevsel nesne olarak, dışarıya yönelik oluşturmak amacıyla kendi bedeninizin içine doğru kıvrılma ve onu narsistik olarak "dışarıdan" kuşatma telkinidir. "Bedenimi keşfediyorum, bedenimi sevmeye başladım." Böylece, "yeniden sahip çıkılan" beden "kapitalist" amaçlara bağlı olarak zaten bir yatırımdır, başka bir deyişle, beden bir kültür varlığı gibi çekip çevrilir, düzenlenir, sayısız toplumsal statü göstergelerinden biri olarak güdümlenir. Haz aracı ve prestij sergileyicisi olarak "yeniden ele geçirilen beden", demek ki, üzerine geçirilen özgürleşme söyleminin ardından kuşkusuz bedenin emek gücünde sömürülmesinden daha derin şekilde yabancılaşmış bir tüketim nesnesine dönüşür. İşlevsel bedenin, narsistik kült nesnesi ya da toplumsal taktik ve ritüel öğesi olarak ele alınan bedenin bu uzun kutsallaştırma sürecinde *güzellik* ve *erotizm* bir leitmotivdir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 157-158). Görünüşünü daha çok başkalarının bakışlarına göre dışsal bir beğeni ölçüsünden değerlendiren kadın, popüler sistemin yeni narsistik kuşatmasıyla, "kendi kendisini sevme"ye ya da içe doğru evrilmiş bir güzellik eğilimine yönlendirilmektedir.

Vücutla ilgili bu işlevsel estetik çerçevesinde öznenin ideal Ben'ine

boyun eğme süreciyle toplumun kendisine alternatif olarak dayatmış olduğu *kendi kendisini sevme* zorunluluğunu birbirinden ayırabilmek olanaksızdır. Yönlendirilmiş bir narsistik değer ve göstergeler arasında bir değiş tokuş biçimi olarak gerçekleşen bu durum, güzelliğin *yönlendirilmiş* ve *işlevsel yüceltilmesidir*. Anlamsız bir görünüme sahip bu *kendi kendini baştan çıkarma* olayında asıl amaçlanan şey, göstergeler pazarında vücudun ayrıntılı bir optimal yönetim normuna sahip olmasıdır. Narsistçe ayartma belli bir teknik, nesneler, jestler, izler ve göstergelerden oluşan bir oyun şekline sokularak vücut ya da vücut parçalarıyla ilişkilendirilmektedir (Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, s. 176). Beden, bir proje olarak ele alınmalı ve her parçasıyla ayrı ayrı ilgilenilmelidir. Hayatın temel amacı "mutluluk" olduğuna göre, görünüşünden hoşnut olmak mutluluğun temel anahtarıdır. Bu nedenle beden, yaşamın belki de en önemli projesi olarak, zaman, para ve enerji gibi her türlü fedakârlığa değer olanıdır.

Bir tür yıldırım aşkıyla kendi bedenine tutulan kadının kendisini güzellik enstitüsüne attığı örnek önemlidir. "Bedenlerini yeniden keşfetme umuduyla" kendilerini parfümerilere, masajlara, kürlere adayan kadınlara çok sık rastlanır. Göstergeler olarak bedenin ve nesnelerin kuramsal eşdeğerliliği aslında "satın alınız; kendinizle barışık olacaksınız" sihirli eşdeğerliliğine olanak tanır. Psiko-işlevselliğin ekonomik ve ideolojik anlamını kazandığı yer burasıdır; beden sattırır, güzellik sattırır, erotizm sattırır. Üretimci amaçlar adına rasyonel olarak sömürülebilmesi için bedenin özgürleşmesi, özgürlüğüne kavuşması gerekir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 163).

Bedenin "özgürleşmesi", bedenin ilgi nesnesi olarak oluşturulmasına yol açar. Bedeni ve bedenle ilişkiyi ilgilendiren her şey gibi, bu ilgi karşıt anlamlı iki bileşenden oluşmuştur; bu ilgi sadece olumlu değil, aynı zamanda olumsuzdur. Beden genellikle bu çifte ilginin eşanlı nesnesi olarak "özgürleştirilir". Bunun sonucu olarak, bedenin modern anlamda kurulması, bedeni baskı altına alıcı ve ödüllendirici büyük bir ilgi kuşatışını da beraberinde getirir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 174). Beden, sonunda elde edeceği ödülü hak etmek için acı çekmeye razıdır. Burada bir tür rıza ekonomisi mantığının işletildiği görülmektedir. Kadın, idealleştirilen vücut ölçülerine ne kadar uzaksa mutsuzluğu o oranda artmaktadır. Bu nedenle, yüceltilmiş vücut ölçülerine ulaşabilmek için, harcaması gereken paraya, zamana ve çekeceği acıya razı olmaktadır.

Günümüzde "bedenin yeniden keşfi" ve tüketimini, tanımladığımız haliyle güzellikle birlikte yöneten cinselliktir. Narsistik yeniden kuşat-

ma yoluyla bedenin değerli kılınmasını emreden güzellik buyruğu, cinsel bakımdan değerli kılma olarak erotiği içerir. "Erotikleştirilmiş" bedende ağır basan, değiş tokuşun toplumsal işlevidir. Tüm "tüketim" alanı erotizmle doludur. Bedenler ve nesneler anlamlandırılmalarını değiş tokuş edilebilen ve karşılıklı olarak birbirlerine "değer kazandırabilen" türdeş bir göstergeler ağı oluşturur. "Güzellik, kadın için mutlak dinsel bir buyruğa dönüşmüştür. Güzel olmak ne doğa vergisi ne de ahlaki nitelikte bir erktir; seçilme ve kurtuluş göstergesidir. Moda etiğinin ta kendisi olan güzellik etiği, bedenin tüm 'kullanım değerlerinin' (enerji, hareket, cinsellik) tek işlevsel 'değişim değerine' indirgenmesi olarak tanımlanabilir. Bu değişim değeri, soyut biçimde, görkemli, eksiksiz beden fikrini, arzu ve haz fikrini kendisinde toplar. Güzellik, değiş tokuş edilen bir göstergeler malzemesinden öte bir şey değildir." Bronzlaşma, spor, moda ve temizlikten makyaja kadar bütün uğraşlar "özgürleşme" söylemi altında sözde, "bedenin yeniden keşfi" adına yapılır. Hatta özgürleşen tek itki satın alma itkisiymiş gibi görünür (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 160-163). Bu bağlamda beden, tüketimsel eylemlerin de merkezindedir; bireyin toplum ve kendisi arasında bağlantı kurmak için gerçekleştirdiği üretici tüketimin önemli bir nesnesidir (Thomson & Hirshman, s. 151).

Gösterge ekonomi politiği denen sistemde örnek vücut referansı, mankendir. Robotun çağdaşı olan manken, bütünüyle değer yasası tarafından işlevselleştirilmiş bir vücudu temsil etmektedir (Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, s. 181). Doğada karşılığına rastlanması mümkün olmayan bu yüceltilmiş vücut ölçülerinin yapay olduğunu bilse de kadınlar, ona ulaşma arzusundan kaçamazlar.

İdeal Kadın Ölçüleri; Dayatılan Güzelliğe Mahkûmiyet

Güzellik bilme yetisiyle ilişkilidir; görülmeleri bizde zevk uyandıran şeylere güzel deriz. Bu nedenle güzellik uygun orandan oluşur. Duygularımız iyi oranlı şeylerden zevk duyar; başka herhangi bir bilme yetisi gibi duyu da bir tür orandır (Eco, s. 122). Güzelliğe ilişkin oranlar her dönemde değişkenlik gösterse de, ayrıcalıklı gruplara ait bir özellik olarak algılanmıştır. Alt gelir grupları ise seçkinlere öykünürler; ancak, sınıf atlamadıkları sürece bunun pek de bir önemi olmayacaktır.

Son birkaç on yıl içinde yaşanan moda rüzgârı ideal bedenler konusunda da ideal ölçülere yönelik trendler yaratmıştır. 60'ların Twiggy'si

ya da Julie Christie'si, 70'lerin Maria Schneider'i, 80'lerin Nastasia Kinsky'si, 90'ların Julia Roberts'ı, 2000'lerin Angelina Jolie'si ideal vücut ölçülerini yönlendirmiştir. Yaratılan bu imgeler, bir tek ideal, mükemmel vücut olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamıştır. Kültürel olarak bugün kabul gören belirli bir kadın tipi vardır. 1.68-1.70 cm arasında bir boya, uzun bacaklara, bronz tene ve dinç görünüme sahip olmalı, bir dirhem bile fazla eti bulunmamalıdır. "Bronz, ince, canlı ve sevimli..." (Coward, s. 42.) Daha önce de belirtildiği gibi, popüler sistem tarafından tüketimin bir nesnesi durumuna gelmiş olan beden ölçüleri sürekli değişmekte ve yeniden üretilmektedir. Burada temel amaç, sağlık, estetik, spor merkezleri gibi, belirlenen ideal ölçülere ulaşmayı sağlayacak güzellik endüstrisinin ayakta kalabilmesidir.

Güzellik anlayışının bu dar çerçeve içine sıkıştırılması açıkça gösteriyor ki, clitoridectomy (klitorisin sünnet edilmesi) uygulayan, Avrupalı olmayan toplumlar kadar Batı'da da, kısıtlayıcı bir kadın güzelliği ve davranışı ideali söz konusudur (Coward, s. 43). Görsel alanda yaratılan düzeltilmiş ve yeniden şekillendirilmiş kadın imajı, kendi bedenimizle olan kişisel ilişkilerimizi etkilemekte ve bedenimiz hararetle ve yoğun bir biçimde beynimize işlenen bu resimlere ve imajlara uysun, uymasın, bir güvensizlik hissi ortaya çıkarmakta ve bedenimiz acı çekmektedir. Güzellik endişeleri kadınların özsaygılarını zedelemektedir. (Dove, Orbach, s. 7).

İdeal vücut ölçüleri bir yandan kadınlar üzerinde mükemmellik arzusu yaratırken, diğer yandan endişe ve yetersizlik duygularını ortaya çıkarmaktadır. Global olarak kadınların 9/10'nu kendisinde bir şeyi değiştirmek istemektedir. Yapılan araştırmalar, görünüşüyle tatmin olma ve özsaygı ne kadar düşükse, fiziksel görünüşünü değiştirme isteğinin o oranda yükseldiğini göstermektedir. Global olarak genç kızların (15-17 yaş) %97'si, kendisiyle ilgili bir şeyi değiştirdiği takdirde kendisini daha mutlu hissedeceğine inanmaktadır. Genç kızların fiziksel görünüşleri, kiloları ve vücut şekillerine ilişkin endişe duymaya başladıkları yaş, ortalama olarak 13'tür. Kadınların (18-64 yaş) %94'ü, daha zayıf olduğu takdirde kendini daha iyi hissedeceğini kabul etmektedir (Dove Araştırma Bulguları, s. 17-57).

Batılı tüketim kültüründe beden, bir yandan normalleştirilen, diğer yandan da ideallerden farklı olduğu için diyet, kozmetik, bakım, estetik cerrahi vb yollarla uğrunda savaşılması gereken bir "sosyal" olgudur (Thomson & Hirshman, s. 95, 151). Araştırmalar kadının arzuladığı bedenin hep kendisininkinden daha ince bir beden olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, kendi beden ölçülerini "hemen hemen hiç beğenme-

diklerini", "giysilerle kapadıklarını", ölçülerinden "memnun olmadıklarını", "daha zayıf olsalar daha iyi olacağını" belirtmektedirler. Bu ifadeler idealize edilen bir *"öteki beden"* kavramına işaret etmektedir. "Öteki beden", kendilerinin olmayan bedendir; katılımcıların ifadesiyle, "incecik bir bel, normal bir göğüs ölçüsü", "kemikli bir yüz", "güzel bacaklar" ve "uzun boy"dur. "Arzulanan öteki" olarak tanımlanan beden, medya ve toplumsal söylemlerin sonucunda ortaya çıkan bir bedendir (Ayla Dedeoğlu, İpek Savaççı, *Bibliotech* - 4, s. 56). Kadınlar, medyada gördükleri imajın hile olduğunu bilirler; ancak, görsel alanın muhteşem görünüşü, uzun boylu, uzun bacaklı, büyük göğüslü, becerikli, bağımsız, başarılı, gizemli kadınlarla dolu olması, arzularını yeniden üretmektedir (Dove, Orbach, s. 7). Böylece popüler söylemin ve medyanın sürekli canlı tuttuğu uyarıcılar yardımıyla kadın, kısıtlı bir beden tipine, ikon tarzı bir imaja ve dar güzellik çerçevesine sıkışıp kalmaktadır.

İdeal vücut ölçüleri, bir genç kızın vücudundan ziyade, gençliğini iyi koruyabilmiş yaşlı kadın vücudunun sahip olduğu ölçülerdir (Coward, s. 44). Günümüz vücut ideali öylesine geniş bir coğrafyayı etkilemektedir ki, ABD'den çok uzaktaki ülkeleri de etkisi altına almaktadır; Japonya'da, Suudi Arabistan'da, Brezilya'daki ulusal güzellik standartlarını erozyona uğratmaktadır. Bugünün dünyasına ait olmak demek, gözle görünür bir biçimde modern ve Batılı vücut ölçülerine sahip olmak demektir (Dove, Orbach, s. 8). "İdeal kadın" görünüşüne ulaşma baskısıyla kadın, endişe içerisinde kendisini değiştirmeye yönelik davranışlar sergilemektedir (Dove Araştırma Bulguları, s. 17-57). Ancak, bu değişim eylemlerinin ardından kadınlar gerçekten öncesine oranla daha mutlu mu olmaktadırlar? Başka bir deyişle, acaba ideal vücut ölçülerine yaklaşmak, iddia edildiği gibi kalıcı bir mutluluğun anahtarı olabilmekte midir?

Güzellik Arzusunu Besleyen Huzursuzluk Duygusu

Freud, hiçbir erkeğin hadım edilme kaygısından kaçamayacağını söylemiştir; gelişmiş denilen Batı dünyasında hiçbir kadın da "güzellik"ten kaçamaz. Güzellik kadının küçüklüğünden itibaren, engellenemez biçimde, kadına ya atfedilecek ya da ondan esirgenecektir (Pacteau, s. 17). Bakılan bir nesne olmak, kadının dış görünüşünden sürekli rahatsızlık duymasına neden olmaktadır. Deneysel kanıtlar, kadınların kendi vücutlarıyla ilgili görüşlerinin erkeklerinkinden daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Kadınlar çekicilik konusunda daha ciddi

eleştirilere maruz kalmakta ve çekici olmadıklarında daha sert bir şekilde eleştirilmektedirler (Tseelon, s. 122). Sürekli seyrediliyor olmak, kadını hayatı boyunca kıskacına alan ve bir türlü kurtulamadığı huzursuzluk duygusuyla eşanlı olarak seyreder.

Freud'a göre, "güzellik sevgisi, amacı ketlenmiş itkinin mükemmel bir örneğidir". Böylece Freud, güzelliğin fantazmatik boyutunu vurgulamış olur. Bu, içgüdü (instinkt) nesnesinden "dürtü" (trieb) nesnesine, ihtiyacın zamanında doyuma ulaştırılması olasılığından arzunun yerine getirilmesinin imkânsızlığına döndüğü boyuttur; bu daima yasağı ve kaybı davet eden arzunun, savunma süreçleri ve semptomların üretiminde ifade edildiği boyuttur. Kadının arkasında her zaman, kadının güzelliğine ilişkin sorunun yöneltilmesi gereken bir imge vardır: "..... kadar güzel!" Bu nedenle arzu, resmedilmiş kusursuzluğa ulaşmaya çalışır (Pacteau, *Güzellik Semptomu*, s. 22-40).

Bir kadın olmak, sürekli hitap edilmek, sürekli incelenmek, arzunun sürekli davet edilmesi demektir; mutfakta, caddede, moda dünyasında, filmde ve edebiyatta. Kadınlık arzuları, gelecekteki kusursuzluk vaadiyle, ideallere ulaşma; ideal bacaklar, ideal saçlar, ideal evler, tuzağıyla davet edilir. Bu ideallere ulaşırsanız kendinizi daha iyi hissedersiniz. Kadın hoşnutsuzluğu sürekli bir arzu olarak, daha fazlasının arzu edilmesi olarak, daha önceden varolanın kusursuz işleyişi olarak yeniden düzenlenir (Coward, s. 16-17). İdeal sevgili, ideal eş, ideal anne olmak gibi sistematikleştirilmiş roller, medyada ve toplumsal çevre içinde her gün yeniden üretilir ve kadının bu baskı odaklarından kaçması pek de mümkün değildir.

Kadınlar genel olarak erkeklere oranla görünüşlerinden daha hoşnutsuzdurlar. Dünya kadın nüfusunun 7/10'nu görünüşünü beğenmediğinden ötürü olağan yaşam etkinliklerinden (görüş bildirmek, erkek arkadaşlarıyla buluşmak, fiziksel bir etkinlikte bulunmak, okula ve işe gitmek ve ya bir iş görüşmesine gitmek) elini ayağını çekmektedir. Görünüşleri açısından kendilerini kötü hisseden kadınlar evde kalmayı, uyumayı veya TV izlemeyi tercih etmektedirler. Genç kızlar ve kadınlar tüm eşitsizlikleri ve çeşitlilikleriyle –oldukları gibi– dünyayla yüzleşmektense günümüzün dar güzellik idealine yaklaşmak için kendilerini sürekli maske giymek zorunda hissetmektedirler (Dove Raporu, Nancy Etcoff, s. 6-8).

Görünüş kaygısı, her tür sağlık anlayışına, zihinsel ve fiziksel sağlık bütünlüğüne hâkim olmuştur. Kadınlar, popüler söylem tarafından, "zihinsel ve fiziksel sağlığın daha iyi bir görünüşle" mümkün olduğuna inandırılmaktadır. Bu "iyi hisset" ideolojisinin cazibesini bazı vaat-

ler oluşturmaktadır; öncelikle vücut biçiminin değiştirilebilme olanakları ve bu değişimin "güzel beden"de tartışılan kültürel ideal yönünde olacağıdır. İkincisi ise, bu biçime ancak daha fazla tüketerek ulaşılabileceğidir. Sonuç olarak bu düşünceler, kadınların sağlığına yönelik aşırı bir ilgiyi ifade etmektedir. Böylece görünüş sıhhat ve zindelikle ilgili sahte tıbbi uğraşlara indirgenmektedir. Depresyonun ya da sağlıksızlığın belirtileri olarak kabul edilen yorgunluk, bezginlik ve uyuşukluk beden ele alınarak potansiyel olarak tedavi edilmektedir (Cowards, s. 28-29). Kurgulanan problemler ve sunulan çözümler, sonuçta kadınların depresyona girmesine yol açabilecek bir faktör olan kadının bakılan nesne olarak narsistik kuruluşuyla birleşmektedir.

Modern kadın, kendi bedeninin hem rahibesi hem de yöneticisidir; bedenini güzel ve rekabet edilecek şekilde tutmaya özen gösterir. Yağ ve şişmanlık başka yerlerde ve çağlarda güzel sayılmıştır. Ama tüketim toplumunda herkesin hak ve sorumluluğu olarak kabul edilen evrensel güzellik, incelikten ayrılamaz. Hatta güzelliğin kendini özdeşleştirdiği fotomodellerin ve mankenlerin görünüşü sıska ve etsizdir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 171).

Kadınların yaratılan vücut idealine ilgisini korumanın en önemli mekanizması, bu idealin şişmanlık ve ete yönelik bir tiksinti üzerine inşa edilmesidir. Kendilerini fazla kilolu hisseden kadınlar, hemen her zaman şişmanlıklarının güçsüzlük ve oburluk ifade ettiği kanısına kapılırlar. "Dolgun", "yuvarlak", "tok" vb terimler, şişmanlığın hüsnü tabirleri gibi görünür, dolayısıyla olumsuz anlam taşırlar. Daha da önemlisi, kadın bedeni için kullanılan dilin, "ceza" ve "nefret"e dayalı bir ilişki kurmasıyla sonuçlanabilecek bir önermeler bütünü oluşturmasıdır. Birincisi vücudun "*parçalanması*"dır; bedenden üçüncü şahısla ifade edilen farklı kesimler, "sorunlu alanlar" olarak söz edilir. Bu parçalanmışlık duygusu kadının kendi vücuduna yabancılaşmasına yol açmakta ve kendi vücuduyla tamamen mazoşistçe ya da cezalandırıcı bir ilişkiye girmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda, vücuda yönelik nefret patolojik bir hale dönüşmektedir. Şişmanlık hastalık gibidir, "selülitten çekiniyorsanız....." türünden ifadelerle beslenir. Hastalığın tedavi yolları daha da kötüdür; vücut incitilmeli, fazlalıkları için *acı çekilmelidir* (Coward, s. 47-48). Sonunda elde edilecek ödül için acı çekilmeye değerdir. Beden, güzel görünmek uğruna *"kurban"* edilir.

Estetik Cerrahinin Yeni İmkânlarıyla İç içe Gelişen Popüler Güzellik Söylemi: "İdeal Güzelliğe Ulaşmak Artık Bir Vaat Değil!"

Antikçağdan 20. yüzyılın başına kadar, dünyanın her yerinde berrak tene hayranlık duyulmuştur. Yüz için beyaz porselen, boyun için fildişi, göğüsler için mermer, eller için kar beyazı gibi sıfatlar kullanılmıştır. Batı'da 19. yüzyılın sonuna doğru, Püriten bir performans ahlakının yükselmesiyle vücudun algılanmasında da kökten bir değişiklik olmuştur: Şişmanlık uyuşuklukla ilintilendirilmeye başlanmıştır. Buna karşılık zayıf vücutlar o günden beri başarıyı ve dirayeti temsil etmektedir (Breustedt ve Riedle, *Geo*, s. 60). Yukarıda da söz edildiği gibi, şişmanlığa karşı açılan bu savaş, popüler söylemin medyayı da arkasına almasıyla birlikte kadınlar için günümüze kadar süregelen bir zayıflık kıskacına dönüşmüştür.

18. yüzyıldan beri görsel dünya, aşırılıkları ortadan kaldırmaya çalışan burjuva ideolojisinin etkisi altındadır. Bu ideolojiye göre, Grek ve Rönesans bedenleri mükemmeli simgelemektedir. Cerrahi de burjuva estetik anlayışına uyum sağlamıştır. 1890 ile 1920 arasında bir ideal imajdan diğerine geçiş açıkça görülür. 1890'da Batı'da, yani Avrupa ve ABD'de kusursuz kadın etine dolgundur. 1920'ye kadarki dönemde ise, "yeni kadın" imajı ortaya çıkmıştır: Neredeyse hiç göğsü ve kalçası olmayan erkeksi bir tip. Burada önemli olan, bir toplumun hangi ortak ana imge üzerinde uzlaştığıdır; yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun güzel bulduğu bir ideal görünüş söz konusudur (Gilman, 2001). Kadın vücuduna yönelik kabuller de modanın sürekli değişen trendlerinden etkilenmektedir. Bu nedenle, her dönemde sembolleşen güzellik ikonları da değişmektedir. Bununla birlikte, 1980'li yıllardan bu yana güzelliğin önkoşulu kabul edilen zayıflığın hâlâ etkisini koruduğu görülmektedir.

1968 yılındaki gençlik hareketiyle birlikte, tarihte hiç görülmemiş bir zayıflık kültü yayılmaya başlamıştır. İngiliz model Twiggy bu akımın ikonu olmuş, kürdan gibi olmayan kadınlar için hayat artık bir kâbusa dönüşmeye başlamıştır. Televizyonun köylere kadar girmesiyle ve ekranların Barbie bebek tarzında kadınlarla dolmasıyla birlikte yalnızca 38 ay içinde, yeme bozukluğu çeken gençlerin sayısı iki katına çıkmıştır. Aynı dönemde, antropolog ve psikiyatr Becker'in araştırmasına katılan genç kadın ve erkeklerin %74'ü kendini çok şişman ve çirkin bulduğunu ifade etmiş, araştırmaya katılanların %62'si ise diyet yapmaya başlamıştır (Breustedt ve Riedle, *Geo*, 60).

Dünya genelinde kadınların güzellik idealine yaklaşma arzusunun hızını kesmeden sürdüğü gözlenmektedir. Estetik operasyonların ileri teknoloji yöntemleriyle daha acısız, daha hızlı ve daha ucuza yapılması, bu yöndeki talepleri artırmıştır. Dove kozmetik firması tarafından 2005 yılında dünya genelinde 11 ülkede yapılan araştırma, genç kızların ve kadınların kendilerinde değiştirmek istedikleri görünüş unsurları konusunda ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. En fazla 15-17 yaş aralığındaki Japon kızlarının görünüşlerinde değişiklik arzuladığı görülmektedir. Japon genç kızlarının %63'ü kilosunun, %57'si vücut şeklinin, %54'ü boyunun, %41'i yüzünün, %34'ü göz şeklinin değişmesini istemektedir. Görünüş unsuru olarak saçında değişiklik yapmak isteyenler arasında Suudi Arabistanlı (%38), Kanadalı (%34) ve Brezilyalı (%31) kızlar başı çekmektedir. Cilt rengini değiştirmek isteyen genç kızlar arasında ise, Japon kızlarından sonra, Kanadalı kızlar (%22) ve Alman kızları (%21) gelmektedir.

Sözü edilen araştırmada 15-64 yaş arası kadınların görünüş unsurlarına yönelik arzuladıkları değişiklikler, aynı ülkenin kızlarından oldukça farklıdır. Örneğin Amerikalı kadınların %50'si, Kanadalı kadınların ise %55'i kilosunda değişiklik istemektedir. Japon kadınlar arasında da bu oran oldukça yüksektir (%49). Vücut şekli genç kızlarda olduğu gibi yine Japonya'da kadınların en çok değiştirmek istediği görünüş unsuru olarak ortaya çıkmaktadır (%57). Boyunu değiştirmek isteyenler Kanadalı (%35) ve yine Japon (%38) kadınlar arasında en yüksek orandadır. Saçını değiştirmek isteyenler arasında Brezilyalı (%33), Japon (%32), Çinli (%33) ve Suudi Arabistanlı (%33) kadınlar başı çekmektedir. Yüzünün görünüşünü değiştirmek isteyen kadınlar ise öncelikle Japon (%26) ve Kanadalı (%22) kadınlardır. Cilt rengini ise en çok Çinli kadınlar (%25) değiştirmek istemektedir. Göz şeklini en çok yine Japon kadınları (%21) değiştirmeyi arzulamaktadır (Dove Raporu, s. 22). Özetlemek gerekirse, araştırmanın yapıldığı 11 ülkenin tümünde kadınların görünüş unsurlarında bir şekilde değişiklik arzuladığı ortaya çıkmıştır.

Aydınlanma döneminden bu yana, 18. yüzyıldan itibaren, hayatın önceden ve sonsuza dek belirlenmiş olmadığı bilinmektedir artık. Fakat son otuz yılda, kimliğin bütünüyle değiştirilebilir olduğu, beden ve ruh bütünlüğünün asla aynı kalmadığı ve bu nedenle onu kişinin kendisinin de değiştirebileceği anlaşılmıştır. Aydınlanma'yla birlikte sosyal hareketlilik alanı genişlemiş insanın kendisinden ve bedeninden sorumlu olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Kişisel mutluluk peşinde koşmak adına insanın kendi bedenini kendisinin kontrol edeceği fikri hayata geçmiştir. Bu fikir estetik cerrahinin gelişmesinin ideolojik önkoşulunu

oluşturmuştur (Gilman, 2001). Bugün vücut üzerindeki müdahaleler sadece estetik açıdan kusurlu bölgeleri örtmeye yönelik değildir; vücudun yeni baştan tasarlanması söz konusudur.

Kozmetik ürünler kullanmak, rejim yapmak veya saçlarını düzleştirmek gibi sıradan faaliyetlerin yerini alan göğüs büyütme, kalça yağlarını aldırma, yanaklara dolgunluk kazandırma ve daha uzun boylu olma amacıyla bacakları uzatma gibi estetik ameliyatlar, artık masum ve eğlenceli bir uygulama olmaktan çıkmıştır. Kişinin bedenini olduğu gibi kabul etmediği ve günün modasına uyacak şekilde üretilebilen ve mükemmelleştirilebilen bir beden isteği büyük çaplı bir senaryoya dönüşmüş durumdadır (Dove, Dr. Susie Orbach, s. 7).

Bedene sürekli iyi bakmayı öğütleyen, bedene âşık olan bu takıntılı anlayış, bedenin ve arzunun tüm gizli işbirlikteliğini engeller. Bu yaklaşım, Püriten çağın baskıcı tekniklerinden çok, ilkel toplumların oyuncu denetim tekniklerine, bedeni *kurban* etmek için "*hazırlama*" törenlerine daha yakındır. Moda artık, başlangıçta hedefi olan güzellik ve zarafetin ötesinde sadece gündelik, takıntılı, disiplinci bir işleyişin gizleyicisi olarak, bastırılamaz, irrasyonel, kendi kendini yok edici bu azgınlığı besleyen bir itkidir (Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 174). Beden ideal vücut ölçüleriyle yüceltilirken, kişisellik bağlamından da kopar ve toplumsal bir konuma taşınır. Kişi, bedenini kendisinden çok bir görüntü olarak temsil olunduğu toplumsal bağlamıyla algılamaya başlar; bu, kişinin kendi bedenine yabancılaşmasıdır. Bu bağlamda, "kendimi seviyorum..." türünden popüler söylemlerin sahteliği ve kadını içine çektiği ironik oyun tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kadın, vücuduna yönelik ticari yatırımları, kendisini çok sevdiği için yaptığına inandırılsa da, onu bu güzelleşme çabalarının sonucunda daha çok beğenecek olan toplum için yapmaktadır.

Freud'a göre cinsel dürtü, uygarlığın gerektirdiği etkinlikleri yapmak için büyük bir güç harcar. Bireylerdeki cinsel içgüdünün amacının cinsel olmayan ve toplumsal bakımdan, benimsenmeye elverişli bulunan daha yüce bir amaca dönüştürülmesine *yüceltme* denir (Freud, s. 189). Dişil bedenin temsilinde nesnenin değişimi vardır; canlı kadından sanat eserine doğru bir değişim yaşanır. Ancak, yüceltilen dürtünün nesnesi, değişen ölçülerde hâlâ cinsel nesnenin özelliklerine dayanır. Dişil biçim matematikleştirilerek yüceltilir ve artık bir kadının imgesi değil de, canlı kadının kendisi olduğunda kaçınılmaz şekilde başka bir boyuta geçer. Kılavuz ölçüler artık bir bisturiyle canlı ete kazınır. Kadınlar, her gün estetik orantı hükmünün benzer dayatmalarına boyun eğerler. Canlı bedenin parçalarını, daha sonra doğru ölçüler idealine

göre yeniden yaratmak için kimi zaman şiddetle yıkmayı içeren bu uygulama, açıkça sadizmin ve/veya mazoşizmin kıyısında faaliyet gösterir. "Hoşa gitmeyen diğer durumlar gibi acı duyumları da cinsel uyarılma üzerine kazınır ve hoşa giden bir durum üretirler; özne hoşa giden bir durum hatırına, hoşa gitmeyen acıyı, üstelik isteyerek tecrübe eder." İlk aşamada, özne acıyı kendine yükler; ikinci aşamada ise adamakıllı *mazoşizm* vardır. Öznenin kendisine yüklediği bir acısı olduğunda etkinlikten edilgenliğe bir dönüş vardır. Mazoşizmde edilgen özneye zorlanan haz, hâkim olmaya yönelik asıl itkinin yolunu izler!..." (Freud'dan aktaran Pacteau, s. 115). İdeal vücut ölçülerine ulaşmak için çekilen acı bir kerede bitmez; vücudun parça parça ele alınarak mükemmelleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için defalarca acı çekmeye razı olunur, hatta aynı vücut parçası için, müdahale sonucunda ideale yaklaşılamazsa, birkaç kez acı çekildiği de görülmektedir.

Saha Araştırması

Amaç: Kadın ve güzellik kavramları arasındaki ilişkinin teorik arka planı bir saha araştırmasıyla desteklenmiştir. Araştırmada amaç, kadının güzel olmak konusunda gösterdiği çabayı ve bu çabanın kendileri tarafından nasıl ifade edildiğini irdelemektir.

Yöntem: Araştırmaya, görünüşlerinden memnun olmadıkları için çeşitli estetik operasyonlar yaptırmış kadınlar dahil edilmiştir. Görüşmeler kişilerden randevu alınarak, derinlemesine görüşme *(in-depth interview)* tekniğiyle gerçekleştirilmiştir.

Örneklem: Katılımcılar, görünüşünü değiştirmek isteyen ve bu amaçla rahatlıkla bütçe ayırarak çeşitli kereler estetik operasyon yaptırmış orta ve üst gelir grubuna mensup kadınlardan oluşmaktadır. Toplam 30 katılımcının tamamı üniversite mezunu olup çeşitli profesyonel mesleklerde çalışmaktadır.

Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin genel olarak güzellik konusunda düşüncelerini ve kendilerine yönelik güzellik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla çeşitli sorular yöneltilmiştir. Sorulan soruların genel başlıkları şöyledir: güzel bir kadının nasıl tarif edildiği, yaptırılan estetik operasyonlara nasıl karar verildiği, operasyon öncesi ve sonrası

neler hissedildiği, yeni bir operasyon planlayıp planlamadıkları.

Toplam otuz kadınla bu kapsamda yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi aşağıda sunulmaktadır.

Güzel Kadın Tanımı

Katılımcıların "güzel kadın tasvirinden iki kategori ortaya çıkmaktadır. Birincisi, direkt olarak fiziksel ölçülere yöneliktir; ikinci kategori ise yine fiziksel görünüşe yönelik olmakla birlikte, birinci kategoriyi tamamlar nitelikte özelliklerdir.

Fiziksel Görünüş:
Orantılı vücut ölçüleri
İri, renkli, ışık saçan gözler
Dolgun dudaklar
Uzun bacak (neredeyse %100'e varan mutabakat)
Işıldayan, düzgün beyaz dişler
İnce kemikli, zayıf bir beden
Güzel, uzun saçlar
Berrak, duru bir ten (beyaz)
Kulaklar kepçe olmamalı
Uzun boy
Yuvarlak ve kalkık popo
İnce bel

Bu güzellik tasviri, yirminci yüzyılın başlarından itibaren, popüler kültürün ve medyanın öne çıkardığı, Twiggy'le başlayan ve günümüzde "Barbie Bebek"le devam eden, Batılı "zayıf, beyaz" kadın imgesidir.

Görünüşe ilişkin diğer detaylar şöyledir:
Bakımlı (%100'e varan mutabakat)
"Her an sahneye çıkacakmış gibi, 24 saat bakımlı"
Sportif, fit görünen
Gözleri gülen, ışık saçan
Kendisiyle barışık
Karizmatik, havalı, silik olmayan
Konuşunca güzelliği kaybolmayan

Albenisi olan
Gülüşü güzel (çok önemseniyor...)
Kendinden emin, özgüveni yüksek
Doğal
Sempatik
Akıllı
Asil
Seksapeli olan
Tarzı olan; iyi ve uyumlu giyinen

"Fiziksel görünüşle bilgi ve kişilik dengeli olmalı, konuşmaya başlayınca kadının bütün güzelliği yok olmamalı. Soğuk, donuk ama bebek yüzlü olmasının bir anlamı yok. Hatta hepsi birbirine benzeyen bebek yüzlü kadınlar çok itici olabilir. Öte yandan, farklı bir güzelliğe sahip görünüşü tümden orantılı olmasa da bunu iyi taşıyan bir kadın daha güzel görünebilir."

Katılımcılar güzel kadını tarif ederken, tanımlarıyla özdeşleşen tanınmış kişileri de örnek vermişlerdir: Monica Belluci, Charlize Theron, Cate Blanchett, Catherine Deneuve, Angelina Jolie yukarıda tasvir edilen kadın tipiyle özdeşleştirilmektedir.

Katılımcıların, kadının görünüşüne ve kişiliğine yönelik bu tanımları, medyada, özellikle kozmetik ve benzeri ürünlerin reklamlarında kadınlara verilen tavsiyeler ve güzel bir kadın tasvirine yönelik kullanılan dille tıpatıp aynıdır.

Gerek güzel kadın tasviri gerek bu tanımla özdeşleştirilen isimler, popüler kültürün ve medyanın kadınların güzellik algısı üzerinde oldukça belirleyici bir etki yaptığını göstermektedir.

Yaptırılan Estetik Operasyonlar

Katılımcılar arasında en yaygın estetik operasyon *burun* ameliyatıdır (12 kişi). Bunun ardından, göğüs büyütme, küçültme ve dikleştirme operasyonları gelmektedir (10 kişi). Yaptırılan diğer operasyonlar ise sırasıyla, göz çevresine müdahaleler, lipo-suction, face-lifting, dudak dolgusu, vajinal bölge ve kaş kaldırma operasyonlarıdır.

Estetik Ameliyata İlgi Duyulmaya Başlandığı Dönem ve Estetik Operasyonlardan Beklentiler

Katılımcıların güzel görünmeye yönelik kaygılarının çoğunlukla genç kızlık döneminde başladığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde, burunlarından ötürü komplekse kapıldıkları için estetik ameliyat olanlar katılımcılar arasında çoğunluktadır. Kendisiyle görüşülen 30 katılımcının 10'nu burnunu küçüklükten itibaren fiziksel olarak güzel bulmadığı ve komplekslerinden arınmak için hep ameliyat ettirmek istediğini belirtmiştir.

Estetik ameliyata yönelme konusunda başka bir önemli dönem ise, evlilik öncesinde, sürecinde ve sonrasında kendini göstermeye başlayan, güzel görünmeye yönelik kaygılardır. Özellikle 30'lu yaşlarda toplumda kabul görmenin fiziksel görünüşle özdeşleştirildiği ve bu yönde medyanın yarattığı genel kamuoyu baskısının da estetik ameliyata eğilimi artırdığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu nedenlerle ameliyat olan katılımcıların bazı çarpıcı ifadeleri şöyledir:

"Aynaya baktığımda kendimi güzel hissetmek istiyordum." (8 kişi)

"Çevremde daha kolay kabul görmek için."

"Özgüven için." (4 kişi)

"Komplekslerimden arınmak için." (4 kişi)

"Erkek arkadaşımdan ayrılmıştım, tepkisel bir kararla yaptırdım."

"Eşimin fiziğimle dalga geçmesi nedeniyle."

"Kendimi eğlendirmek için; nasıl bazı kadınlar sürekli saç rengini değiştiriyorsa, benimki de öyle bir şey."

Estetik Operasyonu Yapan Doktora Nasıl Karar Verildi?

Estetik operasyonu yapacak doktorun seçiminde, en önemli etken tanıdık ya da arkadaş referansıdır. Ayrıca, doktorun daha önce, arkadaş ya da aileden birini ameliyat etmiş olması da çok önemli bir tercih nedenidir. Katılımcıların 16'sı üzerinde söz konusu faktörler etkili olmuştur. Bunun yanında, seçilen doktorun aile dostu olması nedeniyle güvenilir bulunduğu durumlara da rastlanmaktadır (4 kişi).

Bunun dışında, doktorla ilgili medyada ve internette çıkan haberleri referans alarak tercihini belirleyen kişiler de önemli bir çoğunluk oluşturmaktadır (6 kişi). Ayrıca, estetik operasyonunu yurtdışında yap-

tıran kişiler de söz konudur ve bu kişiler doktorun tanınmış olmasını referans almışlardır.

Estetik Operasyondan Beklentiler Nelerdi; Hayatını Nasıl Etkileyecekti?

Estetik operasyonların sonucunda en belirgin beklenti, katılımcının "kendisini daha güzel bulma" arzusudur (10 kişi). "Aynada kendimle barışmak istiyordum" ifadesi de benzer yönde bir beklentidir (3 kişi). Burada kadının kendisini aynada beğenme arzusu aslında, "ayna" metaforunun anlamı üzerinden gidilecek olursa, başkalarının gözünde daha güzel görünme isteğiyle özdeşleşmektedir. Kendisinden çok başkalarının "bakışı"nın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcılar arasında, estetik operasyonlar sonucunda "özgüveninin artacağı" beklentisi de önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (5 kişi).

Ayna metaforuyla ilişkili olabilecek bir başka beklenti ise, "giydiklerim yakışacaktı" cümlesiyle ifade edilmektedir. Örneğin, "bikini giyebilecektim", "dolgulu sutyenlerden kurtulabilecektim" gibi ifadeler kullanılmıştır (6 kişi). Burada da kadının yine başkalarının gözünde fiziksel olarak beğenilen biri olma arzusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, "kendimle barışmak istiyordum", "vücudumu daha çok sevecektim", "aynaya daha rahat bakabilecektim" gibi ifadeler, medya söyleminin, kadınlar tarafından nasıl içselleştirildiğini göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, kadınlar medyatik kabullere uygun güzelliğin kişiye özgüven sağlayacağını ve toplumla daha barışık yaşanmasına bir önkoşul oluşturacağını düşünmekteler.

Estetik operasyonların kadın erkek ilişkileri üzerinde etkili olabileceği beklentisi de ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında bir kişi, evliliği iyi gitmediği için ve eşinin sürekli boşanmak istemesi üzerine, "evliliğinin yürümeyeceğini anladığında" estetik operasyona karar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca, bir katılımcı "eşinden ayrılınca", "hayata yeniden başlamak için", bir başkası ise, "erkek arkadaşı terk edince", "tepkisel bir kararla, daha çok dikkat çekmek amacıyla" estetik ameliyat yaptırdığını dile getirmiştir.

Estetik Operasyon Kararında Tereddüt Yaşandı mı?

Estetik ameliyatı yaptırmak konusunda, kendisiyle görüşülen 30 kişiden yalnızca 1/3'ü tereddüt yaşamıştır. Tereddüt edilen konular ise şunlardır: "narkoz korkusu" (2 kişi), "sonucun doğal olmama korkusu" (2 kişi), "kan ve iğne korkusu", "amboli riski", "tıbbi deformasyon ihtimali", "güzel olmazsa korkusu", "inançlarımdan kaynaklı tereddütler", "ya kocam/sevgilim beğenmezse korkusu".

Estetik Operasyonlardan Memnuniyet

Katılımcıların tamamına yakını yaptırdığı estetik operasyonlardan çok memnun kalmıştır (25 kişi). Estetik operasyonların sonrasında hayatlarını nasıl etkilediği konusunda da oldukça olumlu düşünceler dile getirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı, özellikle fiziksel değişimin "ruhsal" olarak da daha iyi hissedilmesine olanak sağladığını belirtmiştir. Operasyonun hayatları üzerindeki etkilerine yönelik dile getirilen ilginç bazı ifadeler şöyledir:

"Yeniden dünyaya gelmiş gibiyim."

"Keşke yüzümü gerdirdiğim gibi ruhumu da gerdirecek bir ameliyat bulsam."

"Aynaya baktığımda kendimden tiksiniyordum, bu duygudan kurtuldum."

"Sutyensiz gezebiliyorum, dekolte giyebiliyorum."

"Rahat giyinebiliyorum; örneğin mayolarımı rahatlıkla giyebiliyorum."

"Dekolte giyebiliyorum; aynaya baktığımda yaşlanmış bir kadın değil, genç, enerjik, ışıl ışıl bir yüz görüyorum. Allah'a çok şükür."

"Çok memnunum; rahatlıkla aynaya bakabiliyorum."

Yaptırdığı estetik ameliyattan, 30 katılımcıdan sadece 5'i memnun kalmamıştır. Beklediği sonucu elde edemediği için mutsuz olan bu kişilerden birkaçı ise, istediği sonucu almak umuduyla tekrar ameliyat olmayı planlamaktadır.

Mutluluğun Kaynağı Nedir?

Katılımcıların "estetik operasyondan beklentilerine yönelik" sorulara verilen cevaplar hatırlanacak olursa, kadınlar, "kendilerini daha güzel bulma ve sonuçta kendileriyle barışarak daha mutlu bir insan olma" yönünde beklentiler dile getirmişti. İnsanı mutlu eden şeylerin neler olduğuna yönelik bir soru sorulduğunda ise, estetik operasyonla sağlanan güzellikle uzaktan yakından ilgisi olmayan, hatta çelişki yaratacak ölçüde ironik cevaplar alınmıştır. Örneğin katılımcıların bir kısmı (6 kişi) mutluluğun "insanın iç dünyasıyla ilgili" olduğunu belirtmiştir.

Daha çarpıcı başka ifadeler de şöyle sıralanabilir: "insanın sahip olmadıklarının peşinde koşmaktansa, sahip olduklarının farkına varıp memnun olmasıdır", "içinde bulunduğumuz durumu sorgulamadan, ne iseniz o olarak ve onu her haliyle severek iç huzuru ile yaşamak" vb. Bu ifadeler çeşitli estetik operasyonlarla fiziksel değişikliğin "ruhsal mutluluğu" da sağladığını dile getiren, "dünyaya yeniden gelmiş gibi olan" ve en önemlisi "kendisiyle barıştığını" söyleyen katılımcıların, mutluluk tarifleri ile yaşamlarına dair eylemleri arasındaki paradoksu ortaya çıkarmaktadır. Estetik operasyonun sağladığı belirtilen mutluluk duygusunun, gerçek mutluluk olarak tarif edilen "iç mutluluğa" yol açmadığı, operasyonla gelen yenilenmenin geçici bir mutluluk sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, katımcıların memnuniyet ile mutluluk kavramını da tam olarak birbirinden ayırt edemediği anlaşılmaktadır. Bu da Gilman'ın açıklamasıyla bire bir örtüşmektedir. Zira Gilman, birçok psikolojik araştırma, yaklaşık hastaların %85'inin müdahaleden üç yıl sonra bile sonuçtan memnun olduğunu gösterirken, burada özellikle, mutluluktan değil, memnuniyetten söz edildiğinin unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tekrar Estetik Operasyon Yapılması Düşünülüyor mu?

Kendisiyle görüşülen kişilerin %60'ı tekrar estetik operasyon yaptırabileceğini söylemektedir. Bu özellikle, birkaç estetik müdahale yaptırmış olanlar arasında daha yaygındır. Bu kişiler, özellikle operasyondan bekledikleri sonucu alamadıkları ve yapılan estetik müdahalenin bir süre sonra bozulacağını düşündükleri için tekrar estetik operasyon planlamaktalar.

Estetik operasyonun geçici mutluluk kaynağı olduğundan yukarıda söz edilmişti. Operasyonla sağlanan bu tatmin-tatminsizlik arasındaki kısa geçiş duygusu burada da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Beden medya ve popüler kültürün etkisiyle her gün yeniden biçimlenmektedir. Güzellik endüstrisinin yarattığı ideal beden ölçüsüne sahip ikonlar, kadınların ilgisini çekmek için etrafta dolaşmaktadırlar. Kadın dergilerinde güzellik ve beden hakkında yayımlanan makaleler, sosyal hayat ile beden nesnelliğinin belirleyicilerini ve ilişkilerini tehlikeli bir ikili olarak gösterir.

"Bedenlerini yeniden keşfetme umuduyla" kendilerini parfümerilere, masajlara ve diyetlere adayan kadınlara sıklıkla rastlanılmaktadır. Gerçekte vücut ve nesnenin teorik denklikleri "satın al; kendinle barışık ol" sihirli formülüne olanak tanımaktadır. Bu, psikofonksiyonelliğin kendi ekonomik ve ideolojik anlamını kazandığı noktadır; vücut satar, güzellik satar, erotizm satar. Üretim gerekçesiyle rasyonel olarak vücudu kullanmak için beden özgürleştirilmelidir (Baudrillard, 2008).

Bedenin özgürleştirilmesi vücudun ilgi odağı olmasına neden olur. Beden ve bedenle ilişkili olan herhangi bir şey olarak bu ilgi iki zıt anlamlı bileşenden oluşmaktadır; bu ilgi sadece olumlu değildir, eşzamanlı olarak olumsuzdur da. Beden genellikle eşzamanlı olarak bu çift ilgiden "özgürleştirilmiş"tir. (Baudrillard, 2008). Beden en sonunda ödülü hak etmek için acı çekmeye razıdır. Burada bir tür makul ekonomik mantık akla gelmektedir. Kadınların mutsuzluğu kendi ideal beden ölçüsünden uzaklaşmaya paralel şekilde artmaktadır. Bu nedenle dilediği beden ölçüsüne ulaşmak için acı çekmeyi, gerekli para ve zamanı harcamayı kabul etmektedir.

Batı tüketici kültüründe beden, bir yandan normal hale getirilirken, diğer taraftan ideal olandan farklı olması için diyet, kozmetik ürünler, bakım ve plastik (estetik) cerrahi vs gibi yollarla içtenlikle yarışılan sosyal bir fenomene dönüşmüştür (Thomson & Hirshman, 1995). Araştırmalar kadının istediği bedenin her zaman mevcut olandan daha ince bir beden olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kadınlar "kendi beden ölçülerini beğenmediklerini", "vücutlarını giysilerle örttüklerini", "kendi ölçülerinden tatmin olmadıklarını" ve "daha ince olsalar kendilerini daha iyi hissedeceklerini" söylemişlerdir. Bu ifadeler idealleştirilmiş "diğer beden" kavramına dikkat çekmektedir. "Diğer beden" kendilerinin ol-

mayan ama ulaşılması "arzulanan" bedendir; "ince bel, normal göğüs ölçüsü", "kemikli yüz", "güzel bacaklar" ve "uzun boy"" gibi özelliklere sahiptir. Tanımlanan beden medya ve sosyal ifadelerin etkisiyle meydana getirilen "istenilen diğeri"' dir (Dedeoğlu ve Savaşçı, 2008). Kadınlar medyada gördükleri imajların illüzyon olduğunu bilirler; ancak, olağanüstü görünüşlü, uzun boylu, uzun bacaklı, büyük göğüslü, bağımsız, başarılı, gizemli kadınlarla dolu olan görsel arena kadınların arzularını yeniden üretmektedir (Orbach, 2006). Popüler ifadelerin sürekli canlı tutulduğu bu ortamda medya, kadınları ikonvari bir imaj ve dar bir güzellik çerçevesine hapsetmektedir.

Lacan "parçalanmış beden" (corps morcele) kavramına dikkat çekerek, bölümlere ayrılmış vücudun ve o anda meydana gelen endişelerin gizli fiziksel egoya sahip olma konusunda bireyin isteklerini uyandırdığına dikkat çekmiştir. Parçalanmış beden (corps morcele) anlamına gelen nesnenin tek düşündüğü şey kendisinin inşasıdır (Bowie, 2007). Annesinden ayrıldığı andan başlayarak bireyin tamamlanmaya yönelik gereksinimleri hayatı boyunca tekrarlanır; aslında bu tamamlanma her defasında vücudun yeniden inşası anlamındadır. Çoğu kadın görünüşünde dayanılmaz bir mükemmellik aramaktadır ve güzellik bir semptom haline gelir. Bu mükemmel beden imgeleri kadını güzellik ve jimnastik salonlarına ve üzücü bir şekilde depresyona, nevroza, psikoza veya ölüme kadar sürüklemektedir. Çoğu kadın anorexia ve blumia gibi yeme bozuklukları geliştirir. Kendi dismorfik vücutlarını aynada tanıyamazlar. Erkeklerin arzu ve gereksinimleri için yaşama peşinde koştuklarından kaderleri gerçek kendilerinden daimi olarak uzaklaşacaktır.

Freud'a göre, ideal beden ölçülerine ulaşmada yaşanılan acı bir kerede bitmemektedir, beden bölüm bölüm ele alınarak irdelenmelidir. Bu nedenle birçok kez ağrı çekmek, ameliyat sonunda mükemmeliyet elde edilemezse, aynı bölge için birden fazla kez acı çekmek kabul edilmektedir. Yaptığımız mülakatlar, kişilerin %60'ının mükemmeliyete ulaşana dek başka plastik cerrahi operasyonlar da geçirebileceklerini göstermektedir. "İdeal ölçü"ye ulaşmak için duyulan arzu zaman zaman vücuda yönelen bir tür şiddete dönüşmekte ve kişi üzerinde yıkıcı etkiler bırakabilmektedir. Freud'a göre bedene yönelik bu tür duygular, kadınların güzellik idealleri uğruna mazoşistlik ve hatta sadistlik sınırında dolaşabildiklerinin göstergesidir.

Mülakat yaptığımız kadınlar, estetik operasyonları "kendilerini daha güzel hissetmek ve kendileriyle daha mutlu ve barışık olmak için" yaptırdıklarını belirtmişlerdir. Ancak, "Hayatta mutluluğun temel kaynağı nedir?" sorusuna verilen cevaplar oldukça ironiktir. Mutluluğun

"insanın iç dünyasıyla ilgili olduğu ve insanın sahip olduklarıyla yetinmesini bilmek"le mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Çalışmamız, güzel görünmeye yönelik baskının kadınlar için değişmez bir kader olduğunu göstermiştir. Güzellik, kadınlara farklı ölçüler ve farklı yöntemlerle, egemen bir dış baskı şeklinde dayatılmaktadır. Kadınlar diğerlerinin bakışıyla gıpta edilmeye koşullandığından genellikle en radikal uygulamalara rıza göstermektedirler. Bir yandan güzellik endüstrisi ideal beden ölçülerine sahip ikonlar yaratırken, diğer taraftan yeni teknoloji ve yöntemlerle kadınlara güzel olma "hakkı"nı tanımaktadır. Bütün bu faktörler karşısında, güzel olma içgüdüsü ve popüler kültür endüstrisinin talepleriyle kadınlar geçici ve yapay mutluluk oyununa gönüllü olarak katılmaktadır.

Kaynakça

BAUDRILLARD, Jean (2002), *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

BAUDRILLARD, Jean (2008), *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınları.

BERGER, John (1988), *Görme Biçimleri*, Ayhan Matbaacılık, İstanbul.

BERRY, Ruth, (2005), *Freud - A Beginner' s Guide*, Hodder&Stoughton Educational, Londra.

BOWIE, Malcolm (2007), *Lacan*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

BREUSTEDT, C., RIEDLE, G. (2008), "Mükemmelliğin Peşinde: İnsanlar Mutluluğu Estetikte Arıyor", *GEO International* 2008/6, s. 52-78, Ciner Yayıncılık, İstanbul.

COWARD, Rosalind (1993), *Kadınlık Arzuları*, Renk Basımevi, İstanbul.

DEDEOĞLU, A. Ö., SAVAŞÇI, İ. (2008), "Güzellik ve Yemek Yeme Arzuları Arasında Kadın" , *Bibliotech* (Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi) Sayı 4, s. 52-60, Kış/2008, Ankara.

DOVE, 2005, "Basmakalıpların Ötesinde: Güzellik İnançlarının Temelini Yeniden Yapılandırmak" , Unilever güzellik markası Dove tarafından yaptırılan araştırma raporu, s. 17-54.

ECO, Umberto (2006), *Güzelliğin Tarihi*, Doğan Kitap, İstanbul.

ERŞEN, Özge (2008), "Güzellik: Bir İktidar Meselesi", *Bibliotech* (Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi) Sayı 4, s. 72-74, Kış/2008, Ankara.

ETCOFF, Nancy (2000), *Survival of the Prettiest*, Anchor Books, USA.

FREUD, Sigmund (1998), *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, Metis Yayınları, İstanbul.

GILMAN, Sander L. (2001), *Making The Body Beautiful*, Princeton University Press, New Jersey.

ORBACH, Susie (2006), Dove 2005: "Basmakalıpların Ötesinde: Güzellik İnançlarının Temelini Yeniden Yapılandırmak" , Unilever güzellik markası Dove tarafından yaptırılan araştırma raporu, s. 7-8.
PACTEAU, Francette (2005), *Güzellik Semptomu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
THOMSON, C. J., HIRSHMAN, E. C. (1995), "Understanding the Socialized Body: A Poststructuralist Analysis of Consumers' Self Conceptions, Body Images and Self-Care Practices", Journal of Consumer Research, 22 (Eylül), s. 139-153.
TSEELON, Efrat (2002), *Kadınlık Maskesi*, Ekin Yayınları, Ankara.

Dördüncü Bölüm

CADILAR SEVİMLİ OLABİLİR*

Doç. Dr. Nilgün Tutal Cheviron

* Bu yazı Galatasaray Üniversitesi Araştırma Projeleri Başkanlığı'nın araştırma projesi fonları çerçevesinde finansal olarak desteklenmiştir.

Kiki, ortalarında filmin kendini biraz yalnız hissetmeye başladı. Ve yeni bir arkadaş edindi. Arkadaşı da ona kendine güvenini yeniden kazanması için yardımcı oldu.

6 yaşında bir kız çocuğunun
Küçük Cadı Kiki hakkındaki görüşü

Hayao Miyazaki animasyon filmleri yapan bir yönetmendir. Japonya animasyon filmlerini 1990'lı yıllarda ihraç etmeye başlamıştır. 1999 yılında *Time* Pokemon ve animasyon konusunda özel bir dosya hazırlamıştır. Bu dosyayla animasyon dünyada tanınmaya başlamıştır. Batı'yla kıyaslandığında daha resim odaklı bir kültüre sahip olan Japonya'da, çizgi romanlar, yani mangalar hemen her yerde bulunmaktadır. Animasyon filmleri kendilerine özgü görsel bir estetiğe sahiptir; günümüz dünyasının hem düşlerini hem de kâbuslarını ele alırlar. Amerikan kültüründen fazlasıyla farklı olmalarının yanı sıra, içinde yaşadığımız dünyada örtülü bir kültürel direniş işlevi görürler. Miyazaki'nin filmleri bu açıdan türün en iyileri arasında sayılabilir.

1980'li yıllarla birlikte film yapmaya başlayan Hayao Miyazaki animasyon filmlerinin en ünlü yönetmenlerinden biridir. Kendisini özgün kılansa, kahramanı kız çocuklar olan filmler yapmasıdır. Animasyon filmlerinin önemli bir özelliği kadın karakterlerin ön planda olmasıdır. Karnavalımsı bir dünyada animasyon, cinsiyet rollerini altüst eder. Animasyon dünyasında "(D)işi karakterler, gerçek dünyada mahrum bırakıldıkları güç unsurlarının tadını çıkarırlar" (Napier, 2008: 43). Kültürel sistemin cinsiyet temsilleri açısından erkek olanı hep ön plana çıkarmış olduğu düşünülürse, Miyazaki'nin filmlerinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Günümüzde kahramanın kız olduğu filmler 1970-1980'li yıllara göre daha fazla yapılmaktadır. Çizgi filmlerin ve animasyonların kız çocuk ya da genç kız kahramanlı öykülerinin çoğu, kitlesel tüketime yönelik olarak çekilmektedir. Barbie ve

Winks çizgi filmlerini ve animasyonlarını buna örnek gösterebiliriz. Televizyon için çekilmiş çizgi film Dora'nın kahramanı kızdır; ancak aynı çizgi filmin erkek çocuk değişkesi de vardır. Japon animasyon filmleri çeken Miyazaki'nin filmleri 1980'li yıllar sonrası dünyanın kadınsılaşması olgusundan etkilenmiş bile olsalar, egemen erkeklik ve kadınlık inşalarını altüst eden filmler olarak küresel film piyasasında özgül bir yere sahiptirler.

1960'lı yıllarda kariyerine başlayan yönetmen 1999 yılında gösterime giren *Prenses Mononoke* (1997) ile Batı'da ve dünyada tanınmaya başlamıştır. Ancak bu filminden önce özellikle Avrupa'da çocuklara yönelik birçok çizgi filmde çalışmıştır. Kahramanı küçük bir kız çocuğu olan *Heidi* ve *Çizmeli Kedi* bunlardan ikisidir. Hatta Heidi'yi bu yazı bağlamında incelenecek *Küçük Cadı Kiki* (1989) filminin kahramanı Kiki'de yeniden canlanmış halde bulduğumuzu belirtebiliriz. Japonya dışında yaptığı bu dönemdeki film çalışmaları için İsveç, İsviçre ve İtalya'ya sıkça yolculuk etmiştir. Bu ülkelerin, filmlerinin anlatı uzamları üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Animasyon filmleri, özellikle de Miyazaki'nin filmleri doğrudan Japon karakterler içermediği gibi Japonya da doğrudan filmlerin geçtiği yer olarak betimlenmez. Örneğin *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi* filmi, ekosistemin tamamen çökmüş olduğu bir zamanda geçer. Miyazaki bu filmindeki öyküsünü yazarken Japonya'da yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenir. Japonya'daki Minamata Gölü cıvayla zehirlenmiştir. Bu olaydan yola çıkan Miyazaki, tüm yerkürenin yaşanmaz hale gelişini filminde işler (Gravett, 2008: 115). Ancak filmin nerede geçtiği konusunda en azından ulusal bağlam doğrudan referans olarak kullanılmaz. Bu da bizatihi manga kökenli animasyon filmlerinin türsel bir özelliğidir. Bu animasyonlar, uzamı ulusal uzam olmaktan çıkarmıştır. Bu durumda, yerkürenin içinde bulunduğumuz zamansal uğraktaki sorunları manga kökenli animasyon filmlerinin küresel bir bakış açısıyla ele aldığı sorunları oluşturmaktadır.

Miyazaki, yönetmen olarak ilk filmi olan *Lupin III: Kagliostro'nun Şatosu*'nu 1979 yılında çekmiştir. *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi* ise 1984 yılında gösterime girer. Japonya'da inanılmaz bir gişe rekoru kırar. *Sihiro'nun Yolcuğu* (2001) filmiyle 2002 yılında en iyi animasyon filmi Oskar'ını almıştır. 2005 yılında ise tüm sinema kariyeri için Venedik Altın Ayı ödülüne layık görülmüştür. Miyazaki yaklaşık on kadar filme imzasını atmıştır: *Lupin III: Kogliostro'nun Şatosu* (1979); *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi* (1984); *Laputa-Gökteki Kale* (1986), *Komşum Totoro* (1988); *Küçük Cadı Kiki* (1989); *Kızıl Domuz* (1992); *Prenses Mo-*

nonòke (1997); *Ruhların Kaçısı-Şihiro'nun Yolculuğu* (2001); *Yürüyen Şato* (2004); *Küçük Deniz Kızı Ponyo* (2008). Bu filmlerinde genellikle insanlığın doğayla ilişkisini, yerkürenin ekolojik dengesinin bozulmuş olmasını ya da teknolojinin ve ilerlemenin doğada yarattığı tahribatı, savaşan bir dünyada barışı korumanın zorluğunu ele alır. Hem ekolojist hem de feminist bir yönetmenle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Dişil Uğrakta Film Yapmak

İnceleme nesnesi olarak nedenlerle ayrıksı bir *auteur* olarak nitelendirilebilecek Hayao Miyazaki'nin filmlerinden birinin seçilmiş olması, yaratıcılık konusunda bir sorgulamayı da beraberinde getirir. Yaratıcılığın ne olduğu üstünde aşağıda durmadan önce, bir film yönetmeni olarak "Miyazaki'nin yaratıcılığı"yla ne kastedildiğine açıklık getirmek gerekir.

Film yapmak, sanatsal bir etkinliktir; ancak her film estetik bir yaratı olma becerisine sahip olmadığı gibi yönetmeni de yaratıcı kategorisine girmeyebilir. Miyazaki filmleriyle estetik bir değer yaratmaktadır. İlk anlamda Miyazaki'nin yaratıcılığından bunu anlamak gerekir. Estetik değer ise bir yandan tıpkı bir ressam gibi betimlediği ve detaylandırdığı kurgusal evreninin estetik güzelliğine gönderme yapmaktadır. *Küçük Cadı Kiki* (1989) filmi bağlamında estetik işlevi, bir savaş öncesi dönemde donup kalmış ve el değmemiş güzellikte bir Avrupa Kenti olarak Stockholm betimlemeleri üstlenir. Deniz mavinin bin bir tonuyla her an kenti kucaklar. Martılar gemilerle birlikte kentin güzelliğinin simgesidir sanki. Gökyüzü filmdeki zeplin uçuş denemeleri sayesinde bu ihtişamlı doğa ve kent dengesine katkıda bulunur. Kiki'nin uçuş denemeleri ve uçtuğu sahnelerde de farklı görünümleriyle gökyüzünün, denizin ve tarihi merkeziyle Stockholm'ün küçük bir cadının yerleşmek ve kendini kanıtlamak için seçtiği kent ambiyansı kurulur.

Diğer yandan, filmlerinin estetik değeri, yönetmenin filmlerinin kurgusal evrenini yapılandırma tarzının biricikliğinde ve bu tarzın içinde filmsel anlatısının öğelerini birbirine bağlamakta kullandığı alışılmadık anlatı tekniğinde kendini dışa vurur. Cadılar sevimlidir; siyah yas ve kötülük simgesi değildir. Süpürgesinin üstündeki cadı, akıldışı bir dünyayı temsil etmez. Gerçek ve akıl ile fantastik ve akıldışı arasındaki farklar sanki hiç var olmamış gibidir. Üstelik kadınlar arasında bir kardeşlikten söz edilebilir; erkekler artık egemen erkeklik değerleriyle

kadınlara bakmazlar. Bu bakış açısı tersine çevrilmiştir ya da daha doğru bir ifadeyle aşılmıştır. Bir gün bir şekilde yola çıkıp, serüvene atılanlar ve pek çok kez sınandıktan sonra serüven bittiğinde yeni yaşamlarına doğru süzülecek olanlar erkek çocuklar değil, kız çocuklardır.

Bu anlamıyla Miyazaki'nin yaratıcılığı, dünyaya karşı konumlanışı bağlamında karşımıza çıkar. Öncelikle, Miyazaki dişil evren yanlısı politik bir duruşa sahiptir. Bu nedenle de egemen erillik, eleştirilen evreni temsil eder. Biri hariç tüm filmlerinde, kahraman bir kız çocuğudur. Ancak Miyazaki'nin yaratıcılığı sadece kahramanları küçük ya da genç kızlar olan filmler yapmasıyla sınırlı tutulamaz. Dişil yanlısı tutumdan ne anlaşıldığının belki bu bağlamda açıklanması gerekir. Modernliğin doğuşuyla birlikte, özellikle de 18. ve 19. yüzyıllardan başlayarak otoriter ataerkil yapının yerini "bürokrasi ve piyasalar aracılığıyla kurumlaşan ve teknik akılcılığa yönelen bir erkeklik" (Connell, 1998: 345) almıştır. Miyazaki dişil duyarlılık taşıyan bir yönetmen olmasının ve medyaya yaptığı kimi açıklamalarda kız çocukları sevdiği için onları filmlerinin kahramanı olarak seçtiğini söylemesinin ötesinde, modernliğin teknik akılcığının taşıyıcısına dönüştürülmüş egemen erilliğe dişil bir perspektiften eleştirel olarak bakar.[1]

Bu bakış açısı kendinde bir yaratıcılık içerir. Çünkü Miyazaki'nin filmotografik evreni öncelikle egemen eril evren tasarımının yaygınlaştırdığı bakış açılarını ve dünya görüşlerini hep boşa çıkarır. Seyircisine bu perspektifleri yeniden sunan ya da kuran bir söylem evrenine asla yerleşmez. Sadece film sanatı için de geçerli değildir bu duruş. Bilindiği gibi özellikle Batı söz konusu olduğunda sanatın özde kadına bakış açısı sorunludur. Burada Batı için bu sorunlu ilişkinin Doğu (ya da dünyanın geri kalanı) için de farklılıklar içerse bile geçerli olduğunu, özellikle 20. yüzyılın Batı modernliğinin yaygınlaştığı yüzyıl olması nedeniyle düşünmemize olanak tanıyacak pek çok neden vardır. Yine de sadece Batı bağlamıyla sınırlı kalacak olursak, kapitalist anlayışın küresel egemenliğini her alanda ilan etmiş olmasıyla da bağlantılı olarak, tıpkı reklam gibi sanatın da öncelikle erkek olanı cezp etme arayışında olduğunu vurgulamak gerekir. Öyle ki:

Sanatçılar kadın bedenine kendi öz malları ya da kullarıymış gibi el koyar. Nefretle, idealize ederek, (diyelim Renoir gibi) yavan bir duygusallıkla ya da örneğin (Degas gibi) soğukça üstünlük taslayarak olsun, resimlerinde sezdirmeden kadın bedeninin gerçekliğine ve özerkliğine saldırırlar. (...) Ünlü heykelcilerin yapıtlarında kadınlar ufacık,

1. Egemen erkeklik kavramının doğuşuna dair tarihsel ve kuramsal bir tartışma için bkz. Sancar, 2009.

boş kafalı olup, cinsel organları ya çok belirgin ya da olağanüstü büyütülmüştür. Rahatsız edici olan kadın imgesinin erotikleştirilmesi değil, üstünlük taslayan, malın alıcısı konumundaki öteki cins tarafından el konulmak üzere erotikleştirilmesidir (French, 1993: 207 ve 208).

Aslında bu el koyma sadece sanatsal alanla da sınırlı değildir. Günümüzde beden, özellikle de kadın bedeni –çünkü eril modelin aynı şeye tabi olması bile model olarak dişil bedenin alınmasıyla ortaya çıkar- önemli bir tüketim nesnesidir.

Tüketilen şeyler arasında diğer nesnelerden daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz –tüm diğer nesneleri özetlemesine rağmen otomobilden bile daha fazla yan anlam yüklü– bir nesne vardır: Bu nesne BEDEN'dir. Bin yıllık bir Püritanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında bedenin "yeniden keşfi" ve reklamda, modada, kitle kültüründeki (özellikle de dişil bedenin, ki bunun neden böyle olduğunu açıklamak gerekecek) mutlak varlığı –bedenin etrafını kuşatan sağlık, perhiz, tedavi kültü, gençlik, zariflik, erillik/dişillik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakârca uygulamalar, bedeni kuşatan arzu söylemi–, bunların hepsi bedenin günümüzde *kurtuluş nesnesine* dönüştüğünün tanığıdır (Baudrillard, 2008: 163).

Tüm bunlar ise doğrudan ya da dolaylı Eski Yunan'dan günümüze düşünsel olarak oluşturulmuş bir cinsiyetler hiyerarşisiyle bağlantılıdır. Antropologların çok sıkça dile getirip, tüm monografilerinde izini bulduklarına inandıkları medeniyetin temeli, hepimize söylenmiş olduğu gibi, malların yanı sıra kadınların da değiş tokuş ediliyor olmasıdır. Değiş tokuşu zorunlu kılan temel yasak ise bildiğimiz üzere ensest yasağıdır. Kadınlara asıl bu anlamda nasıl el konulduğu ise aşikârdır:

Kadınların soykütüğüne saygı duymayan, çocukları, öncelikle de bakire kız çocukları kendi malları gibi gören erkekler gayri-medenidir. Kızların bu şekilde muamele görmesini etnologlar kültürün temeli olarak kavramlaştırmıştır. Erkekler arasında bakirelerin değiş tokuş edilmesi; işte kültürümüzün varoluşunu bu değiş tokuş tanımlar ve sürdürülmesini sağlar. Kültürün bu kavramlaştırılmasının içerdiği tek rasyonellikse anne-oğul, baba-kız ve karşıt cinsten kardeşler arasındaki ensest yasağıdır. Gerçek ensestin gerçekleşmemiş olmasının kızların önce babaları, ardından da kocaları tarafından bu şekilde temellük edilmesiyle (bu da simgesel ensesttir aslında) sonuçlanması karşısında ancak şaşılıp kalınabilir (Irigaray, 1989: 87).

Ayrıca, erilliğin dişillik üstündeki egemenliği ya da kendisini yaşamın tüm alanlarında dişile üstün olarak temsil edebilme gücü erilliğin tarihsel olarak akıl ile bağlantılı olarak kurulmuş olmasıyla yakından

ilişkilidir. Batı kültürünün önemli bir bileşenini, rasyonel bilgi arayışı oluşturur. Bu arayışta Batı kendisini Doğa'nın karşısında ve Kültür'ün yanında konumlandırır. Amaç Doğa'nın Kültür tarafından dönüştürülmesidir:

Rasyonel bilgi, doğa güçlerinin bir tür aşılması, dönüştürülmesi veya kontrol altına alınması olarak anlaşılmıştır. Buna karşılık kadınlık, rasyonel bilginin aştığı, tahakküm altına aldığı veya sadece geride bıraktığı şeyle eş tutulmuştur. Kadınlık, felsefi düşüncenin doğuşundan beri, simgesel olarak Akıl'ın dışında kaldığı varsayılan şeylerle –yer tanrıçalarının karanlık güçleriyle veya esrarlı kadınların görünmez güçlerinin etkisinde kalmayla– eş tutulmuştur (Lloyd, 1996: 22).

Söz konusu rasyonel bilgi arayışı teknik aracılığıyla aklın araçsallaştırılmasını çağımızda neredeyse mutlak anlamda tamamlamıştır. Doğa'nın sonundan sıkça söz edilmektedir. Ancak bu sadece sözü edilen değil, ayrıca küresel kapitalist sistemin en üst siyasi ve ekonomik zirvelerinin de kabul ettiği, medyada sıkça üstünde durulan bir gerçek haline de gelmiştir. Aklın aydınlığı, egemen erilliğin önderliğinde yaygın bir eril odaklı yaşam biçimleri kurmuş, sonunda vardığı yerde de üstüne bina olduğu her şeyi radikal bir şekilde yıkımına doğru sürüklemiştir. Bu yıkımsallığın en olgun ifadelerinden birini Luce Irigaray'a (2008: 41-42) atfetmek kaçınılmazdır:

İnsan toprağı yoksullaştırmadı mı, vahşi hayvanların, kuşların, balıkların üstünde yaptığı hilelerle hükümranlık kurmadı mı, atı ve boğayı kendi eserine boyun eğdirmedi mi, sözle her şeyi anlamayı, kentleri yönetmeyi ve de kozmik hava değişikliklerini alt etmeyi icat etmedi mi? Yeteneği sayesinde her şeyi ya da hemen her şeyi hiçbir şeye ulaşmak için egemenliği altına almadı mı? Yerküreye, yerküresine yukarıdan bakarak aslında en sonunda kendisini oradan dışlanmış bulmadı mı?

Miyazaki'nin kurgusal dişil evreni egemen erilliğin yıkımcı dünyasının karşısına dikilir. Bu anlamda eril egemen simgesel sistemin kodları ister istemez işlemez hale gelir. Yönetmenin kurgusal uzamında, başka bir evren olası ve yaşanılası bir evren olarak belirir. Doğa ve kültür/dişil ve eril karşıtlığına karşı karşıtlığı kuran unsurların karşıt olmaktan çıkıp başka bir şeye dönüştüğü anlatılar yaygın ve egemen simgesel sistemin karşısına dikilir, en yıkımcı olduğu alanlarda onu sorguya çeker. Bu anlamda Miyazaki'nin filmleri de Irigaray'ın sorduğu soruları sorar ve yanıtlamaya çalışır. Miyazaki'nin yukarıda sözü edilen ikinci tür yaratıcılığının anlamı da burada belirginleşmiş olur. Zengin entelektüel ve estetik evreni aracılığıyla Miyazaki, yerleşik düzenle bü-

tünleşen ideologların değil, bu düzenin ötesine geçen ütopyacıların yanında konumlandırılması gereken bir sanatçıdır. Sinemanın kurgusal evreninde Miyazaki, daha iyi dünyaların nasıl olacağını, olası olup olmadığını ve yitirdiğimiz (Doğa örneğin) şeyin ne olduğunu imgesel olarak inşa eder. Sanki filmleri ilkel kültürlerin tarihsel olarak bize daha yakın kültürlerle paylaştığı şu yazgıyı dile getirir:

Yıkılan tabuların intikamını cismani doğa alacaktır: Su, toprak, hayvan yaşamı ve bitki örtüsü toplumun kurucu esaslarını bizatihi savunacak bir zırh gibidir (Douglas, 2007: 13).

Miyazaki'nin bu minvaldeki ütopyacılığını filmlerinde ifade etmesi şu açıdan önemlidir: Kültürel biçimlerin sürekli doğa-kültür ve eril-dişil karşıtlığını yeniden üreten biçimler olması, ancak yerleşik düzenin dışında dünyalar imleyebilen ütopyacıların politik ve estetik duruşları ve eylemleriyle yerinden edilebilir. Bu yerinden etme sürecinde, hangi tür bilginin üretildiği, bilgiyi üretenlerin toplumsal konumları ve bunların hangi çıkarları dile getirdiği çok önemlidir. Sonuçta egemen eril kültürel biçimlerin yeniden üretilmesi, varolan tüm eşitsizliklerin olduğu gibi sürmesini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda entelektüellerin ve yapıtlarının toplumsal cinsiyet ilişkileri yapısına karşı nasıl konumlandığı cinsiyet ayrımcılığı açısından önemli bir tartışma konusudur. Görünen o ki, cinsel ideolojinin inşa edilmesinde ve yaygınlaştırılmasında etkin olan gruplar vardır; gazeteciler, din adamları, reklamcılar, politikacılar, tasarımcılar, film yapımcıları ve yönetmenleri, yazarlar, sinema ve tiyatro sanatçıları, müzisyenler ve akademisyenler bu grubun içinde yer alır. Etkinlikleri toplumsal cinsiyet düzeniyle bağlantılı üç kategoriden söz edilebilir. İlki toplumsal cinsiyet rejimlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi işlevini üstlenir. İkincisi cinsiyet ilişkilerinde belli bir gruba ait, deneyim, fantazi ve perspektiflerin temsil edilmesi işlevini üstlenir. Üçüncüsüyse, cinsiyet ilişkilerinin kuramsallaştırılmasıyla uğraşan kişileri kapsar (Connell, 1998: 334). Entelektüellerin ve yapıtlarının işlevi, verili toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yarattığı çıkar eşitsizliklerinin ve çatışmalarının düşünümsel olarak farkına varılmasının sağlanmasıdır. Miyazaki'nin filmlerinin bu açıdan estetik alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin verili düzeninin ötesinde bir başka olası yaşam biçimini temsil ettiği söylenebilir.

Sanatsal Yüceltme ve Yaratıcılık

Miyazaki'yi ve filmlerini düşünmek yaratıcılık tartışmaları bağlamında akla ister istemez Julia Kristeva'yı ve yaratıcılık bağlamındaki düşüncelerini getirir. Çünkü Miyazaki bizi yaratma edimi bağlamında olduğu kadar yarattığı eserlerin dişil içeriği açısından da Kristeva'nın semiyotik tanımıyla üstünde durduğu yaratıcılık tartışmasına yöneltir.

Sanatsal yüceltme ve yaratıcılık Kristeva'nın düşünce evreninde dişille (anneyle) yakından bağlantılıdır. Bakire Meryem'e ya da anneye duyduğu inançla Hıristiyanlık, erkeklerin anneyi daha fazla sevebilmesini ya da annenin hiçbir rakip olmadan onları sevebilmesini güvence altına alır. Meryem'in bakireliği, dölleyen baba imgesinin imgelemden tamamen silinerek, babanın simgeselleştirilmesine katkıda bulunur.

Böylece ilkel imgelem, çocuğun bir üçüncü taraf olarak dışlandığı arzu sahnesinde ne babayı ne de anneyi konumlandırır; çocuğun tahammül edilemez dışlanma fantezisinin önünü keser. Aynı süreçte kadın da bir erkeğe ihtiyaç duymadan çocuk doğurma kapasitesine sahip olabileceği tahayyülü sayesinde narsistik bir doyuma ulaşır. Bakireliğin bu şekilde koyutlanmasının gerisinde, sanatsal yüceltme ve yaratıcılık varlık kazanacaktır. Meryem bakireliği sayesinde ölümsüzlüğe sahip olan tek insan varlıktır. Oğlu İsa bile ölümsüz değildir. Anne'nin bu şekilde algılanması ve imgelenmesi, sanatsal yüceltmenin kaynağını oluşturur. Demek ki, yaratıcılık ikili mantığın, yani mevcut olma ve mevcut olmama mantığının arasında konumlandırılacak başka mantıklarda kök salmaktadır.

Bu bağlamda semiyotikten, söz-öncesinden tüm akış ve duyuma dayalı örgütlenme biçimlerinden, dil öncesinin ve dil ötesinin temsillerinden söz etmiş oluruz. Böylece, gösteren ve dil mantığının ötesine geçmek, hem anneliğin hem Oedipus öncesinin ve üstelik de fallik olmayacak kutsallık ve bir başka deyişle yüceltme ve yaratıcılık biçimlerinin düşünülmesini olası kılar (Kristeva, 1996: 188). İlk Oedipus kompleksi ikicinslilik kavramıyla ele alındığında, estetik deneyim ile sanatsal yaratıcılığın öncelikle dişil olanda konumlandırılabileceğini görürüz. Şunu kastediyoruz: Oedipus kompleksi erilin dişilden vazgeçerek simgesele dahil olmasıyla sonuçlanırken, dişil erilden asla vazgeçmez; onmaz bir tamamlanmamışlık dişili hep katetmeye devam eder. Bu tamamlanmamışlık ya da eksiklik, sanatsal deneyimin ve yaratıcılığın kökeninde yer alır. Dişil bu nedenle toplumsal olana katılımında ve dahil oluşunda bir mesafeyi hep korur. Simgesele karşı mesafeli ve eleştirel bir duruşu vardır.

Bu anlamda dişil, dolayısıyla yaratıcılık semiyotikle bağlantılıdır. Yukarıda değindiğimiz dilsel ikili mantığın aşılmasının gerekliliği de burada karşımıza çıkar: Saussurecü dilbilimin göstereni, gösteren ve gösterilen şeklinde ikiye ayırması sorunludur. Çünkü semiyotik bu ikiye ayırmada kendisine yer bulamaz. Kristeva'ya göre, analitik söz, üç tip temsil içeren göstergeleri dikkate almak zorundadır: Sözcüklerin temsilleri (dilsel gösterene yakın), şeylerin temsilleri (dilsel gösterilene yakın) ve duyguların temsilleri (hareketli, ilk "yer değiştirme" ve "yoğunlaşma"ya dayalı süreçlere boyun eğen kayıtlar) (Aktaran Tutal, 2004: 214).

Duyguların temsilleri yani semiyotik dil sistemine içkin temsiller, simgeselle karşıtlık içindedir. Göstergenin tanımının ve kapsama alanının bu şekilde genişletilmesi, dilsel temsillerin yanı sıra dil öncesi ya da dil sonrası psişik temsillerin de dikkate alınmasını sağlar. Platon da *Timaeus*'da arkaik, hareketli, istikrarsız ve Bir'i, babayı ve hatta heceyi önceleyen ve metaforik olarak besleyici ve anneye ait olan bir *chora*'dan söz etmiştir. Julia Kristeva'nın (1985: 14-15) anlamlama (signifiance) kavramı tüm bunları yeniden ifade eder ve dişil, yaratıcılık, anne bedeni, semiyotik ve *chora* gibi terimleri birbiriyle bağlantılandırır.

Chora olarak dişilik, dişil beden ya da semiyotik karmaşık bir uzamdır. Bu uzam öznenin üretildiği uzamdır; ama aynı zamanda da öznenin yok edilme tehdidiyle karşı karşıya kaldığı bir örtbas etme uzamıdır. İlk anlamıyla *chora,* bir özne olarak çocuğun bedenini, benliğini ve kimliğini yapılandırır. Öznenin alaşağı edildiği bir uzam olarak düşünüldüğündeyse *chora*, içinde ölüm dürtüsünün ortaya çıktığı bir uzamdır. Bu uzam özneye kendi girdabında yitip gitme gözdağının verildiği ve öznenin varolmanın ataletine sürüklendiği bir uzam olarak işlev görür (Sarup, 1995: 151). Miyazaki'nin filmlerinde *choroa*'nın bu ikili anlamsal yapılanmasının izini sürmek hiç de zor değildir. Bir yandan öznenin yapılandığı uzam olarak *chora*'nın, anne (ebeveyn)-çocuk ilişkinin olumlu olarak temsil edilip yüceltildiği ilişkiler ve temsillerle; bu ilişkinin daha çok dehşet ve iğrenme duygularını körüklediği ve benlik krizlerine yol açtığı yapılanmalar sıkça söz konusudur. Miyazaki filmleri arasından *chora*'nın bu ikili anlamı dikkate alınarak kaba bir sınıflandırma yapılabilir. Öznenin bütünlüğünün tehdit altında olduğu, dehşetin ve iğrenmenin filmsel anlatının farklı yapılanmalarına sızdığı filmleri şöyle sıralayabiliriz: *Lupin III: Kogliostro'nun Şatosu* (1979); *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi* (1984); *Laputa- Gökteki Kale* (1986); *Prenses Mononoke* (1997); *Ruhların Kaçışı-Şihiro'nun Yolculuğu* (2001); *Yürüyen Şato* (2004). Kuşaklar arası, özellikle de dişil kuşaklar arası ama

ayrıca da ya baba ya da büyükbaba olarak erkeklerin de olumlu işlevler üstlendikleri ebeveyn ilişkilerinin yüceltildiği filmlerse şunlardır: *Komşum Totoro* (1988);1989 *Küçük Cadı Kiki* (1989); *Kızıl Domuz* (1992); *Küçük Deniz Kızı Ponyo* (2008). Söz konusu sınıflandırmanın kabaca yapılmış olduğunun altını bir kez daha çizerken, kimi unsurların aslında bir kategoriye daha fazla ait olan filmde ortaya çıkabildiğini de belirtmek gerekir. Bu yazıda sadece *Küçük Cadı Kiki* üstünde durulacak ancak sözünü ettiğim iç içe geçmiş yüceltme ve tiksinme (benlik krizi, narsistik kriz) yapılanması nedeniyle, ilk elde tiksinmenin ve bu duygunun yarattığı dehşetin ardından anneliğin ve şefkatin yaratıcılık açısından tartışılmasına çalışılacaktır. Şefkat ve annelik konusuna ise Irigaray'ın öteki olarak kadın paradigmasına dayanılarak başka bir açılım kazandırılacaktır.

Anne, Tiksinme ve Yaratıcılık

Anne ile iğrenç arasındaki ilişkinin tanımlanmasında *chora*'nın önemli bir yeri vardır. Tiksinme, çocuğun anneden dilsel bir varlık olarak ayrılmasından önceki bir dönemde ortaya çıkan ayrılığın yarattığı dehşetle birlikte var olur. Bu açıdan tiksinme öncelikle bir narsistik krizdir.(Kristeva, 2004: 27 ve 29). Bu haliyle de, yitirilen nesne için tutulan yas biçimine bürünür. Yitirilen, doğal olarak simge ve gösterge öncesini işaret eden, daha önce sözünü ettiğimiz semiyotik olandır. Bu yitiriş öyküsü, dişilin hep yaşadığı tamamlanmamışlık hissinin de aslında bir benzeridir. Bu anlamda yaratıcılığın kökenini de burada aramak gerekir.

Bunu dişille ne kastedildiğini düşünerek ileri sürüyoruz. Dişil sanıldığı gibi kadına atfedilen biyolojik bir töze gönderme yapmaz; dişil hep simgeselin dışında kalan ya da simgesel tarafından dışlanan ve simgeselin oluşumunda aracılık ettiği kimliği olduğu gibi kabul etmeyen her öznelliğin zorunlu olarak yüzleşmek zorunda olduğu "adlandırılamaz bir ötekilik" (Kristeva, 2004: 88) kertesini oluşturur. Dişilin simgeselden dışlanıp tiksinti nesnesi olarak kurulması, ensest tabusunun yaygınlığında ve bu tabunun farklı kültürlerde ve dinlerde murdarlığı konu alan ritüellerde ve bunlara ilişkin söylemlerde kodlanmış olmasında açıkça görülmektedir. Örneğin tek tanrılı dinler, bu anlamda bir sürü ritüele sahiptir. Ensest, hem öznellikle hem de dişille yüzleşmek açısından simgesellikle ilgilidir. Başka bir deyişle, ensest ile dişilin simgeselden dışlanması ve dişilin tiksinti konusu olarak inşa edilmesi birbiriyle

bağlantılıdır. Mary Douglas'ın da belirttiği gibi toplumsal cinsiyet ayrımları aslında toplumsal ve simgesel sistemin kuruluş ve işleyişi kurallarını ele verirler ve sadece bir ayrım olmanın ötesinde anlam ifade ederler: Bu ayrımlar "toplumsal kesimler arasındaki sembolleri, daha genel toplumsal sisteme mahsus hiyerarşi ya da simetrileri yansıtan tasarılar olarak" yorumlanmalıdır. "Bir düzen görünüşünün yaratılması da ancak dahili ve harici, üst ve alt, kadın ve erkek, yandaş ve karşı olan arasındaki ayrımın abartılmasıyla mümkün olur." (2007: 27)

Tüm bu ikilikleri ve karşıtlıkları kuran simgesel düzene karşı konumlanan semiyotik düzenle adlandırılamaz; ötekilik aslında aynı şeyin farklı ifadeleridir. Katletme toplumsalın, simgeselin ve yasalarının oluşumunun önkoşulunu meydana getiren olaydır; katletmenin öznel gelişimdeki mübadili ise adlandırılamayanı adlandırılana, kaosu bilinene ve farklılaşmamışlığı farklılaşmaya dönüştüren dilin ortaya çıkışıdır. Öznenin hep yüzleşmek zorunda kaldığı da bu dil, "şiirsel dil" aracılığıyla ilk başlangıcı anlamlama yoluyla söze dökebilmektedir. Başlangıcın simgeselleştirilmesinin, ensestin simgeselleştirilmesi olup olmadığını soran Kristeva, algının muğlaklığına (haz ve acı) ve uzamın muğlaklığına (içerisi-dışarısı) tekabül eden ilk narsisizmin oluşumuyla bağlantılandırdığı bu ilk simgeselleştirme ediminin zorunlu olarak, "anne-çocuk ikiliğinden başka bir şeyle ortaya çıkmadığını" (2004: 92) ileri sürer. Dolayısıyla söz konusu olan, yaratıcılığın da filizlenebildiği ilk simgeselleştirme edimidir.

Demek ki, kendi imgesinde huzur ve neşe bulan bir Narsist söz konusu değildir, nesneyle/anneyle arkaik ilişkinin topolojisinin izini özne tüm yaşamı boyunca taşır; kadına, bedenine yönelik kirlilik ve murdarlık gibi kurumlarsa aslında öznenin içinde taşıdığı bu iz nedeniyle sürekli tehdit altında kalan bütünlüğünü sağlamaya yönelik kurumlar olarak oluşmuşlardır. Kristeva'nın ifadesiyle: "Bu ritüeller, iğrenme duygusuna dayandığından hep birlikte anneyle ilişkili olana yöneldiğinden, özne açısından ikili ilişkide yok olma anlamına gelen bir tehdidi simgeselleştirmeye çalışırlar." (2004: 94) Aslına bakılırsa simgeseli bir farklılıklar, ayrılıklar ve sınıflandırmalar olarak tanımladığımızda, simgeselin dışladığı ve dışlayarak kendisini inşa edebildiği hep bu arkaik nesne-anne-kadındır. Çünkü tüm kirlilik ve arınma tanımlarında kirliyi ve murdarı, dişil olanla bağlantısı hiç şüpheye yer bırakmayan atık, aybaşı kanı, dışkı ve bunlarla özdeşleştirilen hemen her şey temsil eder. Buna tekabül eden ayrımlar ise dilde şu bastırmayla karşımıza çıkar: "Dil tıpkı kültür gibi bir ayrım oluşturabilmesini ve ayrı unsurlardan yararlanarak bir düzen kurabilmesini, tam da farklı unsurları birbirleri-

ne yaklaştıran anne otoritesini ve bedensel topoğrafyayı bastırmasına borçludur." (Kristeva, 2004: 103)

Buna paralel olarak çözümlenen Kutsal Kitap'taki kirlilik anlayışı ise, "simgesel sisteme karşı gelen şeyin ta baştan mantıklaştırılması" (Kristeva, 2004: 128) olarak tanımlanır. Kutsal Kitap'ta bitkisel/hayvansal, et/kan ayrımları biçimini alan kirlenmişlik ve murdarlık tanımlarının gerisinde hayvani olan ve kanla özdeşleştirilen dişil hep geridedir ama mevcuttur. Karışımı ve karışıklığı temsil eden dişil, kirlidir. Yiyecek tiksintisi döllenebilir ve doğurabilir dişil bedenden tiksintiyle birlikte var olur, kan ise zaten doğurganlık ve üretkenliğe göndermeyi içinde doğal olarak barındırır. Dişil beden, hem doğumu (şiddetli bir şekilde anne karnından kan ve benzer şeylerle birlikte dışa atılmanın- iğrenmenin nesnelerinden biri) ve yaşamı hem de çürümüşlüğü ve ölümü temsil eder. Kristeva'nın ifadesiyle Kutsal Kitap'taki tiksinme "ayrımlar mantığının talep ettiği uygunluğa aykırı düştüğünde, beslenmenin, birleşmenin uygunsuz yeri, yok edilmesi gereken farklılaşmamış güç, tehdit ve murdarlık olarak görülen annelikle bir tutulduğu acımasız bir anlamsallığı dile getirir" (2004: 144). Modern özneye kalansa, simgesel varlığının öteki yüzünü oluşturan tiksintiyi, bununla birlikte de heterojen, bölünmüş, kirli, dışa atılmış ve annesinden ayrılmak zorunda kalmış bir özne olduğunu kabul etmektir. Miyazaki'nin filmlerinde bu tür çürümüşlük ve ölüm, kan ve hayvani ile insani olanın birbirine nüfuz ettiği kahramanlar genellikle eril kahramanlardır. Dişil kahramanlarda bu psişik yapı, genellikle annenin yokluğuna ve anneden ayrılmaya dair olgunlaşma ve ergenlik öyküleri biçimini alır. Miyazaki'de dişil kimlik ve benlik krizleri, eril krizlere göre daha kolay güdümlenebilir bir duygusal kriz biçiminde ortaya çıkar.

Küçük Cadı Kiki

Cadılar kuşkusuz sapkındılar. Ya da tüm kültürlerde, özellikle de tek tanrılı dinlerin etkisi altındaki Batı ve Doğu kültürlerinde kadınlar cadı oldukları ithamıyla sapkın konumuna kolayca yerleştirilmişlerdir. Miyazaki'nin akıl almaz fantazi dünyasıysa bir cadıyı mistik ve sevimli kılar. Daha önce değindiğimiz gibi uçan makineler, uçuşan bulutlar, doğaüstü varlıklar bu zengin fantastik imgelemin en sık rastlanan simgelerini oluşturur. *Küçük Cadı Kiki* filminin başkahramanı da süpürgesinin üstünde uçan bir cadıdır. Bir shojo karakteri olarak Kiki, Miyazaki'nin diğer filmlerindeki eril karakterlerle karşılaştırıldığında, be-

lirttiğimiz gibi kimlik karmaşası yaşamaz. Ancak her insan varlık gibi ergenliğin sıkıntılarının da hiç de uzağında değildir. Olgunlaşması ve en sonunda annesinden ayrılabilmesi için birtakım sınanmaların üstesinden gelmesi ve kendine güvenmeyi başarabilmesi gerekecektir. Miyazaki genel yapısal özelliği gerçeği değiştirmek olan manga kökenli animasyonu, kendi renkli animasyon evrenini yaratmak için kullanır. Animasyon film türünü, egzotik, etik ve estetik bir evren yaratmak için kullanır. Ancak Miyazaki'nin özgüllüğünü bunun yanı sıra bir başka yapısal unsur da oluşturur: Miyazaki fantastik ayrıntılara kendi özgün fırça darbesiyle dokunduğunda, anlatılan evrenler doğaüstü ve fantastik özelliklerine rağmen, anlatılan her neyse gerçek olabilecek kadar da gerçek benzerlik etkisine sahiptir. Fantastik olan gerçekçi öğelerle örülmüş olduğu için, bu özellikle de doğa betimlemelerinde açıkça gözlenir; fantastik evrenin pekâlâ da gerçek evrenimiz olabileceğini düşünmeden edemeyiz. Ya da küreselleşen dünya sınıfsal eşitsizlikleri artırıp farklı yaş kategorilerini geçici işlerle yaşamlarını kazanmaya mecbur ettiğinde küçük bir cadının kendisine, kuryelik yapmak gibi bir iş kurmak zorunda kalışı ve biraz para kazanana kadar sürekli krep yiyip, süt içmek zorunda kalışı bu tür fantezide gerçeklik unsurunun belirleyiciliğine tanıklık eder.

Bunu *Küçük Cadı Kiki*'de filmin başlarında açıkça görürüz. Örneğin Cadı Kiki, aynı zamanda işsiz bir genç kızdır. Zor yaşam koşullarına karşı tek başına direnmesi gerekecektir. Bu açıdan Miyazaki'nin vizyonunda pedagojik ve etik bir duruşun da açıkça mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz toplumları Kiki gibi bazı gençleri işsiz ve geleceksiz bırakırken bazı gençleri de, özellikle üst sınıfa mensup gençleri de amaçsız ve yönsüz bir şekilde tüketime teslim etmektedir. Ama, Miyazaki bu pedagojik tutumunu, sahip olduğu yaratıcı anlatı diliyle kolayca geri planda bırakır. Ayrıca Miyazaki'de hem neyin yitirildiği hem de bir zamanlar neyin olmuş olabileceği temel sorgulama noktaları olarak belirir. Bunu şu şekilde de ifade etmek olasıdır: Miyazaki'nin yarattığı kurgusal evrende farklılık, çokluk ve ötekilik insan hayatının parçasıdır; bu nedenle filmlerinde başka dünyalara ve başka kimliklere dair görülerin izini sürmek hiç de zor değildir: "Miyazaki'nin eserleri, dünyayı değiştirme teşebbüsü içinde insanları aktifleştirmeye davet eden, titizce planlanmış çağrılardır" (Napier, 2008: 225) bile diyebiliriz. Bu bağlamda *Küçük Cadı Kiki* filmi, küreselleşmenin ekonomik ve sınıfsal eşitsizliklerini eleştiren bir film olarak da okunabilir. Aslında ilk elde film, fantastik evrenine yerleştirdiği anlatıda günümüz gerçeğini dikkate almaktadır diyebiliriz. Ama *Küçük Cadı Ki-*

ki'de sadece küreselleşmenin yarattığı eşitsizlikler dünyasının bir ergene yaşattığı zorlukları görmek, filme de yönetmene de haksızlık olur.[2]

Çağımızın küresel sefaletinin yanı sıra önemli bir değişim de kadının toplumsal statüsünde ortaya çıkmıştır. Filmin en görünür ve ilk anlatı düzleminde, küreselleşme ve yarattığı sefaletin yanı sıra kadının statüsüne dair bu değişim de yer alır. 1970'lerden itibaren Japon kadınının statüsünde de bir değişim ortaya çıkmıştır. Kadınlar çalışma yaşamına dahil olmaya başlamış ve bu tarihlerde feminist hareketle de tanışmıştır. Böylece kadınlar sadece çalışmaya başlamakla kalmamışlar, aynı zamanda da geleneksel kadın rollerini (evlenmek ve çocuk doğurmak) geciktirerek yerine getirmeyi tercih ettiklerini de göstermişlerdir. Ancak tüm toplumlarda farklı biçimlerde varolan sorunlar kadınlar açısından Japonya'da da baş göstermiştir. Japon toplumu kadının kariyer ve evlilik projelerini birlikte gerçekleştirmesini sağlayacak gelişim düzeyine (tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi) henüz ulaşmış değildir. Bu sorunların farkında olan Miyazaki, *Küçük Cadı Kiki*'de Kiki'yi karşımıza Japon değil de Batılı bir arketip olarak çıkarır. Miyazaki'nin daha önce sözü edilen, bilinen ve tanıdık öğeleri altüst etme tekniği burada da iş başındadır. Evden ayrılarak kendi işini kuran bir kızın öyküsü hemen her kültür için şaşırtıcıdır; ancak Japon kültürü için daha da şaşırtıcıdır. Kiki cadıdır ve doğal olarak siyah bir de kedisi vardır; üstelik öykü Stockholm'de, yani bir Avrupa kentinde geçer. Kiki kedisi Jiji'yle konuşabilmektedir. Uçmak ve hayvanların dilinden anlamak Kiki'nin sahip olduğu yeteneklerdir.

Kiki'nin uçması ve filmin öyküsünün tarihi Stockholm kentinde geçmesiyle yönetmenin İkinci Dünya Savaşı ve geride bıraktığı yıkım konusundaki endişeleri birlikte düşünülebilir. Yönetmen çocukluğunu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geçirmiş olduğu için, savaş ve yıkım konularına ve bunun da ötesinde insanın yerküreyi savaşla yok edebileceği tehlikesine karşı oldukça duyarlıdır. Eril değil de dişil duyarlılıklı filmler yapması da bu bağlamda dikkate alınabilir. Doğrudan günümüz Japonya'sı filmlerindeki coğrafi ve kültürel dekoru oluşturmasa bile, İkinci Dünya Savaşı'nın tahrip ettiği Japonya, filmlerinde geri planda varlığını gösterir. Filmlerindeki kent betimlemelerinde, geri planda Japonya kendini göstermediğinde ise, savaşın hiç yaşanmamış olması halinde kentlerin nasıl olacağı tahayyülü önemli bir rol oynar. Yönetmenin tüm filmlerinde uçaklara ya da benzeri uçan aletlere

2. Dardennes kardeşlerin bir genç kızın işsizliğini ve yaşadığı sefaleti anlatan Cannes ödüllü filmi *Rosetta* ise bu bağlamda çözümlenen bir film olarak dikkate alınabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Tutal, 2002.

hep rastlanır veya bizzat kahramanları uçma yeteneğine sahiptir. Miyazaki'nin avcı savaş uçakları üreten bir ailesi olduğu düşünüldüğünde, hem uçakların hem de uçmanın eserlerinde önemli bir yer tuttuğunu düşünmek yanlış olmayabilir. Ayrıca Miyazaki uzunca bir süre sadece uçak resimleri çizmiştir. *Yürüyen Şato* filmindeki uçaklar, kuşlar, savaş uçakları, uçan şatolar, uçan ejderhalar ya da *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi* filminde planörüyle uçan başkahraman, *Yürüyen Şato* ve *Ruhların Kaçısı-Şihiru'nun Yolculuğu* filmlerinde insan ile hayvan arasında gidip gelip dönüşümler geçiren uçan kahramanlar, *Küçük Cadı Kiki*'de süpürgesinin üstünde uçan Kiki ile aynı filmin bisikletiyle uçmayı deneyen ve bir gün uçabilmenin hayalini kuran erkek çocuk karakteri ve bir zeplinin uçurulması üstüne hayalleri ve düşleri ya da *Komşum Totoro*'da uçan kedi otobüs gibi Miyazaki'nin imgesel evreninin fantastik ürünleri, uçma ediminin Miyazaki'nin yaratıcılığının neredeyse kaynağı olduğunu düşündürür: "Miyazaki'nin tüm shojo karakterlerinin uçma kavramına aşina olması şaşırtıcı değildir; çünkü (geçmişten ve gelenekten) kaçış olasılığı en iyi uçuş imgesinde hayat bulur" (Napier, 2008: 180). Kiki de ailesinden ve yaşadığı kasabadan uçarak uzaklaşır. Ancak sadece uçmak ya da uçabilmek bilfiil ayrılmak ve özgür olmak açısından ne kadar yeterli olabilir?

Kiki yolculuğuna kendisinin değil de annesinin süpürgesiyle çıkar. Annesinin süpürgesinin Kiki'nin uçmak konusundaki deneyimsizliğini telafi edeceğini düşünebiliriz. Ancak daha sonra kırılacak uçan süpürge, Kiki'nin annesinden ayrılma konusunda çektiği zorluğu da dile getirmektedir. Tıpkı filmde sıkça gördüğümüz güdümlü balon gibi Kiki'de hava koşulları kötü olduğunda uçamamaktadır. Yağmur ve rüzgâr karşısında kırılgandır; henüz tam anlamıyla kullanamadığı bir yeteneğe sahiptir. 20. yüzyıla doğru keşfedilen ve 1912 yılında Ferdinand von Zeppelin'in ilk başarılı modelinin kâşifi olduğu güdümlü balon zeplin, itme kuvvetiyle yol alan, havada yönlenmesini sağlayan dümenleri olan, puro biçiminde ve altında yolcu kesimi bulunan bir ilk uçan balondur. Hava koşullarına karşı çok dayanaksız ve rüzgâr ya da yağmur olduğunda yönlendirme zorlukları da olan bir uçaktır. Hidrojen dolu olduğu için kötü hava koşullarında patlayıp yanabilmektedir. Bu tür bir kaza olarak bilinen Hindenburg kazasının ardından 1937 yılından sonra üretimi durmuştur. Miyazaki, ailesini kendi yaşamını kurmak ve yetişkinler evrenine girebilmek için terk etmek zorunda olan Kiki karakterinin toplumsal deneyimsizliğini ve yetişkinler evrenine dahil olmak için gerekli niteliklere ve yeteneklere sahip olamayışı ile güdümlü balon zeplinin kötü hava koşullarında uçamayışını bir araya

getirmiştir. Kiki babasının transistorlu radyosuyla birlikte çıkacaktır yolculuğuna, yanında hayvanların dilinden anlayan siyah kedisi Jiji'yle birlikte: Kötü hava koşulları hakkında hem radyodan hem de Jiji'den yardım alacaktır. Ancak deneyimsizlik deneyimsizliktir ve yaşanarak (ya da özneleşerek) edinilecek bir yetidir deneyim.

Miyazaki filmlerinin başkahramanları tıpkı Kiki de olduğu gibi çocuklar ya da ergenlerdir. Ebeveynler filmlerinde sınırlı bir şekilde varlık gösterirler. Bu nedenle karakterleri çok güçlü ve sorumluluk sahibi çocuk ya da ergenlerdir. Cinsiyet ayrımı açısından Japonya'ya özgü bir ayrım olan shojo kültüründe shojo, 12 ila 13 (kimi zaman da 12-18) yaşları arasındaki kızları ifade eder ve esas olarak küçük dişi anlamına gelir. Ama son yıllarda bu deyiş, çocukluk ile ergenlik arasında kalmış bir kimliğe istinaden de kullanılmaya başlamıştır. Deyiş ayrıca shojo kızlarının cinsel olarak olgunlaşmamış olmasını, dolayısıyla bir yaşa dayanan masum bir erotizmi de içermektedir. Ayrıca aynı deyiş bu yaş aralığındaki kız çocukları çağımız tüketim kültürünün, sevimli nesneler ve eşyalar almaya dayanan tüketici ediminin taşıyıcısı olarak da tanımlar. Tamae Prindle'ın deyişine göre: "(Japonya'nın) Bu ülkenin bakışları kuşkusuz kızların üzerinde. Kızlar, film ve edebiyat da dahil olmak üzere Japon kitle medyasında kendine özgü bir yere sahiptirler. Japonları büyüleyen şey, shojo'nun ergenlik ile çocukluk, güç ile güçsüzlük, farkındalık ile masumiyet ve erkek ile kadın arasında" (aktaran Napier, 2008: 173) bir yerde bulunmasıdır.

Bu ergenlik ile çocukluk ya da masumiyet ve farkındalık arasındaki hale Kiki'de de rastlarız. Kiki'nin çıraklık dönemini geçirmek üzere yola çıkma kararını almasının ardından babasıyla vedalaşma sahnesi, küçük kızın ergenliğe ve kadınlığa yol alışının onaylanması açısından önemlidir. Kiki babasından radyosunu ödünç alır; yoldaki deneyimsizliği sırasında radyonun vereceği hava durumu haberleri ve eril kedisi Jiji yanında olacaktır. Geleneksel cadı elbisesiyle babasının karşısında durur; elleri önünde bağlı haldeyken bir melek kadar masum, bir ergen kadar da gururludur. Yine de babasından küçüklüğünde olduğu gibi onu havaya kaldırıp döndürmesini ister. Kucağındaki kızının kulağına ağzını yaklaştırıp baba, "küçük kızının nereye gitmiş olabileceğini sorar".

Babası da annesi de Kiki'ye işler yolunda gitmezse eve dönebileceğini söyler. Ancak Miyazaki'nin dişi kahramanları Miyazaki'ye özgü ve ayrıksıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, yalnız kahramanlardır bunlar ve zorlukların üstesinden tek başlarına gelirler. Kiki başarısızlık fikrine bile tahammül edemediğini her vesileyle ifade eder. Tüm filmlerinde olduğu gibi *Küçük Cadı Kiki*'de de filmin kahramanı

(burada Kiki) yalnızdır, tek başına uçar. Japon çizgi romanı mangada ve animasyonda peri kahramanların çoğu erkektir; Miyazaki'nin perileriyse kızdır. Böylece Miyazaki daha önce sözünü ettiğimiz gibi hem geleneksel anlatı evrenini altüst eder hem de izleyicinin beklentisini boşa çıkarır. Dünyanın geleneksel biçimde algılanışını önleyecek bir anlatı evreni yaratır. Ama bizim açımızdan önemi, yarattığı evrenin yerleşik toplumsal cinsiyet algılarının ötesinde işleyen başka bir evren olmasıdır:

"Miyazaki doğru kabul ettiğimiz şeylere karşı bizi yabancılaştırıp, dünyanın ne olabileceğine dair yeni olasılıklara karşı gözümüzü açmaya çalışır. Dişi karakterlerini vurgulayıp onları güçlü, kararlı ve bağımsız kılarak Miyazaki, bu özelliklerle sivri bir ferahlık yaratır; izleyicinin algısını, erkek bir karakterin yaratamayacağı düzeyde harekete geçirir." (Napier, 2008:180)

Bu anlamda kadın karakterler hem güçlüdür hem de kırılgan. *Küçük Cadı Kiki*'de Kiki tek başına bir yaşam kurmak üzere kendisine cadısı olmayan bir kent bulmak için henüz daha yeterince iyi kullanamadığı süpürgesinin üstünde yola koyulur. *Yürüyen Şato*'daki başkarakter kadın bir büyücünün kendisine yaptığı kötü büyü nedeniyle yaşlandığında çalıştığı şapka dükkânından ayrılıp, kendisine başka bir yaşam bulabilmek için tek başına yolculuğa çıkar. Tüketime ve baştan çıkarma ve çıkarılmaya teslim olmuş annesi onunla zaten ilgilenmemektedir. *Ruhların Kaçısı-Şihiru'nun Yolculuğu*'nda eğlence parkında annesi ve babası domuza dönüştüğünde Şihiru tek başına bir yaşam (olgunlaşma) serüvenine atılmak zorunda kalır. *Nausicaä, Rüzgârlı Vadi*'de başkahraman babasının öldürülmesinin ardından doğayı yok edenlere karşı neredeyse tek başına mücadelesine devam edecektir. *Prenses Mononoke*'de, tıpkı Nausicaä gibi Prenses Mononoke de, doğa-kültür savaşında doğanın yanında yer alan Kurt annesinin büyüttüğü yetim kız olarak mücadelesini tek başına verecektir. *Komşum Totoro*'da iki küçük kız annelerinin hastanede olması nedeniyle babalarıyla birlikte taşındıkları köyde yaşamlarını tek başlarına sürdürmeye çalışacaktır. Kahramanı erkek tek filmi olan *Kızıl Domuz*'da ise kadın karakter neredeyse bir başkarakter statüsündedir. Bu kez tek başına çıkılan yolculuk simgesel olarak kadının değerinin tanınması yolculuğudur. Kahraman rolündeki genç kız, gemi mühendisliği konusunda ne kadar yetkin olduğunu filmin erkek kahramanı Kızıl Domuz'a kanıtlayacaktır.

Buna rağmen tüm bu genç kız ya da kız çocuğu figürleri yaşama yolculuklarında simgesel anlamda da tek başlarına olmayacaklardır. Miyazaki filmlerinde her yaş kategorisinden kadına yer verir. Büyücü

kadınlar, işçi kadınlar, yaşlı köylü kadınlar, küçük kız çocuklar, demirhanede çalışan kadınlar filmlerde farklı kuşaklardan kadınlar olarak farklı bağlamlarda filmlerinde yer bulur. Bu anlamda soy zinciri ilişkileri açısından bakıldığında Miyazaki, kız çocuğu-anne arasındaki ilişkiyi esas alır. Ya da annenin yerinde o işlevi gören kadınlar olacaktır. Bu bağın kopuşu-yeniden kuruluşu ve ergenliğe adım atılmasıyla birlikte örneğin *Küçük Cadı Kiki*'de olduğu gibi anne-kız arasındaki miras ilişkisi işlenir. Aslında Miyazaki filmlerinin hepsi bu soy zinciri ve miras ilişkisini bir şekilde ele alır. *Küçük Cadı Kiki*, coğrafi ve tarihsel olarak farklılaşsalar bile hemen her kültürel imgelemde, kadınların büyücülük, büyücüler, cadı ve cadılıkla olumsuz bir şekilde bağlantılandırılmasını tersine çevirir. Miyazaki kadın ile cadılık arasında kurulmuş olumsuz bağlantıyı söker ve yerine başka olumlu bir bağlantı kurar. Siyah cadı kıyafetiyle, kendisi de cadı olan annesinin süpürgesi üstünde Kiki, ergenliğe doğru uçar, uçmaya çalışır. Film bu uçuşun bahtlı ve bahtsız öyküsünü anlatır.

Kuşaklar Arası İlişki ve Tinsellik

Eğer Kiki bir cadı değil de bir prenses olsaydı, film prensi tarafından kurtarılmayı bekleyen güzel genç kızın kurtarılıncaya kadar yaşadığı bahtsızlıkları ve en sonunda bekleyenin muradına erişini konu alırdı. En azından klasik tüm masallarda uzunca bir süre aşk ilişkileri böyle anlatılmıştır. Aslında bakılırsa bu anlatılar evlenmesi, erkeğinin kadını ve çocuklarının annesi olması beklenen pek çok genç kızın da düşlerine konuk olmuş ve hatta kadın-erkek ilişkilerinin egemen erkeklik değerlerince belirlenmiş değişkelerini de meşrulaştırmıştır. Şimdilerde kadınların bu temsili kimi değişimler geçirmektedir. Ancak, Barbie'nin özgür ve bağımsız genç kız olduğu filmlerde bile sonunda bir şekilde prensiyle evlendiğini görürüz. Kiki kurtarılmayı bekleyen bir prenses değildir. Kendi kararlarını kendisi alan ve evlenmeden önce başka şeyler yapmayı düşleyen bir genç kızdır. Kiki 13 yaşına gelmiştir ve çimenlerin üstünde uzanmış halde bulutları seyredip hayal kurarak radyo dinlediği bir gün, meteorolojinin güzel günlü bir hafta öngördüğünü duyar; o günün gecesinin kendisinin çıraklık sürecinin başlangıcı olacağına karar verir. Üstelik dolunaylı bir gece olacaktır. Eve dönüp dolunayla birlikte yola çıkacağını annesine ve babasına duyurur. Ebeveyni küçük kızlarının deneyimsizliği yüzünden endişelidir; ama kararına sanki bir yetişkinmiş gibi saygı duyarlar. Çıraklık dönemi için evden

ayrılma kararının biraz acele verilmiş bir karar olduğunu söyleyen kedisi Jiji'ye Kiki, olağanüstü bir yanıtla karşılık verir: "Gitmekte gecikirsem muhteşem bir çocukla karşılaşabilirim ve bu yüzden de asla gidemeyebilirim." Kiki, öteki cinsle henüz karşılaşmamışken toplumsal ritüelini gerçekleştirme ve ergenlik sınavını geçme şansını yitirmek istemez. Gelenek de böyle olmasını desteklemektedir. Dolayısıyla Kiki, diğer masal kahramanı prensesler gibi, ölüm ya da bir başka nedenle anne ve babasını yitirdiği için hayatta tek başına kalmış da değildir. Pamuk Prenses'in ya da Ormanda Uyuyan Güzel'in evden ayrılması istenmeyen bir ayrılıştır. Üstelik, kötü kalpli kadınların neden olduğu ayrılıklardır bunlar. Kiki'nin evden gidişi olgunlaşması için gerekli toplumsal bir ritüeldir ve o şekilde de kutlanacaktır. Miyazaki ergenleşme ritüelini bir kıza atfettiği bu filmiyle, kültürlerin hep eril olana layık gördüğü bir ritüeli dişil için olanaklı hale getirir. Bu açıdan, Afrika üzerinde çalışan tüm antropologların altını çizdiği olguyu hatırlayalım:

Örneğin, dişil anlamda erginleme töreni nadiren görülür ve bu tören mevcut olduğundaysa törenli ya da törensiz sünnet ya da çizerek kan akıtma uygulayımlarıyla sınırlı kalır (böylesi bir tören var olduğunda bile, erkeklere ayrılmış törenlerin gösteri boyutuna sahip olmaz). Erkekler arasında kutsal dille yakınlık kurulmasına rağmen, kızlar yalnızca müstakbel kocaları ve kocalarının aileleri karşısında yerine getirmek zorunda oldukları boyun eğmeye dayalı görevleri hakkında bilgilendirilirler. Dişil yaş gruplarıysa ya mevcut değildir ya bu yaş gruplarının hiçbir önemi yoktur veya erkek yaş gruplarından daha az karmaşıktır (Enriquez, 2004: 259).

Kiki'nin bağlı olduğu gelenekse dişil yaş gruplarını esas alır ve bir kız için ergenleşme ritüeli olarak şunu öngörmektedir: Her cadı 13 yaşına geldiğinde tıpkı annesi gibi çıraklık dönemini geçireceği bir kent bulur ve oraya yerleşir. Bir kahraman gibi hayatının yolculuğuna çıkarken Kiki'ye herkes eşlik edecektir, toplumsallaşması kamusal bir şekilde onaylanacaktır. Kiki'nin evden ayrılma kararı büyükannelere de duyurulacaktır. Bu toplumsal ritüelde geçmişi ve geleceği annesiyle ilişkisi açısından tanımlanmıştır. Kurtarılmayı bekleyen prensesler gibi tek meziyeti prenses olmak, yani kraliyet soyundan-bir erkek soyundan gelmek değildir. Hem annesi gibi bir cadıdır, hem de annesi gibi uçabilmektedir. Bu anlamda Kiki'yi öncelikle annesiyle arasındaki soy bağı var edecek, ardından bu miras yoluyla kendisinin sahip olduğu uçma yeteneği toplumda ve kamusal alanda var olmasını sağlayacaktır. Anne ile kızı arasındaki miras ilişkisi, simgelerine de sahiptir. Geleneklere göre çıraklık döneminde genç cadılar siyah bir elbise giy-

mektedirler. Elbise ayrıca annenin kendi çıraklığı döneminde giydiği elbisedir. Anne siyah elbiseyi sandığından çıkarır, kızına verir. Pembe ve beyaz renkleri çok seven Kiki, çocukluğunun bu renklerinin yerine siyahın geçmesini istemese de kabul eder. Üstelik anne cadı kızına, kendi süpürgesini verip onun üstünde uçmasını da isteyecektir.

Uçma yeteneği aslında Kiki'nin bir meslekle birlikte toplumsal bir statüye de sahip olması anlamına gelmektedir. Büyücü ve kimyager olan ve ilaç yapabilen annesi de yaşadıkları Koriko isimli kasabaya 13 yaşında çıraklık yapmak için gelmiş ve orada hayatını kurmuştur. Kasabanın eczacısı olarak çalışmaktadır. Kiki de toplumda birinin eşi olarak değil, öncelikle kendisi olarak yer edinecektir. Üstelik bu toplumsal konum annesinin de sahip olduğu ve kendisine aktardığı bir konumdur. Dolayısıyla Kiki, başkasına göre, eril modele göre tanımlanmayacaktır ve bu nedenle dişilik de bir eksiklik ve yoksunluk olarak tanımlanamayacaktır.

Kiki'nin böylece dişilin erilin ötekisi olarak tanımlanmasına dayanan eril egemen kültürel imgelemden doğmamış bir karakter olduğunu söyleyebiliriz. Gerçek ötekinin doğabilmesi için, öncelikle kadının erkeğin ötekisi olmaktan çıkması, bunun için de eril öznellikten bağımsız ve özerk bir dişil öznellik oluşturması gerekmektedir. Buna giden yolda öncelikle yapılması gereken, tek soykütüksel iktidardan kurtulmaktır. Luce Irigaray (1989, 2002, 2006 ve 2008), bir kadın ve erkekten doğan özneler olmamızın soykütüksel otoritenin de hem kadına hem erkeğe ait olmasını kaçınılmaz kıldığını düşünür. Aslında söz konusu olan, ileri sürüldüğü gibi babaya dayalı soykütüğünün yerine anne kaynaklı soykütüğünü geçirmek değil, dişil soykütüklerini unutuldukları yerden ikiye ait bir gerçekliğin oluşturulması amacıyla çıkarmaktır. Miyazaki *Küçük Cadı Kiki*'de bir yandan cadılık aracılığıyla kurduğu dişil soykütüksel bağla dişil soykütüğünü var eder; öte yandan baba da oradadır ve mevcuttur, kızının ergenliğe adım atışı sırasında bu ritüeldeki simgesel rolünü yerine getirecektir. Ayrıca, Kiki'nin evden ayrılacağı haberini duyduğunda baba da en az anne kadar endişelenecek, küçük kızıyla birlikte olmak için yaptığı hafta sonu kamp planlarının suya düşmesi onu hüzünlendirecektir. Ayrıca babası aracılığıyla babaannesine Kiki'nin gideceği haberinin duyurulması da babanın dişil soy zincirinin kurulmasındaki işlevselliğini açıklığa kavuşturur. Miyazaki'nin söz konusu filminin yönetmenin özellikle de modern öncesine duyduğu ilgiyle bağlantılı olarak cinsiyetler arası ilişkiyi farklı düşünmesini sağladığını öne sürebiliriz. Ayrıca doğa ve kültür ikiliğini de filmlerinde sıkça eleştiren ve hatta bu ikiliği beklenmedik tarz-

larda yıkan Miyazaki, ilkinin bir türevi olan kadın-erkek ikiliğini de en radikal şekilde yerinden etmektedir.

Çünkü tek soykütük, eril cinsin yüceltilmesine dayandığından kadının tinsellikten ve öznellikten yoksun kalmasına neden olmaktadır. Toplumsal bağın inşasında eril soykütüğü etkin rol oynadığından, erillik de erkek ve kadın olma biçimlerinin birbirine bağımlı olarak belirlendiği hareket noktası işlevini görmektedir. Eril idealleştirildiğinde, erile ait benlik imgesi de otoritenin simgesel figürüne dönüşmektedir. Kadınlar bu eril egemen söylem alanında eril dilin bilinçdışı ikamet yeri olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle de kendi arzularının bilincine ulaşma ya da arzularını olumlama iddiasında olamayacakları da ileri sürülmektedir.[3] Kadının sessizliği belki bu açıdan temel bir değer olabilirdi. Ama Irigaray, erili yücelten ve simgesel otorite ve iktidar konumuna yükselten fallusa dayalı sistem varlığını sürdürdükçe, kadınların kendilerini olası bir şekilde dile getirecekleri yerin, olsa olsa dişil mistisizm olabileceğini savunur.

Kendi öznelliklerini inşa edebilmek için kadınların da bir sonsuza gereksinimi vardır. Bu sonsuzu yaratmanın yolunu Irigaray dişil farklılığı yüce/kutsal bir farklılık olarak tanımlamakta bulmaktadır. Bu durumda kadına bizim kültürümüzün de "eksik etek", "saçı uzun aklı kısa" gibi deyişlerle biçtiği oluş hali artık yakıştırılmayacaktır. Ya da ortak duyudan daha yüksek düzeyli bilgide (felsefede ve psikanalizde) daha seçkin ve nezih deyişlerle ifadesini bulan benzer kadın tanımlamaları ortadan kalkacak ve kadın en az erkek kadar yüce, öznel ve özerk olabilecektir. Böylece kadındaki arzu bir eksiklik/yoksunluk arzusu olarak artık tanımlanamayacaktır. Bu argümanlar Batı varlık modelini, eril modeli ve düşünme tarzlarını olduğu kadar tüm egemen eril kültürel modelleri de sarsacak argümanlardır. Çünkü, erkeklerin insanlığın tümü değil yalnızca yarısı olduklarını öğrenmelerini ve kadınların kendi öznelliklerini geliştirmeyi keşfetmelerini, ben/öteki arasındaki egemenlik ilişkisinin yerinden edilmesinin gereği olarak koyutlamaktadırlar. Irigaray'a göre, cinsiyetli doğamız bilince ulaşabilmek için iki özneliğe gereksinim duymaktadır. Başka bir deyişle, öteki cinsiyetle karşılaşmak benliğe/kendiliğe ulaşmanın da yolunu oluşturmaktadır.

Tam da bu nedenle, gerçek ben-öteki ilişkisinin doğabilmesi için kadınların dişil öznelliğin mükemmelleşmesini temsil eden bir kutsala gereksinimleri vardır. Kadınlar ancak bu kutsalla öznelleşebileceklerdir. Eril kutsallık anne-çocuk arasındaki bütünleşme ve bu bütünleşmenin sürekliliğini yüce düzeyde Tanrı-erkek insan kulu arasında kurar;

3. Ünlü "kadın yoktur" bahsi buna dayanır.

aynı kurmayla anneyi-kadını bu ilişkiden dışlar. Kendisiyle bütünleşilen Öteki-Erkek Tanrı, tözsel ve annesel değil, simgesel ve babasal ötekidir (Tutal, 2004: 217).[4] Bu kutsal erillik sayesinde eril soykütüğü kurulur ve bu soykütük anne-kız çiftinin temsil dışı bırakılmasına yol açar. Bu temsil dışına-atılma kadınların cinsiyetli kimliklerini inşa etmelerini, kökenlerine dair bir hafızaya sahip olmalarını ve kendilerini gelecekte yansıtmalarını engeller. Kiki'nin, annesinin gitmiş olduğu yoldan gidecek olması, sözü edilen anne-kız ikilisinin temsiller sisteminin dışına itilmesini engelleyecektir. Kiki kendisini annesi aracılığıyla hem geçmişte hem de gelecekte konumlandırabilecek bir genç kızdır. Luce Irigaray kadının simgesel sistem dışına itilmiş olmasına karşı pratik öneriler geliştirir. Örneğin, anne-kız çifti temsillerinin, özellikle de azize Anne ile Meryem'in resimlerinin özel ve kamusal alanlarda sergilenmesi. Öncelikle de bu iki kadın eril bir doğuşun aracı haline dönüştürülmüş olduğundan, bu araçsallaştırma da kadının değerini yadsıyan bir mekânizma olarak işlediğinden, kadınların kökenleriyle bağları da kopmuş, kadınlar soykütüğünden mahrum kalmıştır. Ama bu yoksunluk aynı zamanda dişili özsaygıdan da alıkoyan bir yoksunluktur. Kiki, soy zinciri ilişkilerinde "biriyle karşılaşıp evlenmeden" annesinin kasabasından ayrılma kararı aldığında, genç kızın doğrudan doğa-beden olarak toplumsal hiyerarşide konumlanmayı da reddettiğini görürüz.

Irigaray dişil soykütüğü ve köken sorununu kadının beden-doğa olarak görülmesi ve bir yoksunluk olarak inşa edilmesi bağlamında *Le Corps-à-corps avec la mère'de* (1981) ele aldığında, Freudcu ve Lacancı psikanaliz ile feminist kuramın yeni bir sentezini gerçekleştirir. Kızlar ile anneleri arasındaki ilişkinin neden önemli olduğunu açıklamaya çalışır. Irigaray erkeğin aksine kadının kendi cinsinden olan bir kadından doğduğunu, bu nedenle de anne ile kızı arasındaki ilişkinin iki insan varlık arasında var olabilecek en güçlü ilişki olduğunu düşünür. Bu nedenle kadının temelde eşcinsel olduğunu; kadının bugün öznelleşmesinin anahtarını oluşturacak bu eşcinselliğini yeniden ele geçirmesi gerektiğini dile getirir. Annesiyle aynı cinsiyetten olması ve onunla aynı oluşu paylaşması nedeniyle küçük kız, kendisini sevebilmek için ve kendisini yadsımak zorunda kalmamak için annesini, onun olduğu kadını sevmek zorundadır. Kiki annesini sever ve sevildiğini bilir. Hatta bu öylesine bir sevgidir ki, ayrılmayı hem içinde barındırır hem de ayrılmayı aşar. Kiki'nin evden ayrılacağı anın hazırlıkları sürerken ve ergenlik ritüeli için gerekli simgesel kıyafet annesinin sandı-

4. Ayrıca bkz. Kristeva, 1985.

ğından çıktığında Kiki'nin tepkisi ve annesinin onun tedirginliğini ve huzursuzluğunu giderişi anne ile kız arasındaki sevginin ve kendini olumlamanın iyi bir örneği olarak okunabilir. Kiki siyah elbiseden pek hoşnut değildir. Ancak annesi, geleneksel cadı kıyafetinin bu olduğunu ve giymesi gerektiğini söyler. Siyahtan pek hoşlanmayan Kiki'ye annesi, elbisenin renginin değil, insanın kalbinin önemli olduğunu, hep kalbinin sesini dinlemesini ve gülümsemeyi de asla unutmaması gerektiğini söyler. Kiki ise, annesinin sevgi konusunda söyledikleri açısından çok şanslı olduğunu, mümkün olsaydı bunu göstereceğini ama yapamadığı için üzgün olduğunu dile getirir.

Irigaray'ın yukarıda değindiğimiz katkısıyla psikanalitik literatür, bir kadının ancak annesini sevmesi koşuluyla diğer cinsle heteroseksüel ilişkisinin uyumlu ve tatminkâr olabileceği savını içermeye başlayacaktır. Oysa, Freud'çu psikanaliz kendisini tamamlayabilmesi için kızın annesinden nefret etmesini ve babasını sevmesini salık vermiştir. Irigaray'ın psikanalize yaptığı katkıyla kadınların indirgenemez kimliğinin isimlerinde (babadan ya da kocadan aldıkları) değil, kökensel matriste bulunabileceği ve bu nedenle de kadınlara ait bir soykütüğünün kurulmasının gerekli olduğu ortaya çıkar. Kızdan anneye, anneanneye, onun annesine vs... kadar inen bir soykütük. Psikanalizdeki bu yeni kuram kadınlara yeniden yaşam verir, kadını hiçlikten çıkarır, onu "varlık"a yeniden iade eder. Birinin kızı ya da karısı olarak değil, kendi olarak kendisini sevmesini öğütler; onu benliğini tanımaya ve öznelliğini eril öznellikten bağımsız olarak inşa etmeye yöneltir. Kiki'nin bir yıllık çıraklık dönemi de kendi başına var olmayı denemesinin, kendisini sevmeyi öğrenmesinin, benliğini tanımasının ve öznelliğini inşa etmesinin bir yoludur.

Ayrıca, öteki cinsi sevebilmesi de Kiki'nin bu benlik keşfini gerçekleştirmeye başlamasının ardından mümkün olacaktır. Kiki, kentine ilk defa ayak bastığı gün, kendisine en az zeplinlere hayran olduğu kadar hayran olacak Tombo Kokori'yle tanışır. Zeplinlerin uçuş denemeleriyle, bisikletini kasla itilen bir uçan bisiklete dönüştürmekle ve Kiki'nin uçabilmesiyle içten ve samimi bir şekilde ilgilenen Tombo, Kiki'yi kente ilk inişinde neden olduğu trafik kazası nedeniyle peşine düşen trafik polisinden kurtarır. Ancak Kiki henüz resmi olarak tanıştırılmadığı bu çocukla konuşmayı reddeder. İlk randevusunu kötü hava koşullarından dolayı zamanında yetiştiremediği iş yüzünden kaçıran Kiki Tombo'yla, uçurmaya çalıştığı bisikleti deneyecek, uçma konusundaki isteksizliklerini paylaşacak ve en sonunda güdümlü balon zeplinin geçirdiği kazada onu ölümden kurtaracaktır. Ancak bu an ile uçma yeti-

sini kaybettiğini düşünmesinin ardından geçirdiği benlik krizinin son bulması aynı zamana denk gelir. Kiki, zeplinin geçirdiği kazayı ve Tombo'nun hayatının tehlikede olduğunu öğrendiğinde bir çöpçünün elinden kaptığı süpürgeye "Bana itaat et ne olur" diye yalvararak arkadaşını kurtarmak için uçar. Annesinin süpürgesinden başka bir süpürgeye geçmiştir. Artık, kendi kanatlarıyla uçmaya en azından kararlıdır. Başka bir hayat daha kurulmaktadır; Kiki, kentini ve kendini sanki bulmuş gibidir. Bu kendine güven kazanma hikâyesinde kadınların oynadığı rol çok önemlidir. Büyükannesi, Kiki'ye işveren Osono ve benlik krizine girdiğinde yanında olan ve krizi atlatmasına yardımcı olan arkadaşı Ursula annelik, ötekilik ve şefkat arasındaki bağlarda farklı şekillerde konumlanarak Kiki'nin yanında yer alırlar.

Ötekiye Saygı Olarak Dişilik ve Şefkat

Büyükanne, Osono ve Ursula annelik ve ötekiye saygı açısından önemli konumlarda yer alırlar. Burada ilk özelliğini yukarıda açıkladığımız *chora*'nın ikinci anlamsallık uğrağına yeniden dönebiliriz. Bu uğrakta dişilin yüceltilmesiyle karşı karşıya kalırız. Kadının amacı açısından ketlenmiş arzusu bağlamında narsisizmden kopuşuna bu açıdan yeniden işaret etmek gerekir. Çünkü, öteki ve yakın aşkı burada kadınlık ve annelik deneyimiyle ilişkilendirilir. Kadın-anne olmanın özel bir ilgi konusu olmasının açık nedeni, kadınların *ayrılma,* yani kendi dışında varlık olma ya da kendi dışında varlık oldurma deneyimiyle bağlantılıdır. Erkeklerin de yaşadığı bir olgu olan ayrılık anneler için özellikle çocuklardan ayrılmak söz konusu olduğunda erkeklerinkinden daha acılı ve şiddetli bir deneyim olmaktadır. Kadınların bu deneyimi, kendini öteki'ye verme, adama ya da kurban etme gibi deneyimlerle eşdeğer olarak görülmektedir. Bu anneliğe özgü ötekiyle bağlantı, yani kendini ötekiye adayarak onu kendi dışında bağımsız bir varlığa dönüştürme deneyimi annenin yüceltilmesinin de nedenini oluşturur. Bu kendinde önemli bir deneyimdir.

Kendini bu ötekiye adayışla ve ötekinin kendinde bir varlık olması deneyimiyle, *Küçük Cadı Kiki* filminde Kiki'nin evden ayrılışı kısmında karşılaşırız. Annesi endişelerini bastırarak kızına, kendisinden özerk bir varlık olması için izin vermek zorundadır. Annenin endişelerini büyükanne giderir. Ona zamanı ve yaşamı anımsatır. Artık evden ayrılacağı günün geldiğini söylediğinde annesinin Kiki'ye gösterdiği tepkiyi yaşlı büyükanne yatıştıracaktır. Yaşlı büyükanne Kiki'nin annesine

kendi geçmişini anımsatır. Filme çağlar ve kuşaklar arasındaki farklılık teması böylece dahil olur; bu, filmi içten içe kuşatan bir temadır. Farklı bağlamlarda ve yerlerde, filmin bir iç anlatısı olarak Kiki'nin hikâyesinin örülmesinde önemli bir rol oynar. Bu anlamda da tarihsel olarak nerede konumlandıracağımızı bilemediğimiz, tarihsel düzçizgiselliği hiçe sayan filmsel anlatı, ele aldığı bu sorunsalla çağına ait olmayı da elden bırakmaz. Doğu'da olduğu gibi Batı'da da çocuklar, nerede konumlandırıldığı pek belli olmayan bir eskiye göre ailelerini daha geç terk etmektedir. Yeni hayatlar kurmayı ya beceremememekte ya da gitmekte her nedense zorlanmaktadır. Çocuklar, ergenler ve ebeveynler arasındaki bitmez döngüde, birtakım zorluklar ortaya çıkmış gibidir. Çocuklar hayata atılacak kadar donanımlı olmaktan çıkmış, ebeveynler de çocuklarını tek başlarına hayata teslim etmek konusunda endişeli ve kararsız kalmış durumdadır.

Bu durumda kadının geçmişe ve kuşaklar arasındaki ilişkiye dair bilgisi ve bilgeliği, sorunu çözecektir. Büyükanne zamanı konuşturur: Zaman nasıl da hep akıp gitmektedir; Kiki yaşlarında bir kız iken, gözlerindeki parıltıyla uçan süpürgesinin üstünde uçup gelmiştir Koriko'ya ve inanılmaz ilaçlar yapabildiği için de kentinde kendi cadılık stajında başarılı olmuş, evlenmiş ve çocuk sahibi bir kadın olmuştur. Ayrıca ilaçlarını yapmaya da devam etmektedir. Kiki'nin uçmaktan başka bir şeyi bilmiyor oluşu, kuşaklar arasındaki olgunluk ve yetkinlik farklılığının bir işareti gibi durur. Anneye göre, bu zamanda ve bu koşullarda bir kız çocuğunu tek başına bırakmak akıldışıdır. Büyükanne, olgun bir dille akıldışılığı anlaşılır bir duruma tercüme eder: Hiçbir şey eskisi gibi değildir; ancak zaten bu doğaldır çünkü çağlar birbirine benzememektedir. Ancak kendi annesi nasıl onun özerk bir varlık olması için gitmesine izin vermişse, o da Kiki'nin, kendi kızının gitmesine izin verecektir.

Tekniğin ve robotlaşmanın hükümranlık kurduğu çağımızda, yeryüzüne insani boyutunu ancak bu kadınlık deneyimi yeniden kazandırabilir. Filmin temel argümalarından biri de budur. Ancak, yaşam fantastik evrende de, insani boyutunu kaybettiği anlarıyla da temsil edilir. İlk uçuş gecesinde hava Kiki'nin beklediğinin aksine yağmurlu olunca, Kiki sendeler ve uçmakta zorlanır. Bu sırada, kendisi gibi çıraklık dönemini geçirmekte olan bir başka cadıyla havada karşılaşır. Kentini bulmanın ve falcılık yeteneğine sahip olmanın özgüveni içinde bu küçük cadı, Kiki'yi küçümser ve zaten olmayan özgüvenini iyice zedeler. Aynı durum, bir büyükanne ve torunu arasındaki olumsuz ilişkide de karşımıza çıkar. Bir büyükanne, torununun doğum günü için onun en

çok sevdiği geleneksel yemeği pişirip, Kiki'ye doğum gününde torununa teslim etmesi için verir. Kiki, hediyeyi götürdüğünde, torunu bu yemeği asla sevmemiş olduğunu ve büyükannesinden bunu ona göndermemesini istediğini söyler. Kiki, kapıda şaşkın bakakalır; hoşnutsuzluğu Jiji dile getirir, ne de olsa kız gibi kedisi de çirkindir. Oysa, Kiki annesinden yakmayı öğrendiği ateşle büyükanneye eski fırınını yakma hususunda yardım etmiştir ve torunu için yemeği zamanında pişirebilmesini sağlamıştır. Kiki, bu yaşlı kadınla dost olur. Sanki onun torununun olması gerektiği yerde konumlanır. Yaşlı kadın, doğum tarihini bilmediği Kiki'ye yaş günü pastası yapacaktır; Kiki'de ona doğum gününde pasta yapmayı taahhüt edecektir.

Miyazaki, film boyunca sorumsuz yeni kuşak gibi bir yargıda bulunmasa da, Kiki'nin çalışıp hayatını kazanmak zorunda oluşu ile arabalarına binip dolaşan varsıl ailelerden geldiği belli gençlerin sadece zeplini görmek ve eğlenmek peşinde olmaları bir tezat oluşturur. Miyazaki, Kiki'nin yanındadır. Ergenlik krizi ve deneyimi boyunca Kiki'nin inişli çıkışlı ruh haline, sorumlu yetişkine dönüşürken yaşadığı zorluklara samimi bir şekilde tanıklık eder. Bu yaşlı kadın ve onun yanında çalışan bir başka yaşlı kadınla Kiki'nin dostluğu, yaptığı iş aracılığıyla toplumsallaştığını ve toplumda kendine yer edindiğini gösterir. Bu toplumsallaşmada annesinden miras aldığı uçma yeteneğinin yanı sıra, ateş yakmayı bilme gibi başka bilgiler de ona yardımcı olmaktadır. Kiki'nin annesiyle sevgisel ve tinsel ilişkisi, başka kadınlarla olan ilişkilerinde Kiki'nin bir hep kendine yontan narsist olmasının da önüne geçmektedir. Kiki, ne diğer falcılık yapan cadı gibi egoist ne de büyükannesinin sevgisine karşılık vermeyi bilemeyen torun gibi kuşaklar arası ilişkiden kopuktur.

Dolayısıyla, yakınını kendi gibi sevmeye dayalı deneyimiyle kadın, çağımızın bireyci narsisizminin de çözümü gibi durmaktadır. Narsisizmi ancak özne olarak ötekiye kendini adayarak aşmak olasıdır. Kadın kendini çocuğuna adadığında kendini bir arzu nesnesi olarak tatmin etmeyi amaçlamaz. Yani söylenmek istenen, annelik libidosunun kendisini amacı açısından gerçekleştirememesidir. Annelik libidosu, amacı açısından kendisini yasaklamakta ya da ketlemektedir; kendisinin nesne hazzını hedeflememektedir. Amacı açısından yasaklanan libido, tatmini askıya almakta ve kendisinden ayrı öteki varlığın gelişmesinden haz almaktadır. Arzu bu şekilde şefkate dönüşebilir. Bu ise narsisizm ihtiyacının yüceltilmesi yoluyla öznellik kurban edilmeden ötekiye bir yer açılması anlamına gelmektedir. Burada, öteki artık sadece arzu nesnesi değildir. Kadın şefkati, işte bu ilk öteki yararına narsisizmin aşılmasıdır.

Miyazaki'nin *Küçük Cadı Kiki* filmindeki Osono ve Ursula karakterleri narsistik olmayan ve ötekine duyarlı kadın davranışının örneklerini sergiler. Biraz önce değindiğimiz gibi kadınlar arasındaki tüm ilişkiler de olumlu değildir. Bu cadılar için bile geçerlidir. Kendi kentini bulmak için yaptığı yolculuk sırasında karşılaştığı cadının, falcılık konusunda uzman olduğunu belirterek, "Uzmanlık alanın nedir?" diye sormasının ardından Kiki'nin cesareti kırılmıştır. Hiçbir konuda uzman olmadığını fark eden Kiki, "Benim uzmanlık alanım" sayıklaması içindeyken ufukta bir kent belirir. Önce bu kentin bir cadısının bulunup bulunmadığından emin olması gerekmektedir. Martıların ve gemilerin eşliğinde süzülür eski Stockholm'e doğru. Ergenin içine dahil olması gereken toplum, hiç de olması gerektiği gibi kollarını açmış onu bekliyor gibi gözükmemektedir. Kiki umutsuz bir şekilde Jiji'yle, başka bir yer aramaları gerekip gerekmediğini düşündüğü anda, Fırıncı Osono belirir.

Kadınlar Arası Dayanışma ve Benlik Krizinin Aşılması

Hamileliğinin sonuna yaklaşmış, güzel bir kadındır Osono. Tüm ihtişamıyla anneliğe ve kadınlığa övgüyü temsil eder. Kiki'nin Osono'nun yanında iş bulması da yine başka bir anne ve çocuğu sayesinde olacaktır. Kiki tam da orada, fırının önündeyken, Osono elinde bir çocuk emziğiyle, emziği unutan müşterisinin arkasından çaresizce seslenmektedir. Tam emziği yetiştirmek üzere müşterinin peşinden koşacakken, Kiki bunu kendisinin yapmasını önerir. Bu şekilde müşterinin, "Teşekkürler. Teslimat sisteminiz bir harika" mesajını yeniden Osono'ya getirdiğinde iki kadın arasındaki dayanışma da başlayacaktır. Önce kalacak yer; ardından işlere yardım etmesi karşılığında sabah kahvaltısı, ardından Kiki'nin açmayı düşündüğü Kurye Servisi için telefon ve fırına asılan duyuruyla, Kiki Osono'nun yanına yerleşir. Uçup giden Kiki'nin göğe yükselişi karşısında kimse kayıtsız değildir. Uçmak, kuşkusuz insanın hayal edebileceği en güzel şey olsa gerektir. Burada, kapitalizmin bugün dünyaya dayattığı sefaletin ve insan ilişkilerindeki rekabet ilişkisinin çok ötesinde bir dünyadayızdır.

Kiki bir yandan ona yardım eder, diğer yandan kendi küçük kurye şirketini kurar. İlk deneyimler zor ve kısmen başarılıdır. Naif bir çocuksulukla söz eder iş deneyiminden Kiki. Krep yemeye böyle devam ederse çirkin ve şişko bir kız olacaktır. Bu kuşkulara Tombo'ya ilk çıktıkları gün, "Uçmak para kazanmak için yapıldığında pek de zevkli de-

ğil" diyerek itiraf ettiği ruh hali de eşlik eder. Oysa Tombo ona ve uçabilmesine hayrandır. Eril bakış açısından aslında tamlık ve mükemmellik dişilin hanesine yazılmıştır. Ancak Kiki bu dişilliğin henüz bilincine varamamıştır. Güzel elbiselere ve ayakkabılara bakıp iç geçirir, kendini çirkin bulur, çalışmak zorunda olmayan kendisi gibi gençlere karşın kendisinin çalışmak zorunda olmasını bir haksızlık olarak görür. Nihayetinde uçma yeteneğini yitirmeye başlaması ve kedisi Jiji'nin dilinden anlamaz oluşu gibi semptomlarla, ergenlik krizi doruğa tırmanır. Başından bu yana Kiki'nin hep ardından koştuğu özgüven, bir benlik krizi şeklinde tüm şiddetiyle ortaya çıkar.

Kiki, krizi iki kadının yardımıyla atlacaktır. Bir başarısız teslimat sırasında tanıştığı ressam kız arkadaşı Ursula ve Osono sayesinde. Osono, Tombo'yla ilk randevusunu kaçıran Kiki'ye sahte bir teslimat işi ayarlar. Kiki'ye siyah elbisesi içinde çok güzel göründüğünü söylemeyi de ihmal etmez. Bay Kopri'ye bizzat elden teslim edeceği bir paket verir. Böylece Kiki'de Tombo'yla resmi bir şekilde karşılaşmış ve onunla ayrodinamik maceralarını paylaşacağı bir gün geçirmiş olacaktır. Bu karşılaşmada, uçmak için pedal çevirmek zorunda olan Tombo'nun sorusu üzerine Kiki, uçmayı çok küçükken annesiyle birlikte öğrendiğini ve hiç korkmadığını anlatır. Bu anı, kendine olan güveninin sarsılmasına yine de engel olamaz. Eve döndüğünde depresyondadır; Jiji'yi, kedisini anlamaz olmuştur. Uçma denemesi yapar. Beyhudedir; annesinin süpürgesi de kırılmıştır. Artık uçamadığını fark eden Kiki, geleceği konusunda endişelidir. Bu endişe anında, onu ziyaret etmek için kente inmiş ressam arkadaşı Ursula'yla karşılaşır. Kiki, Ursula'nın teklifi üzerine onunla ormandaki resim atölyesine gitmeyi kabul eder.

İki genç kızın arasındaki duygusal bağ, dostluk ve dayanışma ilişkisinin ötesinde bir ilişkidir; iki yaratıcı ve birbirine hayran genç kız arasındaki ilişkidir söz konusu olan. Miyazaki bu ilişkiyle yaratıcılık konusundaki fikirlerini dile getirir. Resim yapmak ya da uçmak gibi yetenekler bazen yitirilebilir ancak yeniden kazanılır; yaratıcılık, olağanüstü bir tanrı vergisidir. Zorluklarına rağmen bu yaratıcılık ruhunu birisi birilerinin içine üflemiştir. Ursula'nın da, taklit resimler yaptığını düşündüğünde, kendine olan güveni sarsılmıştır. Ama Ursula bu sarsıntı anında yaratıcılığın ya da resim yapmanın gerçekten ne olduğunu öğrenmiştir. Ursula, Kiki'nin ilk teslimat işi sırasında kargaların saldırısına uğrama anının resmini çizmiştir: Kiki'ye güzel ve çekici bir genç kız olduğunu söyleyecek, Kiki'ye kendi hikâyesini anlatırken mücadele etmesini ve asla vazgeçmemesini öğütleyecektir. Doğada uzun yürü-

yüşler ve hiçbir şey düşünmemek, insanın yaşadığı sıkıntıların panzehiri olarak sunulur: Hiçbir şey yapamadığında kendini doğaya bırakmak, bir tür katarsis gibi sunulur.

Kiki, bir ergenlikten çıkma öyküsü olarak büyüleyiciliğini kahramanın bir kız olmasıyla elde eder. Bir talihsiz durum neticesinde Kiki'nin tanıştığı Ursula, sanatçı, olgun bir genç kadın imgesi ve modeli olarak Kiki'nin gelecekte dönüşeceği kadını temsil eder. Kiki'nin uçma ya da Ursula'nın resim yeteneği, kızların ancak kendilerine güvendiklerinde kullanabildikleri yeteneklerdir. Bu nedenle Kiki "kendine olan inancın gelişmede kilit bir rol oynadığı bir olgunlaşma alegorisidir" (Napier, 2008: 189). Bu alegoride Kiki'nin annesi, büyükanneleri Osono ve Ursula dişilik ve şefkat ikilisi bağlamında Kiki'nin kendisi olmasına, benliğini bulmasına ve özgüven krizini aşmasına yardımcı olurlar. Daha önce değindiğimiz gibi, ancak kadınlar arası soykütüğü ilişkisi güvenceye alındığında ve kadınlar arası tanıma ve tanınma ilişkisi sayesinde benlik krizini aştığında Kiki'nin Tombo'yla ilişkisi düzelmeye başlayacaktır. Biraz abartacak olursak, Kiki Tombo'nun uçan süpürgesi üstündeki prensesi olarak Tombo'yu yok olmaktan kurtarabilecektir.

Bu bağlamda, erilin de özne olabilmesi için öncelikle dişilin öznelliğe ulaşması gerektiği savını biraz daha açabiliriz. Kadının bu şefkat deneyiminin iki farklı cinsin tinsellik kazanması açısından cinsler arası ilişkiye de uygulanması gerekmektedir. Demek ki ötekinin benle aynı gerçekliğe boyun eğmeyen, karşılıklı olarak enerjinin kendisiyle değiş doğuş edildiği özerk bir tinsel parkura sahip öteki cinsiyetten kişi olduğunu kabul edebilmek gerekmektedir. Bu özerk tinsellik hem eril hem de dişil için oluşabilmiş olmalıdır ki, bir cinsiyetin diğer cinsiyet üstünde kurduğu egemenlikle birbirinden ayrı düşürülmüş insani ve yüce de yeniden yükseklerde yüceler aramak zorunda kalmasın. Yücenin şimdi burada, yeryüzünde insanda, eril ve dişil cinsiyetlerden oluşmuş insan türünde cisimleşmesi bu yüzden gerekmektedir. Tek, eril, göklerde yerleşmiş tanrı fikri de bu açıdan aşındırılması gereken bir fikirdir. Çünkü beden ile ruh ayrımı, yüceleşmeyi ya da insanın yüceleşmesini, mükemmelleşmesini ve kutsallaşmasını hep ötelerde, yükseklerdeki ötelerde konumlandırma işlevi görmektedir. Buna giden yol, eril ile dişilin tensel ve tinsel birlikteliğinden geçmektedir. Bir şekilde iki cinsin de birbirini tinsellikteki-bedensellikteki haz ve bütünleşmeden tinsel bütünleşmeye götürmesi gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, beden ve ruh eril ve dişilde bütünleşerek yüceliği yeryüzüne indirmelidir. Kadınlar ve erkekler tanrılaşabilmelidirler. Bu bağlamda anne ile çocuğu arasındaki ilişki de model olarak alınmalıdır.

Doğal yaşamı veren kadınlar ötekine saygı içinde ötekine bir de tinsel yaşam da verebilir. Bu, cinsel farklılığın doğal düzenden tinsel düzene yükseltilmesi ve cinsel çekiciliğin tinsel bir enerjinin oluştuğu yere dönüşmesi anlamına gelmektedir. Tinsellik, bene aşkın olarak ötekine saygı duyulmasına denk düşmektedir. Dolayısıyla iki cinsin karşılıklı saygıya dayalı ve farklılığı tanıyan tensel ve tinsel birlikteliği, öteki etiğini temsil etmektedir. Kadın ile erkek arasındaki farklılık tüm diğer farklılıkların temelini oluşturan bir farklılıktır. Başka bir deyişle, cinsel farklılık en radikal ve en evrensel farklılıktır; yaşamı üreten ve yeniden-üreten bir farklılıktır.

Tüm toplumsal düzen ya da sistem, farklılık etiğine ve iki paradigmasında öngörülen iki farklı cins mantığına dayanılarak ötekine sahip olmaktan vazgeçilmesi ilkesi açısından yeniden gözden geçirilmelidir. Örneğin ailenin birbirini bedenin ve ruhun masumluğunda konumlanarak seven kadın ve erkek arasındaki ilişkiye dayandırılarak yeniden temellendirilmesi gerekir; çünkü bu sayede toplum da değişecektir. Bu ise farklılıkta sevgiyle, yani ötekine kendiye aşkın öteki olarak saygı gösterme ve birbirinin yüceleşmesine-kutsallaşmasına yardım etme şeklinde tanımlanan sevgiyle mümkün olabilir.

Ötekine öteki olarak saygı duyulması, evrensel bir ahlaktan bir farklılıklar etiğine geçişin de anahtarı olabilecek bir farklılıktır. Farklılık etiğinin oluşabilmesiyse, insanların kendi içlerinde yazılmamış bir alan, bakir bir alan açmalarına ya da yaratmalarına ve oraya ötekini davet edip orada onu misafir etmelerine ve dinlemelerine bağlıdır. Bu sessizliği, yani ötekine öteki olarak saygılı farklılık etiğini en iyi kadınlar yerine getirebilecektir. Şöyle ki, eril ya da dişil kimliğe sahip olmak, özgül öznelliklere de sahip olmak anlamına gelmektedir. Farklı tipte ilişkisellik tarzlarına sahip iki farklı cins, farklı ilişkisellik tarzlarını bedensel niteliklerinin farklı olması nedeniyle geliştirir. Kadın kimliğinin özgüllüğü kadının öznel oluş sürecinde ötekilik boyutunu özgülleştirmeye yönelmesinde belirginlik kazanmaktadır. Bu farklılık kadınların kendilerine yabancılaşmış olmalarının yanı sıra öznellikler-arasılık gibi önemli bir arayışı ve değeri de içinde barındırmaktadır.

Bu arayış eril kimlikteki özne-nesne ilişkisinin yıkıcılığına karşı bir alternatif olabilir, belki de. Bunun gerçekleşebilmesi için Luce Irigaray'ın *Speculum*'dan (1974) bu yana savunduğu öteki olarak öteki saygısından başka bir yol yoktur aslında. Çünkü dişil özne öteki cinsle ilişkiyi ayrıcalıklı kılarken, eril özne bunu yapamamaktadır. Dişilin diyalogda erile tanıdığı öncelik bir yandan kadının kültürel olarak yabancılaşmış olmasını ama aynı zamanda da sahip olduğu özgül niteliği aynı

anda dışa vurmaktadır. Kadın, eril öteki cinsle ilişkiyi ayrıcalıklı kılmaktadır. Dişil bu niteliği, erkek çocuğu da doğuran, içinde büyüten, onu en küçük yaşından itibaren bedeniyle besleyen olması nedeniyle kazanmaktadır. Kadının ötekinin aşkınlığıyla ilişkisi bu nedenlerle erkeğinkinden farklıdır; kadın erkekle tensele, duyusal bir deneyime, içkin bir yaşantıya onun olduğundan daha fazla bağlıdır. Ama, kadın da ötekinin bu kendisine aşkınlığını öteki olarak ötekiye saygıya dönüştürmek zorundadır. Bu dönüşüm gerçekleşmediğinde diyalog arzusu ötekinin bene indirgenmesiyle de sonuçlanabilir. Kendisine indirgenemez ötekiyi sezgilerin, duyumsamaların, deneyimlerin ötesinde öteki olarak kadın da inşa etmek durumundadır. Ötekinin aşkınlığının inşa edilmesi, özneler-arası bir ilişkide ötekine, ikiye saygı duyulması ve öznenin bir ve tek olmaktan vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Ötekiye, ikiye saygının öncelikle cinsler arasında gerçeklik bulmasının gerekliliği bu açıdan temel önemdedir. Çünkü, ötekilik cinsler arasındaki ilişkide, ten ile tinin ya da doğa ile kültürün eklemlenme yerinde doğal olarak bulunmaktadır. Bu yüzden aile tensel ve tinsel birlikteliğin yeri olarak tanımlanır; kadına da erkeğe de hem tinsel hem tensel yoldaş olma rolü biçilir.

Dişil Farklılık

Miyazaki'nin genelde tüm filmleri ve özelde de *Küçük Cadı Kiki* filmi dişilin öteki yararına kendisinden vazgeçebilmesi deneyiminin anlatılması açısından önemlidir. Bu deneyim yaygınlaştırılması gereken bir deneyimdir. Yaygınlaşabilmesi de ancak cinsiyetli kimliğin, ampirik ya da aşkın soykütük ilişkilerinin dönüştürülmesiyle tanınmasından geçmektedir. Miyazaki filmlerinde kadınlar için bir soykütük ilişkisi olasılığını dile getirmektedir. Filmlerinde egemen erilliğin eleştirisi ve bu egemenlikle dişilin yok sayılmış olması kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak dile gelir. Dişil kimliğin ve öznelliğin oluşabilmesi için dişil soykütüklerinin oluşturulması gerekir. Farklı kültürel söylem evrenlerinde birbirinden ayrı yerlerde konumlandırılmış ya da birbirine karşıt olarak tanımlanmış bedeni ve ruhu birleştiren bir tinselliğin oluşturulması da buna bağlıdır. Dişil soykütükleri kadınları tinsel anneleriyle bağlantılandıran kültürel bir soykütük olarak anlaşılmalıdır. Kültürel soykütüğü, ataerkil kültürlerin anne ile kızı birbirinden ayırarak kadınlarda yol açtığı bedensel ve tinsel yaraların tedavi edilebilmesi açısından önemlidir.

Kadın evreni, dille ilişkisi, bedenle, yaşla, sağlıkla, güzellikle ve annelikle ilişkisi açısından, iş dünyasıyla, doğayla ve kültürle ilişkisi açısından erkeğin dünyasından farklıdır. Kadın erkeğinkiyle kıyaslandığında çok daha belirgin ve belirleyici bir şekilde farklı bedensel aşamalardan geçer: Ergenlik, bakireliğin sona ermesi, annelik, menapoz bunun örneklerindendir. Kiki bir ergenlik alegorisidir. Ancak diğer filmlerinde Miyazaki'nin özellikle yaşlılık üzerinde de ısrarla durduğunu biliyoruz. Bir genç kızın iş bulma deneyimini anlatan *Küçük Cadı Kiki*, kadınlar ile iş dünyası arasındaki bağları da kurar. Günümüz toplumlarında eşit işe eşit ücret kadın ile erkek işleri ayrımını yerinden etmediği gibi çoğu toplumda kadınların yaptığı işlerin çoğu değersiz olarak görülen işlerdir. Ancak filmde, Osono kendi işinde çalışan bir kadındır, Ursula ressamdır, Kiki'nin annesi cadı, kimyager ve eczacıdır. Kadınların kamusal yaşamda ve iş dünyasında karşılaştıkları olumsuzlukların giderilmesinin yolu, kadınlara özgü hakların yasalarca tanımlanmasından geçmektedir. Kadınlar için pozitif hakların tanımlanması, kadınların evlilik, ebeveynlik, annelik ve çalışma düzeni konusunda yasalarda hâlâ *beden-doğa* olarak temsil edilmesini önleyecek bir çözümdür. Kadınların beden-doğa olarak temsil edilmeleri ile sivil kişi ya da yurttaş olarak henüz tanımlanmamış olmaları birbirine derinden bağlı olgulardır: Henüz kadınlar doğallıktan sivilliğe geçememiştir. Kiki'nin cadılığı, cadılık için bir yıl çıraklık sürecinden geçmesi ve bu sürece dair tüm ritüeller, kadının beden-doğa olarak temsil edilmesinin karşısına çıkan bir anti-temsil pratiği olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda Irigaray'ın öteki olarak kadın ve farklılık paradigmasının zihin açıcı olacağını düşünüyorum; kendisi çağımızın ötekilik tartışmalarının önemli bir kuramcısıdır.[5] Batı, bilinç söylemlerini eleştirirken en çok Batı kültür evreninin ötekiyi hep hiyerarşiye dayalı ve doğalcı bir tarzda düşünmüş olmasının üstünde durur. Kadın da bu anlamda üst basamağında erkeğin yer aldığı bir hiyerarşide onun arkasında konumlandırılmıştır. Ya da hep erkeğin başı olduğu bedendir türünden nitelemelerle anılmıştır. Irigaray, dişil soykütüğünün de olması, kurulması, inşa edilmesi, tanınması gerektiğini savunur.[6]

Irigaray'a göre kadın ikinci cins değil, öteki cinstir, farklıdır, varolan iki cinsten biridir. Kadın ancak kendisini farklılık olarak olumlayarak erkek egemen kültürden özgürleşebilir. Bu farklılığın geliştirilebilmesi için kadının bilim, dil, hukuk, din ve soykütüğü gibi alanlarda farklılık mücadelesini vermesi gerekmektedir. Batı'da 19. yüzyıldan bu

5. Burada özellikle Irigaray 2002'ye gönderme yapılmaktadır. Ayrıca bkz. Tutal, 2009.
6. Bkz. Irigaray, 2006: 7-10.

yana öteki denildiğinde çocuklar, deliler, vahşiler ve işçiler anlaşılmıştır. Öteki ampirik farklılık olarak hep anılmış ama hep tek bir insan modeline göre tanımlanmıştır. Bugün de geçerliliğini koruyan insan varlığın temel modeli Batılı, yetişkin, akıllı, yetenekli, beyaz erkektir. Tüm diğerleri bu ideal insan modeli uyarınca, yani bu tek, biricik, yalnız, tarihsel olarak eril insan varlık modeline göre tanımlanır. Çeşitlilik bu nedenle hiyerarşiye tabi tutulmuştur. Çokluk hep bir'e, ideal eril öznellik modeline boyun eğdirilmiştir. İdeal eril öznellik modeline göre tanımlanan diğer "öznellikler" (aslında eril öznellik anlamında bir öznellik söz konusu değil) modelle karşılaştırıldıklarında sahip olmadıkları açısından, eksiklikleri açısından tanımlanmıştır. Bu açıdan bir noktanın özellikle vurgulanması gerekir: Eril öznenin ötekisi, benzerin ötekisi, aynının ötekisi olarak ötekilik yanlış sorulmuş bir sorudur: Eril özne ile eşit öteki, bu özneye indirgenemeyen öteki, onunla eşdeğer saygınlığa sahip bir öteki olarak kadın, kendi farklılığını olumlamalı ve bu olumlama sayesinde kendi öznelliğini inşa etmelidir. Kadın kendi öznelliğine bugüne kadar asla sahip olamamış olduğu için aslında hakiki anlamda öteki de daha henüz hiç var olmamıştır.

Karşıtlıkları Dengesizleştirmek

Belki de, "kadın diye bir şey yoktur" önermesini öncelikle bu anlamda kavramak gerekir. Jaques Lacan "kadın yoktur" dediğinde, kadının simgesel düzende, erkek özne için, bir ifade edilemeyen olarak, eksiklik olarak üretilmiş olduğunu ve imgesel düzenden çok ne olduğu asla bilinemeyen *"gerçek"* in düzenine ait olduğunu kastetmiştir. Kısacası erkek özne ya da erkek çocuk açısından kadın, doğulduğu andan itibaren ebediyen yitirilen anneyle bütünlük arzusunun adıdır (Durudoğan, 2007: 57). Jaques Derrida'nın "Kadın nedir?" sorusuyla bağlantılı sorgulaması da bu bağlamda konumlanır: "Aslında ne 'kadının kendinde gerçeği' diye bir şey vardır ne de 'erkeğin kendinde gerçeği'. Derrida'ya göre kadın ile erkek arasındaki karşıtlık, Batı metafiziğinin örneksellik statüsüne sahip bir ürünüdür. Metafizik bir ilavedir kadın ve eklendiği şeyin, yani erkeğin, olmayan eksikliğini tamamlar. Metafizik yapıyı ayakta tutan ve karşıtlıklar sistemini sürekli dengede tutandır." (Aktaran Direk, 2005: 223-224)

Irigaray'ın yapıtları bu metafizik denge denilen şeyin, karşıtlıklar sisteminin en radikal eleştirisi olarak okunmalıdır. Ancak Derrida, iki cinsiyetlilik ya da kurucu farklılık olarak cinsel farklılığı savunan Iri-

garay ile aynı yerde konumlanmaz. Ancak belki de feminizmi ya da feminist hareketleri "gelecek olanın gelişinin" (aktaran Direk, 2007: 228) şartı şeklinde yorumlayarak kendini farklılıkçı feminizme "ilave" eder. Karşıtlıklar dengesinin bozulmasını arzulayan Irigaray aslında gerçek anlamda farklı öznellikler ve ben-öteki arasındaki bir ilişkinin de hiç olmamış olduğunu düşünür. Ne felsefi özne ne de kültürel ve politik özne hakiki bir ötekiyle ilişkiye girebilmiştir. Bu ayrıca erkeğinkinden başka bir öznellik olasılığının da yok edilmesi anlamına gelmektedir.

Gerçek bir ben/öteki ilişkisinin var olabilmesi, dişil cinsin ya da cinsiyetin ikinci cins olarak kabul görmesinin reddedilmesine, cinsiyetlerin ya da cinslerin iki olabileceğinin kabul edilmesine ve cinsler arasında birinci ya da ikinci cins şeklinde hiyerarşik bir ilişki kurulmasından kaçınılmasına bağlıdır. Tam da bu hiyerarşikleştirme nedeniyle kadınlar farklılıklarından ötürü sömürülmüştür; ancak bu, farklılığın yadsınmasını değil, aksine olumlanmasını gerektirir. Başka bir deyişle, sömürünün farklılığın kabul edilmesiyle çözünmesini talep etmek gerekir. Sömürü kadının erkeğin eki, yansıması, tersi, onun için bir araç ya da doğa işlevi gören unsur olarak tanımlanmış olmasından doğmuştur. Bu ikinci cinslik kadın öznelliğini tanımlayan unsur olmaktan çıkmasıyla sona erebilir. Çünkü ancak kadın "e göre" tanımlanmadığında, kendi farklılığı ve öznelliği açısından başka bir özne olarak tanımlanabilecektir. Bu olmadığında (yani şimdiki kadınlık durumu içinde) kadın çaresizce hep kaybetmek zorunda olduğu erilin ele geçirilmesi mücadelesiyle ömür tüketecektir.

Demek ki dişilin erilin ötekisi olarak tanımlanmış olması sayesinde eril özne kadın üstündeki egemenliğini sürdürmektedir. Bu anlamda benzerin, birin, eril insan modelinin egemenliğine son verilebilmesi için ikiye geçmek gerekmektedir, birbirinden ne küçük ne büyük olan gerçek anlamda iki farklılıktan oluşan ikiye. İki paradigmasını Irigaray cinsel farklılıkla temellendirmeye çalışır. Cinsel farklılık aralarında hiyerarşik bir ilişki olmayan/olmaması gereken iki öznenin var olduğu yerdir; üstelik bu iki özne, insan türünü korumakla ve farklılıklarına duydukları saygıyla insan türü kültürünü geliştirmekle görevli kılınmıştır.

İki paradigması, ikinin birin ve çoğulun egemenliğinden kurtarılmasını hedefler. Bu aynı zamanda Bir'in otoritesinin alaşağı edilmesidir: Erkeğin, babanın, şefin, tek tanrının, tek hakikatin. Dolayısıyla iki paradigması benzerin ötekisi olunmasının reddinde ve özerk, farklı ve bağımsız özne arayışında kök salmaktadır. Bu olmadığında kadınların özgürleşmesi, öteki karşısında etik bir tutum içinde olunması ve de-

mokrasi olasılık olarak ortadan kalkmaktadır. Tüm bunlar içinde en çarpıcı önerme herhalde erkek öznenin de varlık'a ulaşabilmesi için kadının varlık'ına kavuşmasının zorunlu koşul olarak ileri sürülmesidir. Oysa eril kendisini çoktan öznelleşmiş ve varlık kazanmış olarak görür: Özne ne birdir ne de tektir[7]. Miyazaki'nin filmleri yarattığı shojo karakterleriyle bunu eleştirel bir perspektiften dile getirmektedir.

7. Luce Irigaray'ın iki paradigması biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım önkabulüne dayanmakla eleştirilir. Bu eleştiride iki cinsiyetin var olduğu kabul edilir; ancak dişil ya da eril cinsiyetli olarak doğmuş olunmasının toplumsallaşma deneyimleriyle çeşitli tarzda kadın ve erkek olunmasını önceden belirlemediği ileri sürülür. Bu eleştiri Michel Foucault ile Judith Butler'ın biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımını reddetmesine dayandırılır; bu çerçevede toplumsal cinsiyeti de iki ile sınırlandırmanın aslında "heteroseksüel normalliği" bir doğal veri olarak kabul etmek olduğu dile getirilir. Biyolojik'in dilsel-simgesel sistemin içine nüfuz etmediği doğal alan olarak tanımlanılmasından bu eleştiriyle kurtunulduğunu söyleyen Zeynep Direk, Judith Butler'ın Irigaray'ı ve farklılık feminizmini karşısına aldığını yazar. Butler bu feminizme şöyle karşı çıkar: "Kadın kategorisi aracılığıyla düşünülecek, önceden beri varolan bir özdeşlik olduğu fikri hem metafizik bir varsayımdır hem de ait olduğu metafiziğin kendisi kadar fallosentriktir." Bkz. Direk, 2007: 71-76 ve 77)

Kaynakça

BAUDRILLARD, Jean (2008), *Tüketim Toplumu. Söylenceleri/Yapıları*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı.

CONNELL, R. W. (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

DİREK, Zeynep (2007), "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi", Zeynep Direk, Der., *Cinsiyetli Olmak, Sosyal Bilimlere Feminist Yaklaşımlar içinde*, İstanbul, YKY, s. 67-84.

———————— (2005), *Başkalık Deneyimi, Kıta Avrupası Felsefesi Üstüne Denemeler*, İstanbul, YKY.

DOUGLAS, Mary (2007), *Saflık ve Tehlike. Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, Çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis Yayınları.

DURUDOĞAN, Hülya (2007), "Unes Femmes. Kristeva, Psikanaliz ve Kadın", Zeynep Direk, Der., *Cinsiyetli Olmak, Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar içinde*, İstanbul, YKY, s. 51-66.

ENRIQUEZ, Eugène (1983), *De la horde à l'Etat, Essai de psychanalyse du lien social*, Gallimard, Paris.

FRENCH, Marilyn (1993), *Kadınlara Karşı Savaş*, Çev. Beril Eyüpoğlu, İstanbul, Metis Yayınları.

GRAVETT, Paul (2008), *Manga. Japon Çizgi Romanının Tarihi*, Çev. Rüstem Baksoy ve Hüseyin Can Erkin, İstanbul, Plan B.

IRIGARAY, Luce (1974), *Speculum, De l'autre femme*, Paris, Editions de Minuit.

———————— (1981) *Le Corps-à-corps avec la mère*, Paris, Editions de la Pleine Lune.

———————— (1989), *Le temps de la différence*, Paris, Editions de Minuit.

———————— (2002), "La question de l'autre", in *Labrys, Etu-*

des féministes, Sayı 1-2,
http://vsites.unb.br/ih/his/gefem/labrysl_2/irigaray2.html (erişim tarihi 25 Kasım 2009).
——————— (2006), *Ben Sen Biz, Farklılık Kültürüne Doğru*, Çev. Sabri Büyükdevenci ve Nilgün Tutal, Ankara, İmge Yayınları.
——————— (2008), *Doğu ve Batı Arasında. Tikellikten Topluluğa*, Çev. Nilgün Tutal, İzmir, Aralık Yayınları.
Kristeva, Julia (1985), *Au commencement était l'amour, Psychanalyse et foi*, Paris, Hachette, 1997 son baskı.
——————— (1996), *Sens et non sens de la Révolte, pouvoir et limites de la pyschanalyse*, Paris, Fayard.
——————— (2004), *Korkunun Güçleri, İğrençlik Üzerine Bir Deneme*, Çev. Nilgün Tutal, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
LLOYD, Genevieve (1996), *Erkek Akıl*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
NAPIER, Susan J. (2008), *Anime: Akira'dan Howl'ın Hareketli Şatosu'na*, Çev. M. Murat Başekim, İstanbul, Es Yayınları.
SANCAR, Serpil (2009), *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul, Metis Yayınları.
SARUP, Madan (1995), *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. Baki Güçlü) Ankara, Ark Yayınları.
TUTAL, N., ÖZTÜRK, R. (2002), "Rosetta: Birinci Dünya İşsizlik ve Küreselleşmenin Tahripkâr Egemenliği", Kültür ve İletişim, 5 (1), s. 65-89.
TUTAL, Nilgün (2009), "Yeryüzüne Farklılıklar Olarak İnmek", *Bibliotech, Felsefe-Sosyal Bilimler Dergisi* içinde, Sayı 9, s. 10-12.
——————— (2004), "Kristeva'da Aşk", *Doğu Batı* içinde, s. 211-219.

Beşinci Bölüm

BİYOTEKNOLOJİLER VE KADIN BEDENİ

Doç. Dr. İnci USER

Biyoteknoloji, doğabilimlerinin sağladığı bilgiler ve mühendislik teknikleri yardımıyla canlı organizmalar, hücreler, dokular ve organlar üzerinde yapılan müdahaleler şeklinde tanımlanabilir. XX. yüzyılda, biyoteknoloji çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Bu gelişmenin çeşitli canlılar ve insan bedeni üzerinde olanak tanıdığı müdahale biçimlerinin kapsamı da hızla genişlemektedir.

Bilindiği gibi, teknolojik gelişmeler kamuoyuna sunulurken, bunların insanlığa yararları ön planda tutulmakta, olası zararları ve etik sakıncaları ise ya göz ardı edilmekte ya da iş işten geçtikten sonra tartışılmaya başlanmaktadır. Bilimsel gelişmelerin kimler ve hangi toplum kesimleri için gerçekleştirildiği ve her gelişmenin insanlık için ortak bir yarar sağlayıp sağlamadığı tartışmaya açıktır. Eleştirel bir bakışla, "bilim" adına sorulan pek çok sorunun, sağlanan pek çok yanıt ve gelişmenin insanlığın tümü için değil, erkek, özellikle de Batılı, beyaz, üst-orta sınıf erkek "insan" için olduğu görülebilir.

Bu yazıda, çeşitli biyoteknolojik müdahalelerin kadın bedeni ve benliği üzerindeki etkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin pekişmesine katkıları ele alınacaktır.

İnsan, Beden, Toplum

Sosyal bilimler tarafından uzun süre ihmal edilmiş olan beden, 1980'li yıllardan başlayarak önemli bir sosyolojik tartışma konusuna dönüşmüştür. Sosyolojinin yaklaşımı kuşkusuz tıp gibi yalnızca anatomi ve fizyolojiye değil, bedenin sosyal eylemleri icra etme ve anlamlandırma kapasitesine odaklanmaktadır. Beden sosyolojisi bedenin çeşitliliğini (genç, yaşlı, sağlıklı, hasta, engelli, bir etnik gruba men-

sup ya da bir ten rengine sahip, dişi ya da erkek vd), aidiyetini (tarihsel, kültürel, ulusal, sınıfsal vd) ve mahkûmiyetini (hazza, acıya, ölüme vd) ele alan, dolayısıyla felsefeden ve çeşitli bilimsel disiplinlerin bilgilerinden beslenen bir alandır (Krüger-Fürhoff, 2005; Turner, 1995: 228-239; Turner, 1996; Nettleton, 1995: 100-130; Jacob ve Thielssen, 2002).

İnsan fiziksel yaşamı ve eylemlerini bedeni aracılığıyla sürdürdüğü gibi, zihinsel ve duygusal yaşamını da bedenindeki fizyolojik olanaklar çerçevesinde var eder. Beden, benlik algısının, kişiliğin ve kimliğin çok önemli bir parçasıdır. İnsanların kimliklerini tanımlarken saydıkları ilk birkaç özellik arasında cinsiyet yer alır. Dış görünüş ve başkaları üzerinde yaratılan etki de bedenle ve onun kullanılış biçimiyle bağlantılıdır. Kişi başkalarının kendisini çoğunlukla bedensel özelliklerine göre tanımladığını bilir. Kendi zihninde de bir beden imgesi vardır ve bundan hoşnut olup olmaması, kendilik değerini kaçınılmaz olarak etkiler. Sağlık ve hastalık beden üzerinde gerçekleşir. Dolayısıyla kişinin kendisini nasıl hissettiği önemli ölçüde bedeniyle ilgilidir.

Gerek fiziksel gerek psikolojik anlamda davranışlar bedenin olanakları çerçevesinde geliştiği için, bir devinim ya da eylemi tanımlamak ve imgelemek gerektiğinde, önce beden göz önüne getirilir. Konuşma dili için bedende bulunan organlar kullanıldığı gibi, fiziksel hareketler ve yüz ifadeleri de kısmen bilinçli, kısmen bilinçsiz olarak iletişimde kullanılmaktadır.

Beden, insanın doğal yönü olarak kabul edilir ve pek çok yerde bedenden söz edilirken doğaya göndermede bulunulur. Oysaki, bedenin doğasına ilişkin her yorum ve söylem, kullanılan dilin ve o dile kaynaklık eden kültürün sembolizmini yansıtmaktadır. Bu nedenle insan bedeni salt bir organizma değil, tarihsel ve kültürel olarak belirlenen bir varlıktır. Birçok kültürde bedeni boyamak, kesmek, delmek ya da biçim bozuklukları yaratmak gibi işlemleri kapsayan törenler vardır. Bu işlemler çeşitli sembolik anlamlar taşır. Bedene iliştirilen işaret ve semboller kişinin toplum içindeki konumunu ortaya koyar.

Tarihsel ve kültürel ortam, insan bedenini (olan ve olması gereken bedensel nitelikleri) tanımlar. Bedenin kullanımına ilişkin normlar yine tarihsel ve kültürel ortam içinde belirlenir. Bu normlar farklı cinsiyetler, yaş grupları ya da ekonomik katmanlar için "uygun ve gerekli" olan davranışları, giyim tarzını, bakım ve temizlik kurallarını, güzellik ve çirkinlik ölçülerini, sağlık durumlarını tanımlar. Bu yüzden, toplumla etkileşim içinde gelişen benliğin "güzel", "sağlıklı" vb olarak algıladığı bedensel özellikler ortama göre değişir.

Bedenin Sosyokültürel İnşası

Beden üzerindeki toplumsal denetleme ve belirleme işlemleri bedenin doğallığından ve sağlığından çok şey alıp götürür. Bedene ilişkin tanım, anlam ve kullanımlar kültürel ve tarihsel olarak belirlendiği için toplum içinde yaşayan insanın bedeninin bir sosyokültürel inşa olduğu ileri sürülmüştür (Lorber, 1997: 3-4). Toplum bedenleri üretmez: ama onları etkilemek, biçimlendirmek ya da biçimlerini bozmak olanaklarına sahiptir. Sanayi atıklarıyla kirlenmiş bir çevrede yaşamanın yol açtığı sorunlar, çeşitli iş ve meslek hastalıkları, trafikte veya şiddet olaylarında sakatlanmak gibi örnekler, toplumsal yaşamın insan bedenlerinin bütünlüğüne nasıl müdahale edebildiğini gösterir.

Toplum içinde yaşayan insanın bedeniyle doğrudan bir ilişki kurması adeta olanaksızdır; zira bedene ilişkin algılar kültürel merceklerden süzülmekte, bedenle kurulan ilişkinin niteliğini de kültürel öğrenme belirlemektedir. Bu yüzden insan bedenini, dünyanın her yerinde aynı yapıya sahip olmasına karşın, evrensel bir olgu olarak tanımlamak doğru ve yeterli olmayabilir.

Toplumlarda egemen olan sağlık ve güzellik anlayışı çağlar boyunca bedenler için uygun iriliği ya da inceliği belirlemiştir. Yeterince yiyecek bulmakta zorluk çeken geleneksel toplumlar şişmanlığı bedenleriyle çalışmayan ve iyi beslenen üst sınıf mensuplarının bir özelliği, dolayısıyla erişilmek istenen bir güzellik normu olarak kabul etmişlerdir. 19. yüzyılda Batılı üst sınıf kadınların tombul bedenlerine biçim vermek için kullandıkları korseler onlara hem hareket ve solunum kısıtlamaları hem de iç organlarını deforme ederek çeşitli sağlık sorunları getirmiştir. Modern toplum ise zayıflığı normlaştırmakta, kilolarını koruyabilen, spora zaman ayırabilen insanları idealize etmektedir. Artık şişmanlık hazır gıdalarla, özensizce ve bilinçsizce beslenen alt sınıfların bir özelliği olarak görülmektedir (Freund ve McGuire, 1998: 3-4).

Toplumsal ortamın bedene ilişkin yargıları öylesine belirleyicidir ki, bazı durumlarda kişi bedeninin gerçek özelliklerini gözlemleyerek ya da dokunarak doğru biçimde algılayamaz ve gerçeğe uymayan bir algı geliştirir. Örneğin, kimi hastaları ölüme kadar götüren ve çoğunlukla genç kadınların yakalandığı *anorexia nervosa* hastalığında, bedenin gerçekte olduğundan çok daha iriymiş gibi algılandığı ve hastanın önüne geçilemez bir zayıflama tutkusuyla yemek yemeği reddettiği bilinir. 30-40 kiloya düşen ve aynada kendilerine baktıklarında "şişman" bir kadın görerek kaygılanan hastalar vardır. Bu hastalığın, 20. yüzyılın moda ve güzellik anlayışında çok baskın olan zayıflık tutkusuyla

yakından ilgili olduğu kabul edilmektedir (Lee, 1998: 125-142).

Özellikle kadınlar arasında giderek yaygınlaşan bir diğer ruhsal rahatsızlığa *beden dismorfik sendromu* adı verilmiştir. Bu rahatsızlığa yakalanan kişiler nesnel bir kusuru, engeli ya da fonksiyon bozukluğu bulunmayan bedenlerini özürlü ve tiksindirici olarak algılamaktadır. Bir veya birkaç organlarının hayali kusurlarını saplantı haline getiren bu kişiler bedenlerinden duydukları rahatsızlık ve utanç yüzünden toplumsal yaşama katılamamakta ve normal işlevlerini sürdürememektedir. Zamanla depresyon ve intihar eğilimi geliştirdikleri görülebilmektedir (Aşkın, 1997: 551-554). Bu sendromun da topluma, özellikle kadınlara dayatılan gençlik, güzellik ve sağlık normlarıyla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyet, bedenin en çok önemsenen özelliklerinden biridir. Toplumsal yaşamın örgütlenişinde cinsiyet ayırımı önemli bir yer tutar. Yaşamın başından itibaren maruz kalınan temel eşitsizliklerden biri bedenler arasındaki cinsiyet farkına dayandırılmıştır. Bu farklılık öylesine önemsenmektedir ki, doğum anından itibaren bebekler cinsiyetlerini belirten renklere ve giysilere büründürülür. Gözler, bebek bedenlerini farklı algılamaya şartlanmıştır ve bedenlerde algılanan farklılıklar bir ömür boyu sürecek cinsiyet ayırımını meşrulaştırmak üzere kullanılacaktır. Bir araştırmada, pembe ve mavi dışında renklere büründürülmüş küçük bebekler genç anne babalara gösterilmiş, cinsiyetleri belirtilmiş ve nasıl göründükleri sorulmuştur. Her denemede bebeklerin her biri, cinsiyeti ne olursa olsun, farklı denek gruplarına sadece kız ya da erkek olarak sunulmuştur. Bu araştırma, yetişkinlerin bebeklere gerçekten dikkatle bakmadıklarını ve onları toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde algıladıklarını göstermiştir. Yetişkin denekler kız olduğu söylenen bebekler için "minicik", "narin", "zarif" gibi tanımlar kullanmış, erkek olduğu belirtilen bebekleri ise "iri", "hareketli", "gürültücü", "yaramaz" gibi sözcüklerle tanımlamış ve genelde "erkek" bebeklerin "kız" bebeklerden daha zeki göründüğüne hükmetmiştir (Coltrane, 1998: 124).

Yukarıdaki örneğin de gösterdiği gibi, fiziksel bedenlerin toplumsal bedenlere dönüşmesinde en önemli etkenlerden biri toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet toplumun ekonomi, aile, siyaset, hukuk, sağlık gibi tüm önemli kurumlarında belirleyici olduğu için, farklı sosyal gruplarda kadın ve erkeklerin hastalık ve sağlık dahil yaşamın her alanında nelerle karşılaşacaklarını da tayin eder (Lorber, 1997: 3; Grundmann, 2006: 99-105) Feminist biyologlar, kadınlar ve erkekler arasındaki fiziksel kökenli olduğu sanılan kimi farklılıkların bile oluşumun-

da toplumsal etkenlerin rolü olabileceğini belirtmektedir: Toplum kız ve erkek çocukların yaşam alanlarını ayırmak eğilimindedir. Kızlara kısa eteklikler giydirilip, iç çamaşırlarını gösterecek hareketlerden kaçınmaları tembihlenmekte, erkek çocuklara ise pantolon giydirilmekte ve her fırsatta koşmaları, tırmanmaları, top oynamaları ve yarışmaları teşvik edilmektedir. Sonuçta kadın ve erkeklerin adele yapıları, refleksleri, duruşları, el-göz koordinasyonları arasında görülen (ve biyolojik farklılık iddiasını güçlendirmek üzere ileri sürülen) farklılıklar, sadece biyolojik temellere değil, bu farklı sosyalleşmeye de dayanmaktadır (Asch ve Geller, 1996: 326). Sosyalleşme bedenlerin olanaklarını yeniden inşa etmektedir.

Sosyalleşmenin erken aşamalarında çocuğa verilen bilgilerin büyük bölümü bedenin kullanımıyla ilgilidir ve bedene ilişkin kültürel değerler de bu arada aktarılır. Sosyalleşmenin erken aşamalarında öğrenmeyi hızlandırmak ve pekiştirmek için bedenin lezzetli bir yiyecek sunularak ya da haz veren bir okşamayla ödüllendirilmesi çoğu kültürde görülen uygulamalardır. Cezalandırmada da aç bırakma, hareket kısıtlaması ve fiziksel şiddet gibi bedeni etkileyen yöntemler yaygın olarak kullanılır. Modern toplumlar dahil hemen tüm kültürlerde yetişkin kişinin norm ve yasadışı davranışlarının büyük bölümü de bedeni üzerinden (hareketleri kısıtlanarak, acı verilerek, hatta öldürülerek) cezalandırılır. Aynı şekilde, erken sosyalleşmenin ödülleri geliştirilmiş biçimde yetişkin yaşamda da işlevlerini sürdürür. Kişi hem kendisini hem de başkalarını çoğu zaman bedensel hazlarla ödüllendirir. Kısaca beden, toplumsal kontrolün somut olarak uygulandığı yerdir.

Kadın Bedeni ve Toplumsal Kontrol

Kadınlar beden üzerindeki toplumsal kontrolü çoğunlukla erkeklerden daha ağır biçimde yaşarlar. Örneğin, Çin toplumunda 20. yüzyıla dek süren bir uygulamada üst sınıftan kız çocukların ayakları küçük yaştan itibaren bağlanarak deforme edilmiştir. Bu uygulamanın kız çocuklara büyüme çağı boyunca büyük fiziksel acılar verdiği ve sonuçta ayaklarının tamamen sakat kaldığı bilinmektedir. Kadınların küçük ve sakat ayakları üzerinde güçlükle ayakta durması ve yürümesi eski Çin toplumu tarafından güzel ve soylu bir görüntü olarak kabul edilmiştir.

Kimi Afrika kültürlerinde kız çocukların cinsel organlarının geri dönüşsüz bir biçimde sakatlanması beden üzerindeki toplumsal kontrolün bir başka örneğidir. Kadın cinselliğinin denetlenmesini amaçlayan,

ilkel yöntemlerle ve hijyenik olmayan koşullarda gerçekleştirilen bu operasyon kız çocuklara şiddetli ağrı vermekte, ağır enfeksiyonlara yol açarak kiminin ölümüne, kiminin doğurganlığını yitirmesine neden olmaktadır. Bu operasyonu sağ atlatan kız çocuklar yaşam boyu idrar çıkartma ve menstrüasyon gibi rutin süreçlerde ağrı duyabilmekte, cinselliğe başlarken büyük sıkıntılar çekmekte ve cinsel hazla tanışamamaktadır (http://www.unicef.org/publications/index_29994.html).

Taylandlı Padaung Kabilesi kız çocukların boyunlarına omurlarını birbirinden uzaklaştıran madeni halkalar takmakta, yıllar geçip halka sayısı arttıkça boyun yapay biçimde uzamaktadır. Bu halkaların birden çıkartılması halinde deforme olmuş boyun kırıldığı için, kadın hareket yeteneğini kaybetmekte, hatta ölebilmektedir. Bir toplumsal statü göstergesi olan bu halkaların çıkartılması özellikle zina yapan kadınları cezalandırmak için kullanılan bir yöntemdir.

Kadın bedeni üzerindeki toplumsal kontrolün herkesçe bilinen başka örnekleri de vardır. Bunlardan ilk akla gelenler bekâret tabusu, kadın bedeninin fuhuş sektöründe ticaret metaı olarak kullanılması, değişik örtünme kuralları ve kadının bedenini yasak bir ilişkide kullanmış ya da kullanmaya zorlanmış olmasının cezası olarak işlenen namus cinayetleridir. Daha çok geleneksel toplumlara özgü olan bu örneklerin yanında modern toplumlardaki kadınların yakındığı örnekler de dikkate alınmalıdır. Örneğin aile içi şiddet, evde, sokakta ya da işyerinde cinsel taciz, yeterince genç ve güzel sayılmayanların iş yaşamında uğradığı ayrımcılık ya da hamile kadınların göz önünde olmasından duyulan rahatsızlığı gidermek için iş yaşamında kadınlara uygulanan baskılar çoğu kadının paylaştığı deneyimlerdir.

Biyomedikal ve Biyoteknolojik Beden

Beden sosyolojisi büyük ölçüde erkek kuramcılar tarafından geliştirilmiştir. Ancak, bedenin sosyal kuram için önemini ilk kavrayan ve açıklayanlar feminist kuramcılar olmuştur. Kadın bedeninin feminist yaklaşımla ele alınması bedenin biyomedikal olarak tanımlanan çeşitli sorunlarının aslında birer sosyal inşa olduğunu ve bu tanımların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirmek için kullanıldığını ortaya koymuştur (Nettleton, 1995: 101).

Tıp, doğası ve amacı gereği bedene odaklanan ve müdahale eden bir bilgi alanıdır. Ancak günümüzde bu müdahalenin kapsamı çok genişlemiş ve bedenin sınırlarını tartışmalı hale getirmiştir. Tıp bedenleri

adeta yeniden kurmakta; ancak bu kapasitesiyle beden ve toplum arasındaki sınırları iyice muğlaklaştırmakta ve bedenin toplum tarafından denetimine yeni boyutlar getirmektedir. Örneğin plastik cerrahi bedenlerin biçimlerini değiştirebilmekte, organ nakli bir bedenin organlarını başka bedenlerde yaşatmakta, yeni üreme teknolojileri, sperm bağışı ve taşıyıcı annelik gibi, doğal ebeveynliğe alternatif biçimler yaratmakta, henüz doğmamış bebeklerin genetik yapılarına müdahale edilmektedir (Nettleton, 1995: 100). Kadın, bedenin sosyal inşası gerçekliğini erkekten farklı biçimde deneyimlediği gibi, tıbbın müdahaleleri karşısında da erkekle aynı konumda değildir. Kadın toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde ikincil ve *öteki* konumda olduğu için, onun bedeni bakılan, denetlenen ve yargılanan bedendir. Kadın güzelliğine ve sağlığına ilişkin normlar erkekler tarafından koyulmuştur. Bedenin "bilimsel" denetimi için gerekli olanakları sağlayan tıp ve biyolojik bilimler de erkek bilgisinin egemen ve belirleyici olduğu alanlardır.

Bilim tarihinde kadın uzun bir süre tek cinsiyet kuramı çerçevesinde "eksik erkek" olarak tanımlanmış ve bu eksik bedenin ürettiği çeşitli hastalıklar tarif edilmiştir. Bu asılsız hastalık tanımları nedeniyle kadınlar yüzyıllar boyu aşağılanmış, sağlıksız ve yardıma muhtaç varlıklar olarak sınıflanmış ve gerçekte var olmayan "hastalıkları" için tedaviye katlanmışlardır. Kadın bedeninin ve ruhunun kendine özgü marazlarına ilişkin efsaneler üreten bakış açısı bugün bile etkisini tümüyle yitirmiş değildir ve bu bakış açısının en yoğun olduğu konu cinsiyet hormonları ve bunların doğal dalgalanmalarının yol açtığı iddia edilen bozukluklardır (Lee, 1998; Turner, 1995: 84-109).

Aşağıda bedenin yalnız tarihsel ve sosyokültürel olarak değil, günümüz bilimindeki gelişmeler sonucunda biyoteknolojik olarak da inşa edilmesi ele alınacaktır. Bedenin sosyokültürel ve biyoteknolojik inşa süreçleri arasında nasıl bir etkileşim bulunduğu ya da bedenin biyoteknolojik olarak yeniden inşa edilmesinin benlik algılarını ne şekilde etkileyeceği soruları araştırılmayı beklemektedir. Önemli bir diğer soru da tüm bu gelişimlerin kadınlar ve erkekler açısından ne gibi farklılıklar taşıdığı ve iki cins arasındaki ilişkileri nasıl etkileyeceğidir.

Bedene Uygulanan Biyoteknolojik Müdahaleler

Biyoteknoloji, 1980'li yılların başından itibaren çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu alanda üretilenlerin gündelik yaşama girişlerini izlemek, özellikle alanı besleyen bilim dallarında çalışmayanlar için çok

güçtür. Biyoteknoloji karşısında bedenin biyolojik bütünlüğünü ne kadar koruyabileceği ve hangi aşamadan itibaren biyoteknolojik bir inşaya dönüşeceği tartışmaya açıktır.

Biyoteknolojilerin toplumun tümünü ilgilendiren bir tartışma alanı olduğu on yıl önce şöyle ifade edilmiştir: "Ürünleri ve uygulamaları topluma inmeye başlayan bu teknolojiyle ilgili olarak neredeyse hemen her hafta yeni bir buluşla karşılaşıyoruz. Tabağımızda genetik olarak değiştirilmiş bir yemek, tarlalarda değiştirilmiş ürünler görebilir, hatta vücudumuzda bir domuz kalbi taşıyor bile olabiliriz. İşte bu nedenle, genetik mühendisliği yalnızca bilim adamlarını değil, toplumu oluşturan bütün bireyleri ilgilendiriyor. İnsanlığa sunduğu yeni olanaklar kadar, bunların yol açtığı etik tartışmalarla da ilgi uyandırıyor." (Koçer Sarıoğlu, 1999: 34)

Bedene etki eden biyoteknoloji ürünleri üç grupta toplanmaktadır: 1. Gıda maddeleri ve vücut bakımında kullanılan malzemeler; 2. Tıpta kullanılan ilaçlar, ikame maddeleri, doku ve organ ikameleri; 3. Gen teknolojisi, üreme teknolojileri vb tıbbi yenilikler (Berthe-Corti, 2002).

Biyoteknoloji Ürünü Gıdalar ve Temizlik Malzemeleri

İnsanlar mikroorganizmaların mayalanma ya da gıdaların dönüştürülmesi ve korunması gibi işlemlerdeki rolünü çok eski çağlardan itibaren, deneme yanılma yöntemiyle keşfetmişlerdir. Örneğin Sümer Uygarlığı'nın kalıntıları, bu uygarlıkta şarap üretilebildiğini göstermektedir. Mikroorganizmaların varlığı ve tam işlevleri ise ancak 17. yüzyıldan itibaren, optik araçların gelişimi sayesinde anlaşılmaya başlanmıştır. Günümüzde yalnız peynir, bira vb geleneksel besinler değil, sağlığı etkileyen katkı maddeleri içeren besinler de (probiyotik yoğurt ya da düşük kolestrinli diyet margarini gibi) biyoteknolojik yöntemlerle üretilmektedir (Berthe-Corti, 2002: 168).

Besin maddeleri üzerindeki biyoteknolojik uygulamalar önemli bir tartışma konusudur. Bunların kanserojen etkilerini ya da şişmanlığa ve şişmanlıkla bağlantılı hastalıklara yol açtığını gösteren araştırmalar birikmektedir. Öte yandan, gıda sektöründe biyoteknolojinin sağladığı verimden vazgeçilmesi pek olası görülmemektedir (Berth-Corti, 2002: 170-171).

Katkı maddeleri, tartışılan yan etkileri yanında, insanların tat ve koku algılarını şartlandırarak damak zevklerini ve beslenme kültürlerini

de değiştirmektedir. Besin maddelerine katılan enzimler, vitaminler, mikroorganizmalar vazgeçilmez alışkanlıklara dönüşmüştür. Doğal tatları değiştirilen, dondurulan ya da pişirilip tüketilmeye hazır halde saklanan yiyecekler insanların beslenmeye ilişkin bilgi ve becerilerini hızla yok etmektedir. Bu durumun kadınları nasıl güçsüzleştirdiği şöyle ifade edilmiştir: "Öyleyse ne yiyeceğimize kim karar vermektedir? Kuşkusuz alışverişi yapan, yemeği pişiren kadınlar değil... Gerçekten ne kullandıklarını giderek daha az bilmektedirler; yemek yapma yetkinlikleri kalmamıştır. (...) Yiyeceklerimiz içinde ne olduğunu bilmediğimiz, karar verme gücünü hızla elimizden alan bir tür sır olmuştur." (Wichterich, 2004: 136-137)

Temizlik anlayışı ve kullanılan temizlik malzemeleri de bedene bakış ile karşılıklı etkileşim içindedir. Uygarlaşan insan bir yandan gelişen görgü ve nezaket kuralları, diğer yandan da artan hijyen bilgisi nedeniyle önce başka bedenlere, daha sonra da kendi bedenine yabancılaşmış, bedensel fonksiyonlarından tiksinmeye, beden kokularını çeşitli parfümlerle baskı altına almak için çabalamaya başlamıştır. Uygar insanın kendisini tamamen temiz ve rahat hissetmesi ancak tüm doğal kokulardan arınması ve güzel olarak algılamaya şartlandığı yapay kokulara bürünmesiyle mümkün olmaktadır. Temiz olup olmamak, ciddi bir toplumsal ayrımcılık noktasıdır ve herkesin güzel bir kokuyla kanıtlanacak bir temizliği temin etme şansı eşit olmadığı için, bazı kişiler ve ortamlar toplumsal yaşamdan dışlanabilmektedir. Bu yabancılaşmanın en büyük acısını, çeşitli rahatsızlıkları yüzünden bazı bedensel kokuları denetlemekte zorlanan kişiler (örneğin kolostomi torbası[1] kullananlar) yaşamaktadır. Öte yandan, bedenin doğal kokusunu bütünüyle baskılamanın cinsel çekimi ve haz almayı engelleyebildiğini gösteren araştırmalar da vardır. Bunların cinsler arası ilişkileri ve üreme sürecini nasıl etkilediği de araştırılmaya değecek bir konudur.

Toplumlar en baskılayıcı beden normlarını kadınlara dayattıkları için, temizlik, güzellik, saygınlık adına kadınların bedenlerine uyguladıkları eziyetin çok daha yoğun olduğu da söylenebilir. Bedenin doğal işlevlerinden tiksinme ve utanma eğilimi kadınları özellikle menstrüas-

1. Kolostomi, kalın bağırsağın çeşitli hastalıklarında anüsün geçici ya da kalıcı olarak devreden çıkartıldığı ve kalın bağırsak ucunun batın duvarına bağlanarak dışkılamanın buraya takılan özel torbalar içine gerçekleşmesinin sağlandığı bir ameliyat biçimidir. Batın duvarında anüsün dışkılama işlevini kontrol eden kasları gibi görev yapacak bir yapılanma olmadığı için, bu hastalar ihtiyaçlarını kontrollü olarak karşılayamamakta ve buna ilişkin sosyal ve duygusal zorluklar yaşayabilmektedir. Irving Goffman, toplumun kusur ya da engel olarak algıladığı herhangi bir farklılık taşıyan bireylerin etkileşim süreci içinde damgalanıp dışlanmalarını irdelediği "Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity" (Prentice-Hall, 1963) adlı eserinde, böyle bir hastanın tanıklığını örnek olarak kullanmıştır.

yon, doğum ve emzirme gibi kadın mahremiyetine dahil kabul edilen süreçlerde zor duruma düşürmektedir. Bu süreçleri yaşayan kadınlar için çoğu zaman utanç duygusu ağrıya, korkuya ya da annelik sevincine galebe çalmaktadır.

İlaçlar, Tedaviler, Doku ve Organ İkameleri

Günümüzde tıpta kullanılan ilaçların büyük bir bölümü biyolojik ve kimyasal süreçleri kombine eden yöntemlerle elde edilmektedir. En bilinen örnekler kapsamında antibiyotikler, kalp ilaçları, aşılar, kanın pıhtılaşmasını sağlayarak kanamayı durduran maddeler, enzimler, antikorlar, hormonlar ve yapay tatlandırıcılar sıralanabilir. Bu ilaçların yanında doku ve organ yedekleri üretmeye yönelik çalışmalar, biyolojik kitlelerin daha az enerji tüketerek ve kirlenme yaratarak organik maddelere veya mikroorganizma kullanımı yoluyla insan ve hayvan yiyeceğine dönüştürülmesi çabaları da biyoteknoloji kapsamındadır (Kıvılcım Forsman, 1998; Berthe-Corti, 2002: 169).

İlaç yapımında kullanılan maddelerin bir kısmı bitki ve hayvanlardan elde edilmektedir. Ancak, büyük bir bölümü doğadan yalıtılmış mikroorganizmalar üzerinde üretilmektedir. Bu mikroorganizmalar uzun bir mutasyon ve seleksiyon süreciyle istenen maddeleri kısa sürede ve olabildiğince büyük miktarlarda üretecek şekilde değiştirilmektedir. Giderek artan sayıda ilaç da gen teknolojisiyle yapıları melezleştirilmiş mikroorganizmalar tarafından üretilmektedir. 2000'li yılların başında AB'de izinli olarak kullanılan bu tür 56 adet preparat bulunduğu, 500 kadarının da incelenme aşamasında olduğu rapor edilmiştir (Berthe-Corti, 2002: 171).

Günümüz insanı için ilaç kullanmak bir alışkanlıktır. Bir enfeksiyonla mücadele etmek için alınan antibiyotiğin bedensel bütünlüğü tehdit edip etmediği genelde sorgulanmaz. Modern tıbbın bakışının etkisi altında olan modern insan kendi bedenini bir makine gibi algılamaya koşullandığı için, tedaviyi de kimyasal bir tamir biçimi olarak görür (Nettleton, 1995: 5-8). Bazı antibiyotiklerin vücudun mikroorganizmalara karşı direncini kırabileceğini çoğu kişi işitmiştir; ama genelde tıbba ve "makinenin tamir edilebilirliğine" ilişkin güven duygusu baskın çıkar.

Bazı ilaçlar antibiyotikler gibi kısa süreli bir tamir işlevi için değil, uzun, hatta sürekli kullanım içindir. Hasta, bunları kullanmazsa hastalığının ilerleyebileceğini ve ölebileceğini öğrenir. Tipik örnek, şeker

hastalarının insülin kullanmasıdır. İnsülin hormonu başlangıçta mezbahalarda kesilen sığır ve domuzların pankreas bezlerinden elde edilmiştir. 1980'lerden itibaren ise, insan DNA'sının insülinle ilgili bir bölümü bakterilere yerleştirilmiş ve bu yoldan büyük miktarda insülin üretimi mümkün olmuştur. İnsülin kullanımı, kendi başına bırakıldığı takdirde er geç hastalığa yenik düşecek bir bedenin dıştan biyoteknolojik ikameyle yaşatılmasına bir örnektir. Burada antibiyotik örneğindeki gibi geçici değil, sürekli bir müdahale söz konusudur. Biyoteknolojik ürün bedenin ayrılmaz parçası haline gelmekte, dolayısıyla bedenin biyolojik sınırları ihlal edilerek biyoteknolojik beden inşa edilmektedir (Berthe-Corti, 2002: 173).

Yaşam kutsandığı ve insanlar vaktinden önce ölmek ya da sevdiklerini yitirmek istemedikleri için, bu tür buluşlar kamuoyunda saygı ve mutlulukla karşılanır ve neden tartışma konusu edildiklerini anlamak da biraz zor olabilir. Kuşkusuz önerilmek istenen "hastaların kaderlerine bırakılması" değildir. Ancak, modern insanların hep iyi ve yararlı yanlarını görmeye koşullandıkları biyoteknolojik müdahalelerin hangi koşullarda ya da hangi sınırdan sonra zararlı olabileceği üzerinde düşünmeye ihtiyaçları vardır. Bu noktada, bireyin bizzat karşılaşacağı zararlar kadar ekonomiye binen yükler ve çevrenin ya da doğal dengenin uğrayacağı zararlar da düşünülmelidir. Günümüz toplumları, bu konularda yeterli bilinç ve duyarlılık geliştirmemiş olduğu için dünyanın ve insanlığın geleceğini tehlikeye atan gelişmeler algılanamayabilmektedir.

Biyoteknolojiler medikalizasyon sürecine yeni boyutlar kazandırmaktadır. Medikalizasyon modern tıbba yönelik en önemli eleştirilerden biridir. Modern tıp "hastalık" kavramının kapsamını sürekli değiştirmekte, hem çeşitli sosyal sorunları tıbbın sorumluluk alanı içine almaya çalışmakta hem de tıbbi olanaklarla değiştirebilmesi mümkün olan her bedensel durumu "hastalık" olarak tanımlamaktadır. Modern tıbbın kendi alanını bu şekilde genişletme çabaları medikalizasyon olarak adlandırılmıştır (Higgs, 2008). Aslında tıbbı doğrudan ilgilendirmeyen olgu ya da sorunların tıbbın ilgi ve uğraşı alanı içine çekilmesi bunların algılanışlarında bir sapmaya yol açtığı gibi, geleneksel, bireysel ve toplumsal başa çıkma yollarının da önünü kapatmaktadır.

Biyoteknoloji bir yandan yeni tedavi olanakları sağlarken, bir yandan da yeni hastalık tabloları tanımlayarak medikalizasyonun alanını genişletmektedir. Büyüme hormonları ve büyüme tedavisi bu duruma bir örnektir. Her nüfusta büyüme çağındaki fiziksel olarak normal kabul edilen çocukların küçük bir yüzdesi ortalamaya kıyasla çok uzun

boylu olurken, yine küçük bir yüzde de ortalamaya göre çok kısa boylu olmaktadır. Bu durumun cücelikle karıştırılmaması gerekir. Geçmişte cüceler doğmadan kaybedilmiş ceninlerden elde edilen büyüme hormonlarıyla tedavi edilmiştir. Büyüme hormonlarının biyoteknolojik yöntemle yüksek miktarda üretilmeye başlanmasından sonra ise, ABD'de yaş gruplarının en kısa boylu %3'ünü oluşturan çocukların rutin olarak büyüme hormonuyla tedavisi önerilmiştir (Berthe-Corti, 2002: 175).

Boy kısalığının "tedavi edilmesi", mevcut tıbbi olanakları değerlendirmek amacıyla olağan bir durumun "hastalık" konumuna getirilmesine tipik bir örnektir. Bu örnek, biyoteknolojinin "kusursuz" bedenler inşa etmek üzere kullanılacağı düşüncesini de pekiştirmektedir. Uzun boy ancak bir estetik tercih olabilir. Estetik tercih normlarına uymayan bedenlerin hasta kabul edilmesi, tıbbın olanaklarının tercihe bağlı olarak değil, zorunlu olarak kullanılması sonucunu verecektir. "Kusursuz" bedene ulaşmanın tıbbi olanakları bilindiğinde, doğal bedenin olanaklarıyla yetinmek ve doğal bedenle toplum içinde istenen bir statüye kavuşmak zorlaşacaktır. "Kusursuz" olarak algılanan beden ölçülerini edinme ve koruma kuralını her zaman ağır bir yükümlülük olarak deneyimlemiş olan kadınlar, tıbbın bahş ettiği kusursuzluğa sahip olabilmek için her türlü fedakârlığı göze alabilecek bir ruh haline girecektir. Bu ruh hali şu anda kadınların estetik cerrahiyle ilişkilerini belirlemekte ve her yaş dilimi ve her toplumsal grup içinde giderek daha fazla kadının estetik cerrahiden yararlanmak için çırpındığı gözlemlenebilmektedir. Biyoteknolojik olanakların gelişmesi, kadınların çabaları ve fedakârlıkları için yeni hedefler belirleyecektir.

Menopozun Medikalizasyonu ve Hormon Tedavisi

Biyoteknolojik tedavi yöntemleri bağlamında kadınlar açısından çok dramatik bir örnek, menopoz döneminde başvurulan hormon replasman terapisi (HRT) adı verilen yöntemdir.

Medikalizasyon süreci, ergenlik ve menopoz gibi doğal ve kaçınılmaz yaşam evrelerini tıbbın denetimi altına sokmuştur. Belli bir yaşa gelen tüm kadınların yaşadığı bir aşamanın, normalliğin tanımı gereği anormal ve hastalıklı olarak kabul edilmesi mantığa aykırıdır. Ancak, 20 yüzyılın ortalarından itibaren menopozun kadınları ruhsal ve bedensel olarak çok olumsuz biçimde etkileyen bir süreç olduğu bilgisi modern toplumlar içinde yaygınlaştırılmıştır. Aslında menopoz evresinin

sonuçları olarak tanımlanan bedensel değişimler, menopozun kendisi gibi yaşlanma sürecinin birer parçasıdır ve gerek yaşlanma gerek ölüm gerçeği ortadan kaldırılmadığı sürece bu değişimlerin de kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Kronolojik olarak menopozu kapsayan yaş döneminde kadınlar çocuklarının evden ayrılması, emeklilik, kronik hastalık ve eş kaybı gibi aynı yaş grubundaki erkeklerin de ruhsal ve bedensel sağlığını zedeleyebilen yaşam olaylarıyla yüzleşmektedir ve sıkıntılarının kısmen ya da tamamen bu olaylarla bağlantılı olma olasılığı yüksektir (Mc Kinlay ve ark, 1987; Lee, 1998: 42-53). Ancak, sorunları kendi paradigması içinde tanımlayan modern tıp, kadınları orta yaş sıkıntılarının biyolojik kökenli ve katlanılmaz nitelikte olduğuna inandırmış ve bu süreci geciktirecek hormon replasman tedavisini uygulamaya teşvik etmiştir. Hormon replasman tedavisi, menopoz sonrasında vücudun eskisi gibi üretemez olduğu kadınlık hormonlarının dışarıdan takviyesidir. Yaşlanan bedenlerinin ağır bir toplumsal dışlamaya yol açacağı kaygısını yaşayan kadınlar bu uygulamayı kabullenmekte gecikmemiştir. HRT için kullanılan ilaçlardan premarin 1990 yılında ABD'de (sırasıyla bir kalp ilacı, bir antibiyotik ve bir ülser ilacından sonra) en çok satılan dördüncü ilaç olmuştur (Payer, 1992: 189-190).

Menopoza ilişkin uyarılar özellikle iki sorun grubuna ağırlık vermektedir: Bedenin eski güzelliği ve çekiciliğini kaybetmesi anlamına gelen cilt ve saç yıpranmaları, kalp-damar hastalıkları, cinsel organlardaki şekil ve işlev bozuklukları, kemiklerin kitle kaybetmesi türü fiziksel değişimler ile sinirlilik, depresyon, cinsel istek yitimi ve unutkanlık gibi ruhsal bozukluklar. Başka bir deyişle, menopozun kadının duygusal, sosyal ve cinsel açılardan istenen bir varlık olarak yaşamının sonunu getireceği ima edilmektedir. Bu ima kadınlarda kimliklerini, sosyal çevrelerini ve sahip oldukları duygusal destekleri yitirme korkusu yaratmaktadır. Aslında bu tür bedensel ve ruhsal değişimler yaşlanan erkeklerde de ortaya çıkmaktadır. Menopoz tedavisi gören kadınlar da diğer insanlar gibi er geç yaşlanacaktır. Yaşlanmanın yol açtığı değişimler ise kaçınılmaz olmakla birlikte genetik yapı, genel sağlık durumu, beslenme, çevre koşulları ve yakın çevreyle kurulan ilişkilerin niteliği gibi bir dizi etkene bağlı olarak kişiden kişiye büyük farklılıklar göstermektedir. Bütün bu gerçeklikler göz ardı edilerek, menopozun mutlaka kaçınılması gereken bir yaşam aşaması olarak sunulması kadınlara yapılan büyük bir haksızlıktır.

Hormon takviyesi menopoz döneminin doktorlar ve kitle iletişim araçları tarafından sürekli vurgulanarak kadınlar için adeta bir kâbus

haline getirilen sıkıntılarını hafifletmek, ayrıca onları kalp hastalıkları, kemik kaybı, bunama, depresyon, cinsel fonksiyon bozuklukları gibi durumlardan uzak tutmak ve ciltteki yaşlanma belirtilerini azaltmak amacıyla yıllardır uygulanmaktadır. Ancak, 2003 yılında ABD'li bir araştırma grubu, uzun yıllara yayılmış bir takip çalışmasının sonuçlarına dayanarak, tedavinin risklerinin sanıldığından daha büyük, yararlarının da umulduğundan çok daha az olduğunu açıklamıştır. Hormon kullanımıyla göğüs kanseri ve –umulduğunun tam aksine– kalp ve damar hastalıkları arasında pozitif bir bağlantı olduğu belirtilmiştir. Bu konudaki tartışma sürmektedir. Henüz ilaç kullanımına ilişkin yasaklar olmadığı gibi, hekimler de bu araştırma sonuçlarına ilişkin farklı görüşler belirtmektedir. Bu arada, menopoz sıkıntıları karşısında hormon tedavisine alternatif olacağı iddia edilen çeşitli bitkisel preparatlar piyasaya sürülmekte ve bunların tüketimi konuyla ilgili açıklama yapan uzmanlar tarafından teşvik edilmektedir. Bu bitkisel preparatların uzun vadeli etkilerinin ne şekilde sınandığı bilinmediği gibi, bunların başka rahatsızlıklar için alınan ilaçlarla olumsuz biçimde etkileşme ihtimali de söz konusudur. Öte yandan, henüz tamamlanmamış olan hormon takviyesi tartışması, muhtemel yanlış anlamalar ve yanlı yorumlarla birlikte gazete ve dergilerde sıkça yer almakta ve menopoz dönemini yaşayan ya da bu dönemin yaklaştığını hisseden kadınlar için son derece akıl karıştırıcı olmaktadır.

Menopoz tartışması kaçınılmaz bir yaşam evresinin medikalizasyonuna mükemmel bir örnektir. Benzer bir medikalizasyon süreci, ergenlik, doğum sonrası ve premenstrüel dönemler için de söz konusudur. Ancak menopoz, yaşa ve cinsiyete ilişkin ayırımcı tutumların aynı anda devreye girdiği, çok daha ağır damgalanan bir evredir (Lee, 1998: 48). Bu yaşam aşamasında ortaya çıkan yaşlanma belirtileri ve uyum sorunları bir hastalık gibi yorumlanmış, "tedavi" rutinleri yaratılmış, daha sonra bu tedavilerin yarardan çok zarar getirdiği görüşü ortaya atılmıştır. Bu tartışma, farklı araştırmacı gruplarını ve ilaç sektörünü yakından ilgilendirmektedir ve onların mı yoksa (çok daha kalabalık bir grup oluşturmalarına karşın iktidara erişimleri çok daha düşük olan) "yaşlı kadınlar"ın mı çıkarlarının öncelikle gözetildiğini merak etmemek mümkün değildir. Hormon kullanımının kadınlar için önemli zararları bulunduğuna karar verildiği takdirde, uzunca bir süredir bu tedaviyi gören kadınlar için nasıl bir telafi yöntemi düşünüldüğü ise tıp çevreleri tarafından bugüne kadar açıklanmış değildir.

Hormon kullanımına ilişkin tartışmalar, bedenin hem kültürel hem de biyoteknolojik inşalarıyla etkileşmektedir. Özellikle Batı kültürle-

rinde yaşayan kadınlar için, menopoz korkutucu bir evredir; zira bu kültürler gençlik ve güzelliği ön planda tutan, yaşlanmayı reddeden ve yaşlı görünen bedenleri dışlayan kültürlerdir. Yaşlanmaktan korkan bir kadının, menopozla ilişkili olduğu belirtilen çeşitli bedensel ve ruhsal sıkıntıları daha ağır biçimde algılaması ve yaşaması pekâlâ mümkündür. Nitekim, bu yaşam evresinin her kültür ve ortamda aynı şekilde yaşantılanmadığını, özellikle Asyalı kadınların yaşlılığa geçişte çok daha az sıkıntı yaşadığını gösteren araştırmalar vardır (Lee, 1998: 49). Yine de modern kadının yaşlanmayı "hastalık" olarak algılamasının önüne geçmek, bu doğrultuda yıllardır sürdürülen enformasyon akışı yüzünden kolay olmayacaktır. İlaç üreticileri ise bu hastalık algısının pekişmesi ve ilaç kullanımının sürdürülmesi için tüm propaganda olanaklarını kullanacaklardır. Bu koşullarda, kadınların ilaç kullanmadan menopoz sürecini atlatmaları çok güç olacaktır.

Doku ve Organ İkamesi

Bedende gerekli bir maddenin ikamesinden çok daha cüretkâr bir biyoteknolojik inşa girişimi ise doku ve organ ikamesine yönelik çalışmalardır. Kök hücrelerden yedek organ üretimi şimdiden bilim adamları için bir hedefe dönüşmüş durumdadır ve popüler kültürün yaydığı öyküler aracılığıyla pek çok kişinin de bu konuda fantaziler geliştirdiği tahmin edilebilir. Şimdiden başarıyla uygulanan bir yöntem ise, cilt dokusunun laboratuvar ortamında büyütülerek aynı kişi için kullanılmasıdır. Ağır yanık olgularında bedende sağlam kalan deri parçalarından hasarlı bölgelere yama yapılması tekniği, özellikle yanık alanın çok geniş olduğu durumlarda sadece sınırlı bir başarı sağlamıştır. Ancak, son 25 yıl içinde çok küçük miktarda sağlıklı dokunun biyoteknolojik yöntemlerle hızla büyütülmesi ve hastalara nakledilmesi mümkün hale gelmiştir. Çeşitli kazalar sonucu doku kaybeden hastalar için bu önemli bir umut kapısıdır.

İnsan bedeninin dokularının laboratuvarda çoğaltılması ve bazen değiştirilmesi işlemlerini kapsayan doku mühendisliği alanında bedenden bazı hücrelerin ayrılıp, değiştirilip, bedene geri verilebileceği gösterilmiştir. Fareler genetik olarak değiştirilerek bazı insan genlerinin işlevleri bunların üzerinde denenmekte, insanlar için kullanılacak ilaçların deneyleri yapılmakta, insanlar için gerekli kimi moleküller, dokular, giderek insanlara nakledilebilecek organlar onların bünyesinde üretilebilmektedir. Genleri değiştirilmiş hayvanlardan Parkinson ve diyabet gibi

hastalıkların hücre düzeyinde tedavisini sağlamakta yararlanılması düşünülmektedir. Kök hücrelerden insanın hastalanan çeşitli doku ve organlarının yeniden üretilmesi ve yedeklenmesi için çalışılmaktadır.

Bunlar, bedenin biyoteknolojik olarak inşasında önemli birer adımdır. Bunu izlemesi beklenen adım, belli organların laboratuvarda rutin olarak üretilip hastalanan ve sakatlanan organların yerine konmasıdır. Bu adım atılabildiğinde, insan bedeninin doğallığını bütünüyle kaybedeceği açıktır. Böyle bir gelişme, ölüm olgusunun bile yeniden düşünülmesini gerektirecektir.

Söz konusu müdahale olanakları dünyanın her toplumu ya da herhangi bir toplum içindeki her kesim için eşit şekilde devreye sokulmadığı takdirde, doğal bedenlerin biyoteknolojik olarak inşa edilmiş bedenler karşısında rekabet olanağı çok düşük olacaktır. Uygulamada eşitlik gözetileceğini ummak içinse pek geçerli nedenler yoktur: Öncelikle tüm bu uygulamalar yüksek maliyetlidir ve zengin toplulukların bunlardan öncelikli olarak yararlanması kaçınılmaz olacaktır. Yararlanma aşamasında sadece maddi eşitsizliklerin değil, yaşamımızın her alanını belirleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin de önemli bir belirleyiciliği olacağı tahmin edilebilir. Kadınların "biyoteknolojik tazelenme" konusunda da geleneksel ikincil ve bağımlı konumlarını sürdüreceklerini, hatta bu konumlarının daha da pekişeceğini düşünüp kaygılanmak pek yersiz olmayacaktır.

"Biyoteknolojik tazelenme" olasılığının başka olumsuz sonuçları da olacaktır. 20. yüzyıl boyunca sağlıklı olmak için özsorumluluk üstlenmeye ve bedenlerini korumaya teşvik edilen insanlar, bu olasılık karşısında bedenlerini "parça değişimiyle" tazelenebilir olarak algılamaya başlayacaktır. Böyle bir algılama sağlık, beden ve çevre bilinci açısından çok önemli bir değişimdir. Organ yenilemenin bedelini ödeyebilecek durumda olanlarla diğerlerinin birbirlerini algılayışları kökten değişecektir. Yenilenme beklentisi olanlar daha fazla sağlık riski almaya istekli olacak, günümüzde savaşım verilen zararlı maddelere ve riskli davranışlara yeniden ilgi duyacak ve yenilenme olanaklarına sahip olmayanları da kendileriyle birlikte riske atabileceklerdir. Sağlık alanındaki araştırma kaynaklarının bu "yenileyici" teknolojilere kaydırılması sonucunda, çok daha basit yöntemlerle çözümlenebilen birtakım sağlık sorunlarının ihmale uğraması olasılığı da dikkate alınmalıdır. Doğal bedenlerin öteden beri bilinen ve çözümlenmesi mümkün sağlık sorunlarının ihmali, doğallığa terk edilme olasılıkları çok daha yüksek olan yoksulların, özellikle yoksul kadınların bir kez daha zarar görmesine yol açacaktır.

Genetik Müdahaleler, Yeni Üreme Teknolojileri

Modern tıbba yöneltilen en temel eleştirilerden biri, biyolojik indirgemecilik eleştirisidir. Bu bağlamda tıbbın sağlık ve hastalığı biyolojik süreçlere indirgediği ve sağlığın sosyal belirleyicilerini ihmal ettiği vurgulanır (Nettleton, 1995: 5-8; Locker, 2008). Genetik alanındaki çalışmalar bir bakıma bu tavrın günümüzde ulaştığı zirveyi oluşturmaktadır. Genetik teknolojiyle hastalığı hiç oluşmadan ortadan kaldırma umudu, çağdaş tıbbın yarattığı en cazip umutlardan biridir. Öte yandan, bu umut bedenlerin toplumsal yaşam içinde uğrayabileceği kaza ve hasarların tümüyle göz ardı edilmesi tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Genetik disiplinine dayanan teknolojiler de yaygın biçimde biyoteknoloji kapsamına dahil edilmektedir (Berthe-Corti, 2002: 175-177). Gen teknolojilerinin gelişimi yaklaşık elli yıllık bir tarihe sahiptir. DNA molekülünün bir hücredeki genetik bilginin taşıyıcısı olduğu 1953 yılında saptanmış, daha sonraki yıllarda bu molekülün çoğalma mekanizması ve içerdiği bilgilerin organizmada nasıl açığa çıktığı çözümlenmeye başlamıştır. DNA molekülünde taşınan bilgilerin hücre ve doku oluşumundaki rolünün insanlarla diğer canlılar, hatta mikroorganizmalar arasında büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. 1970'li ve 1980'li yıllarda DNA'nın bir hücreden diğerine aktarılması deneylerine başlanmış, önce bakteriler arasında, daha sonra bakterilerle bitki, hayvan ve nihayet insan hücreleri arasında DNA aktarımı başarılmıştır. DNA'nın yapısı çözüldükten sonra bilim hücrelere yeni kimyasal maddeler ürettirebilmek, yararlı işler yaptırabilmek, canlıların niteliklerini değiştirmek gibi hedeflere yöneldi. Böylece doğan genetik mühendisliği hücrenin taşıdığı genetik bilgilerle oyanayan, bu bilgileri bir hücreden diğerine aktaran bir çalışma alanıdır.

Günümüzde gen teknolojisiyle değişime uğramış bitki ve hayvanlar elde edilmekte ve insan bedenine yapılabilecek gen teknolojisi müdahaleleri tartışma konusu olmaktadır. Genleriyle oynanan kimi bitkiler şimdiden beslenme listelerinde yer aldığı gibi, fare ve domuz gibi bazı hayvanlara da insan genleri aşılanmaktadır (Berthe-Corti, 2002: 176).

Genetik mühendislik geleneksel biyoteknolojinin hem etkinliğini hem de kapsamını genişletmiştir. Genetik mühendisliğin organ naklinden genleri değiştirilmiş bitkilerin üretimine ve tükenmekte olan enerji kaynaklarının çevre dostu biyolojik yakıtlarla ikamesine kadar bir dizi yeni gelişimin kapısını açtığı, tarımda verim artışı, yiyecekleri uzun süre saklayabilme olanağı ve yeni tedavi yöntemleri gibi birçok yeni umutlar yarattığı belirtilmekte; ancak bu umutların beraberinde riske

ve güvenliğe ilişkin yeni soru işaretleri ve tartışmalar da getirdiği vurgulanmaktadır (Zafer Karaca, 1999).

Tarım ürünleri üzerindeki biyoteknolojik müdahalelerin olumlu ve olumsuz yönleri dünya kamuoyunda yaygın bir biçimde tartışılmaktadır. Genetik olarak değiştirilmiş ürünlerle ilgili tartışmalar özellikle bu yıl içinde Türk kamuoyunu da bir hayli meşgul etmiştir. Tarıma yönelik biyoteknolojik müdahalenin dünya kadınlarını etkileyen özel boyutu ise bu ürünlerin yaratacağından korkulan sağlık riskleri kadar yaygın bir biçimde tartışılmamaktadır.

Biyoteknolojik Tarım ve Kadınlar

Arkeolojik bulgular günümüzden 6 ila 10 bin yıl önce, Mezopotamya ve Ön Asya'da tarımı başlatan ilk çiftçilerin kadın olduğunu göstermektedir. Geçimlik tarım günümüze dek büyük ölçüde kadın işi olmayı sürdürmüştür ve pazara yönelik tarımda da kadınların sayısı artmaktadır. Tarla işleri Latin Amerika ülkelerinde %40, Asya'da ülkelere göre %10 ila %60, Afrika'da %80 oranında kadınlar tarafından yapılmaktadır. Hayvancılıkla ilgili işler de genelde %90'a yakın oranlarda kadın işidir. Kadınlar yalnız tarım ve hayvancılıkta değil, bu işlerle elde edilen her tür ham malzemenin işlenerek çeşitli gıdalara dönüştürülmesinde de büyük zaman ve enerji harcamaktadır. Tarih boyunca tarım ve hayvancılık ürünlerinin yiyeceğe dönüştürülmesi kadınlar tarafından biriktirilen bilgiler sayesinde mümkün olmuştur ve bu bilgi birikimi geleneksel kadının önemli bir güç kaynağıdır. Aynı zamanda geleneksel tarım, bilinen en ağır bedensel çalışma biçimlerinden biridir. Tüm bunlara rağmen, ürünlerin pazarlanması ya da geliştirilen türlerin tescili söz konusu olduğunda, kadınlar görünmez hale gelmekte ve yalnızca erkeklerin sesleri duyulmaktadır. Kadınlar, dünya nüfusunun yarısını oluşturmalarına karşın, tüm ekonomik işlerin %75'ini yapmakta ve dünyada hasıl edilen gelirin sadece %10'unu elde etmektedir. Tarım topraklarının ise ancak %1'i kadınların mülkiyetindedir. Tarıma modern makinelerin girdiği yerlerde erkeklerin üretim için harcadıkları emek büsbütün azalırken kazançları artmakta, kadınlar ise makineleşme öncesi harcadıkları düzeyde bedensel emek harcamayı sürdürmekte ve kazançlarında bir artış olmamaktadır (Teherani-Krönner, 2006: 211-216; Wichterich, 2004: 110-115).

Tarımın doğuşundan itibaren çiftçiler olumsuz doğa koşullarına karşı en fazla dayanıklılığı olan ürünleri seçme yönünde çaba sarf

etmişlerdir. Aynı şekilde, hayvan türlerini de seçmek suretiyle çiftleştirerek ıslaha çalışmışlardır. Genetikteki ilerlemelere bağlı olarak artık bu seçim bitkinin ya da canlının dış görünüşüne göre değil, hücrelerdeki bilgilere göre yapılmaktadır. Halen, genetik mühendisliği verimli, çeşitli böceklere, virüslere vd hastalık etkenlerine dirençli bitki türleri üretmektedir. Bu doğrultuda, bitkilerin besin değerlerini artırmak, kahveyi kafeinden arındırmak gibi çalışmalar da yapılmıştır. Kuşkusuz bu çalışmalar geleneksel tarımla uğraşan kadınların hayal bile edemeyeceği bir teknolojik donanıma dayanmaktadır.

Pek çok tarım ülkesinde tohumların seçimi kuşaklar boyunca kadınlar tarafından yapılagelmiştir ve kadınlar yiyecek üretiminin genetik temellerini özenle korumuşlardır. Ancak, biyoteknolojinin tarıma girmesiyle kadınlar bu bilgiyi kaybetmişlerdir. Artık pek çok az gelişmiş ülkede geçimlik tarımla uğraşan köylüler uluslararası şirketler tarafından pazara dönük tarıma geçmeye teşvik edilmektedir. Köylülere küçük krediler, tohum, gübre ve zirai ilaçlar verilmekte ve ürünleri satın alınmaktadır. Ancak, küçük üreticilerin dünya pazarına dönük tarım koşullarıyla başa çıkmaları çok zordur. Dünya piyasalarındaki dalgalanmalar küçük üreticileri sıklıkla açlığa mahkûm etmekte ve bunlar kendileri için yiyecek üretme fırsatı bulamamaktadır. Bu durum tarım ülkelerini dışarıdan tarım ürünü ithal etmeye zorlamakta ve bu ülkelerdeki halkların yoksullukları derinleşmektedir. İthal edilen ya da yabancı tohumlarla üretilen yiyecekler yerel beslenme ve damak alışkanlıklarını da değiştirmektedir (Wichterich, 2004: 118-120).

Dışarıdan getirilen tohumlara bağımlı hale gelen ülkelerin kadınlarının tohumlara ilişkin geleneksel bilgilerinin bir değeri kalmamıştır. İthal edilen tohumların genetik yapıları değiştirilmiş olduğu için, bunları yeniden üretmek ya da ıslah etmek mümkün olmamaktadır. Böylece bu kadınlar yüzyıllardır ellerinde tuttukları gıda güvenliği anahtarını yitirmişlerdir. Kısaca, tarımın ticarileşmesi ve genetik yapıları değiştirilmiş tohumlar kadınların önemli bir güç kaynağını ortadan kaldırmıştır. Bu arada kadınların hem tarımda hem de insan sağlığı için kullandıkları bazı bitkisel ilaçların bilgisi çalınmış ve Batılı kuruluşlar tarafından patentlenmiştir. Başka bir deyişle, tarımda biyoteknolojinin oynadığı rol, kadınların güçsüzlüklerini pekiştiren bir roldür (Wichterich, 2004: 136-138).

İnsan Genetiğindeki Gelişmeler, Yeni Üreme Teknolojileri ve Kadın

Bedenin tıp tarafından denetlenmesi ve düzenlenmesinin en çarpıcı örnekleri yeni üreme teknolojileri ve gen teknolojisi alanlarında gözlemlenmektedir. İnsan yaşamını etkileyense teknolojilerin niteliklerinden çok uygulanma biçimleridir (Nettleton, 1995: 125).

Toplumlar her zaman kadın bedeni ve cinselliğini denetim altında tutmaya çalışmıştır. Doğum kontrol araçlarının geliştirilmesi hem nüfus planlamasına yardımcı olmuş, hem de toplumsal konumları ve dini inançları engel oluşturmayan kadınların kendi bedenleri üzerinde bir ölçüde denetim kazanmalarını sağlamıştır. Yeni üreme teknolojileri yapay döllenme, kısırlığı giderici ilaçlar, tüp bebek, yumurta bağışı, embriyo bağışı, embriyoların dondurularak saklanması, taşıyıcı annelik, laboratuvarda oluşturulmuş ve henüz ana rahmine yerleştirilmemiş embriyoların genetik testten geçirilmesi gibi yöntemleri kapsamaktadır. Bu teknolojilerin her biri çeşitli hukuki ve etik tartışmalara yol açmakta ve kadın bedeninin toplumsal statüsünü belirlemektedir.

İnsan bedenine yapılabilecek gen teknolojisi müdahaleleri, iki farklı yönden heyecan vericidir: Bir yandan bunlar sayesinde bir dizi hastalık ve sakatlık olasılığından kurtulunabileceği umulabilir, hatta ölümsüzlük düşleri bile kurulabilir. Öte yandan, teknolojinin birtakım "mitolojik canavarlar" yaratmasından ya da Huxley-vari bir toplum kurgusundan[2] endişelenmek de kaçınılmazdır.

Gen teknolojisinin sağladığı en önemli kazanımlardan biri genetik hastalıklar ya da hastalık risklerinin saptanmasıdır. Yirminci yüzyılın sonunda yaklaşık 5000 hastalığın kaynağının genetik bozukluklar olduğu ve ölümlerin %40'ının kalıtsal nedenlerden kaynaklandığı öğrenilmiştir (Kıvılcım Forsman, 2000: 511). Günümüzde tıbbi araştırmaların

2. Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı romanında, bebekler laboratuvarda üretilir, daha üretim aşamasında Yunanca harflerle belirlenen sınıflara ayrılır ve her sınıf, kendisinden beklenen görevleri yapacak, daha fazlasını talep etmeyecek bir bakım ve sosyalleşme sürecinden geçirilir. Böylece kimileri toplumu yönetmek üzere hazırlanırken, kimileri köle emekçilere dönüşür. Bilgi ve zekâları ancak kendilerine biçilen konumlar ve görevler için yeterlidir. Çocukların biyolojik aidiyet bilgisine sahip olmaksızın devlet tarafından yetiştirildikleri, evlilik ve ailenin ortadan kalktığı, üremenin cinsel ilişkiden bağımsızlaştığı bu dünyada, cinsel ilişki insanları eğlendirmek için teşvik edilen ama onlarda fazla heyecan uyandırmayan bir spor ya da oyuna dönüşmüştür. Huxley, 1932 yılında yayımladığı bu bilim kurgu romanında, zamanın bilgisi çerçevesinde kalmış ve bir laboratuvar ortamında döllenip, özel araçlar içinde fötal dönemlerini tamamlayacaklarını hayal ettiği bebeklerin, doğumdan itibaren bilinç altına yerleştirilen bir eğitimle kendi sınıflarına uygun yetişeceklerine karar vermiştir. Roman ilerledikçe, dünyanın bir bölümünün bu gelişmelerin dışında kaldığını ve bu "ilkellerin" doğal insan yaşamı sürdürdüğü öğrenilir.

büyük bir bölümü genetikle sağlık ve hastalık arasındaki bağlantılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. İnsanlar kendilerinin ya da çocuklarının yakalanabileceği pek çok hastalığı önceden öğrenebilmek olanağına kavuşmuştur. Bazı hastalıkların, henüz belirti vermedikleri aşamalarda genetik testlerle saptanması mümkün olmaktadır. Teknoloji, anne rahmindeki bebeklerin çeşitli genetik sorunlarının saptanarak tahliye edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler, bir yandan insanları bilgilendirirken, bir yandan da güç kararlar almaya zorlamakta ve kaygılandırmaktadır. Özellikle hamilelik döneminde yapılan testler, bunların sonuçlarının uzmanlar tarafından açıklanma ve yorumlanma biçimleri kadınlar için önemli bir kaygı kaynağı oluşturabilmektedir.

Genetik testlerin yardımıyla kimi hastalıkların önceden teşhis edilmesi, insanların yaşam tarzlarına özen göstererek bu hastalıkların ortaya çıkışını geciktirmelerini, hatta önlemelerini sağlayabilir. Örneğin genetik geçişli olan tip 2 diyabet, tipik olarak orta yaşlarda ortaya çıkar. Çok özenli beslenen, egzersiz yapan ve kilolarını kontrol eden kişilerde hastalığın ortaya çıkışı çok daha ileri yaşlara ertelenebilmektedir. Genetik riski bilinen kişilerin küçük yaştan itibaren yaşam tarzına dikkat ederek bu hastalığın ortaya çıkışını ve olası komplikasyonların oluşumunu olabildiğince erteleme umudu olabilir.

Aynı şekilde, her kadının ağır bir sakatlık ya da hastalık taşıyan bir bebeği dünyaya getirmeme hakkı olduğu, böylece hem bireysel özgürlüğünü ve diğer çocuklarının haklarını koruduğu hem de toplumu önemli bir sorumluluktan kurtardığı söylenebilir. Öte yandan, bu genetik testlerin kadınların özerkliklerini ve kendi yaşamlarını denetleme potansiyellerini ortadan kaldırması gibi bir tehlike de ortaya çıkmaktadır (Asch ve Geller, 1996: 324-327). Giderek daha fazla hekimin ve onların yaygınlaştırdığı bilgiyle beslenen toplumsal çevrenin "elbette her gebe kadın genetik bozuklukları saptayacak testler yaptırmalıdır" klişesini benimsemesi, gebelik ve doğumun medikalizasyonunu daha da şiddetlendirecek ve kadınları özerk davranan bireyler olmaktan çıkartıp, çocukların taşıyıcısı olmakla yükümlü (ve bu işlevde kusursuzluğu yakalamak üzere her tür müdahaleye boyun eğen) bedenlere indirgeyecektir. Böylece, ataerkil rol kalıpları teknolojinin yardımıyla, daha üst bir düzlemde yeniden üretilmiş olacaktır. Üreme etkinliğinin kadının yaşamındaki tek ya da birincil rol olmaması ve her kadının bu etkinliğin planlanmasında öncelikli söz sahibi olması için uzunca süredir mücadele vermiş ve çeşitli kazanımlar elde etmiş olan feminist hareketin bu noktaya dikkat etmesi zorunludur.

Hastalıkların büyük bir bölümü genetik yapıyla çevrenin etkileşimi-

ne bağlı olarak ortaya çıkar. Anne ya da babanın belli bir hastalık genini taşıması, çocuklarının mutlaka o hastalığa yakalanacağı anlamına gelmediği gibi, bir hastalık geni taşıyan insanın, söz konusu hastalığı yaşadığı düşüncesi de bir yanlış anlamadır ve sadece sınırlı sayıda birkaç hastalık tek bir genin bozukluğuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. En vahim yanlış anlama ise, insanı biyolojik yapısına indirgeyen, toplumsal yaşamın belirleyiciliğini görmezden gelen bir tavır benimsemektir. Zira böyle bir biyolojik indirgemecilik bizi toplumsal süreçler üzerinde düşünmekten ve onlara müdahale etmek için çabalamaktan alıkoyar. Oysaki, toplum bireylerinin basit bir toplamından ibaret değildir ve genleri müdahale yoluyla "normalleştirilen" insanların oluşturacağı bir toplumun sorunsuz olacağını varsaymak için geçerli bir nedenimiz yoktur.

Genetik testler yalnız ailelere danışmanlık yapmak üzere değil, kimlik belirlemek, suç delili toplamak, babalık davalarını çözümlemek gibi amaçlarla da kullanılmaktadır. Bu bilgi genetik tanının hak mı ödev mi olduğu ve mahkeme kararıyla uygulanan testlerin özel hayatı ihlal edip etmediği sorularını akla getirmektedir. Kitlesel olarak uygulanan genetik taramalar ise ayrımcılık tehdidine yol açmaktadır. Pek çok genetik bozukluğun kesin tedavisi henüz bilinmediği için, kitlesel taramalar belli bozuklukların belli toplum kesimlerinde yoğunlaştığına işaret ettiğinde, bu kesimlere karşı ayırımcı ve dışlayıcı tavırlar keskinleşebilmektedir. (Kıvılcım Forsman, 2000: 513-515)

Genetik mühendisliği alanındaki buluşların patentleri alınmakta ve özel kuruluşlar insan bedeninin hücreleri üzerinde mülkiyet hakkı elde etmektedir. Bedenin çeşitli organları, kan, kemik iliği, deri gibi dokular, kök hücreler ve üreme hücreleri depolanan, alınıp satılan mallara dönüşmüştür. Laboratuvarda oluşturulup ana rahmine nakli uygun görülmeyen embriyoların ne şekilde kullanıldığı bilinmemektedir. Moskova'da devlete ait bir kadın hastanesinde kürtaj yaptıran gebe kadınların yumurta üzerindeki tüm haklarını devretmek koşuluyla ücretsiz hizmet alabildikleri ve bu döllerin araştırma ve nakil için ABD'ye gönderildiği bildirilmiştir (Wichterich, 2004: 145).

Genetik testler sigorta işlemlerinde testi yaptıran kişilerin aleyhinde kullanılabilmektedir. Şu anda bazı kromozomlar ve genlerin kanser ya da zekâ geriliğiyle bağlantısı bilinmektedir. Dolayısıyla, genetik testten geçen kişi o an için sağlıklı ve normal olsa bile, kendi ya da gelecekteki çocuklarının potansiyel olarak tehdit altında bulunduğu gerekçesiyle iş bulmakta ve sigortalanmakta engellerle karşılaşabilmektedir (Payer, 1992: 346). Aynı şekilde, genetik zekâ potansiyeline ilişkin

bilgilerin işverenler tarafından işe başvuran adaylara ya da eğitim kuruluşları tarafından öğrencilere karşı ayrımcılık yapar şekilde uygulanmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Oysaki, nasıl hastalık eğilimlerinin gerçek hastalıklara dönüşüp dönüşmemesi çevre etkenlerine bağlıysa, zekânın gelişiminde de aynı etkenler rol oynamaktadır (Kıvılcım Forsman, 2000: 516).

Genetik Mühendisliği ve Preimplantasyon Genetik Tanı

Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT), "tüp bebek" (in vitro fertilizasyon) yöntemiyle elde edilen embriyoların ana rahmine yerleştirilmeden genetik taramadan geçirilmesi ve genetik sorunlarının saptanması teknolojisidir. Bu teknolojinin yardımıyla genetik kusur taşıdığı saptanan embriyolar tüp bebek olarak kullanılmamaktadır.

PGT yöntemi şu şekilde tanıtılmakta ve savunulmaktadır: Olası genetik hastalıklar doğum öncesi tanı yöntemleriyle (amnios sıvısından alınan bir örneğin tahlil edilmesi gibi), gebeliğin ancak üçüncü veya dördüncü ayında belirlenebilmekte ve ciddi bozukluk hallerinde gebelik sonlandırılmaktadır. Bu konudaki karar anne-babalara bırakılmıştır. İlerlemiş bir gebeliğin sonlandırılması anne-baba için travmatik olabilmektedir. PGT ise tüp bebek yöntemleriyle laboratuvar ortamlarında geliştirilen embriyolar üzerinde genetik test yapılması ve seçilen sağlıklı embriyoların anne adayına transferine dayandığı için, hamileliğin sonlandırılması sorunu söz konusu olmamaktadır (Kahraman ve Sağlam, 2004: 63).

PGT yöntemini mümkün kılan tüp bebek (in vitro fertilizasyon) yönteminin otuz yıllık bir geçmişi vardır ve bu süre içinde dünyada ve Türkiye'de başka yollardan hamile kalamayan pek çok kadının anne olduğu bilinmektedir. Bir mucize gibi karşılanmış olan bu yöntem, varolan bir tıbbi teknolojinin kullanımının nasıl zorunluluğa dönüştüğü ve başka çözümleri nasıl unutturduğu konusunda da önemli bir örnektir: Biyolojik olarak anne olamayan kadınların kimsesiz çocukları evlat edinmesi, yakınlarının çocuklarıyla meşgul olması ya da çocuklarla yakın temasa olanak veren profesyonel ve gönüllü etkinliklere yönelmesi gibi sosyal çözümlerin yerini tüp bebek almıştır.

Tüp bebek yöntemi "taşıyıcı annelik" yöntemini de mümkün kılmıştır. Bu yöntemin uygulanmasına izin veren ülkelerde kadın bedeninin ticari amaçlarla kullanımının yeni bir boyut kazandığı açıktır. Taşı-

yıcı annelerin, beden için ciddi bir yıpranma payı yaratan ve hormonal değişimler yoluyla kadını ruhen de anneliğe hazırlayan hamilelik sürecini sonuçta bebekten ayrı kalmak koşuluyla üstlenmeye "gönüllü" olurken aslında hangi maddi veya toplumsal baskılar altında oldukları bilinmemektedir. Belirli baskıların hissedilmemesi halinde böyle bir gönüllülüğün oluşamayacağını tahmin etmek içinse doğal hamilelik sürecini bir kez deneyimlemiş olmak yeterlidir.

Taşıyıcı annelik ve sperm bağışıyla ilgili uygulamalar, kadın ve erkek bedenlerine bakış arasındaki farklılığa da örnek oluşturabilmektedir. ABD'de yaşanan iki örnekten birinde taşıyıcı anne doğumdan sonra bebekten ayrılmak istememiş; ancak yasalar onun "gerçek anne" olmadığına hükmetmiştir. İkinci örnekte ise eşcinsel bir kadın arkadaşına sperm bağışlayan bir erkek, bebeğin doğumundan sonra fikir değiştirerek babalık haklarını talep etmiş ve yargıç tarafından haklı bulunmuştur. Bu iki dava, sperm hücresinin yumurta hücresinden ve annenin bedeninde gerçekleşen hamilelik ve doğum süreçlerinden daha önemli, değerli ve belirleyici sayıldığını ortaya koymaktadır. Hamile kadında kaza ya da hastalık nedeniyle beyin ölümünün oluştuğu, ancak bebek doğuma hazır oluncaya kadar yaşam destek ünitesinin devreden çıkartılmadığı durumlar da günümüz üreme teknolojilerinin kadının gebelik ve doğum sürecine yaptığı bedensel ve duygusal katkının bütünlüğünün inkâr edildiğini göstermektedir (Nettleton, 1995: 127-128). Çözüm, gelişen teknolojilere karşı durmak ve her koşulda doğal anneliğe geri dönüşü savunmak değil, teknolojilerin kullanımının kadın bakış açısını da kapsayan bir hukuk ve etik ile denetlenmesi için mücadele etmek olmalıdır.

Öte yandan, tüp bebek yönteminin PGT olanağıyla birleşmesinin pek çok kadına anneliği riskli sayılacak yaşlara kadar erteleme cesareti vereceği de tahmin edilebilir; zira modern dönem kadınlarının annelik göreviyle aile dışındaki ekonomik etkinlikleri bağdaştırmakta güçlük çektikleri bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, söz konusu teknolojilerin kadınların seçeneklerini çoğalttığını ve bedenlerini daha özgürce kullanmalarını sağladığını ileri sürenler olacaktır. Ancak, aynı teknolojilerin kadınların özerk seçimlerini sınırlayan yönleri göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda öncelikle, kısırlık sorununu artık büyük ölçüde çözümlediği düşünülen tıp dünyasının kadınları mutlaka bu çözümlerden yararlanma baskısı altına sokan dili üzerinde durulmalıdır. Yukarıdaki bölümlerde hamilelik ve doğum süreçlerinin büyük ölçüde medikalize edilmiş olması gerçeğine değinilmiştir. Bu süreçler doğal ve normal süreçlerdir. Tıp başlangıçta belirli komplikasyonların ortadan kaldırılma-

sı için devreye girmiş ancak zamanla üreme süreçlerinin doğal niteliklerini büyük ölçüde kaybetmelerine yol açan değişimler yaratmıştır. Modern toplumların kadınları artık hamilelik ve doğumu adeta hastalık gibi yaşamakta, bu süreçlerde gereksinim duyulan tıbbi tetkik ve müdahalelerin sayı ve çeşitleri giderek artmaktadır. Bu gelişmeler, hangi nedenden ötürü olursa olsun, çocuk sahibi olamamayı da "hastalık" kapsamına almıştır. Hastalık tanısı, kişiyi tedavi olma yükümlülüğü altına sokar. Toplum kişinin işlevlerindeki aksamaları ya da kayıpları ancak tedavi olmayı kabullendiği takdirde hoş görür (Scambler, 2008: 206). Dolayısıyla tıbbın "tedavi edilebilir" olarak tanımladığı herhangi bir bedensel durumu yaşayan kişi, başlangıçta durumundan bir rahatsızlık duymasa bile zamanla bu durumu değiştirme baskısı altına girecektir. Yeni üreme teknolojilerinin kullanımını teşvik eden mesajlar karşısında da çocuksuz kişiler bu "hastalıklarını" tedavi ettirmedikleri takdirde hayatı hem kendileri hem de çevreleri için zorlaştıracaklarını düşünme noktasına gelebilirler. Aşağıdaki alıntı böyle bir sonucu yaratabilecek nitelikteki bir dili örneklemektedir:

"Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık, kişinin kendisini ruh ve beden olarak iyi hissetmesidir. Sağlık bir duygudur. Çocuksuz aileler kendilerini kötü hissederler. Burada hasta olan kişi, iki kişidir. Bu kişiler mutsuz, verimsiz, toplum içinde uyumsuz kişilerdir. Çocuksuzluk hastalığı iyileşmeyen, hayatlarının sonuna kadar iki kişiyi birden rahatsız eden bir hastalıktır. Tedavisinin devlet tarafından desteklenmesi gerekir." (İdil, 2004: 19) Bu dil, çocuk sahibi olmayan çiftlere "hasta" olduklarını ve hastalıklarının kaçınılmaz bir biçimde ruhsal bozukluğu da kapsayacağını dayatmakta, yaşadıkları sorunun toplumsal uyumu tehdit ettiğini ve devlet tarafından desteklenmeyi gerektirecek kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tıbbın otoritesinden destek alan bu dil, üremeyen bedenleri "hastalıklı", bu bedenlerde barınan benlikleri "mutsuz, verimsiz ve toplum içinde uyumsuz" olarak tanımlamakta sakınca görmemekte ve bu bedenlere müdahaleyi zorunlu ilan etmektedir. Bu dilin çeşitli mesajlarına maruz kalan çocuksuz çiftlerin kendilerini bedensel ve ruhsal olarak hasta hissetmemeleri ve kendilerine önerilen teknolojik çözümleri (tüm pahalılıklarına ve risklerine karşın) denememeyi sorumsuzluk saymamaları hayli güç olsa gerektir. Böyle çiftlerin kendi sorunları için devletten yardım beklemeleri, zamanla devletin de konuyu ciddi bir sağlık sorunu olarak görüp bu alana kaynak aktarması kaçınılmazdır. Nitekim Türkiye'de de tüp bebek uygulaması sınırlı deneme koşuluyla sosyal güvenlik kurumu şemsiyesi altına alınmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımının bu amaçla kullanılmasını kabul etmek mümkün değildir. Kısırlık bedensel bir işlevin gelişmemiş ya da kaybedilmiş olmasından kaynaklı olabilir. Ancak, her bedensel işlev eksikliğinin tedavi edilmesi gerekip gerekmediği çok iyi düşünülmelidir. Sonuçta, özel bir işlev eksikliği bulunmayan ama çocuksuzluğu tercih eden pek çok çift de vardır. Kaldı ki, kısırlığın sosyal uyumsuzluk olarak tanımlanması çocuk sahibi ol(a)mayan kişilerin damgalanması ve onların büyük bireysel farklılıklar gösterdiği muhakkak olan gerçekliklerinin çarpıtılmasıdır. Böyle çarpıtmalar yüksek teknolojiye bağımlı tıbbi uygulamalar sunan kuruluşları ve uzmanları zengin etmekte, asıl önemli halk sağlığı sorunları ve "sosyal iyiliksizlik halleri" olan yoksullukla ve göç, savaş, terör, afet gibi toplumsal olayların yol açtığı bozukluklarla uğraşılacak yerde pahalı ve fantastik bir teknolojiye yatırım yapılmasına yol açmaktadır.

Tüp bebek yönteminin belirli özellikleri kamuoyu önünde açıkça tartışılmamakta, daha çok bu yöntemin anne-baba olamayan çiftlere sağladığı mutluluk vurgulanmaktadır. Oysa bu yöntemde gebeliklerin çoğu, hayli pahalı ve kadın bedeni için hırpalayıcı nitelikte olan birkaç denemeden sonra, güçlükle gerçekleşmektedir. Canlı bir doğumu garantilemek için dölyatağına birden fazla embriyo yerleştirilmekte ve bunlar içinde yaşama tutunanların bir bölümü gebelik ilerlerken tahliye edilmektedir. Anne olmak için uzunca süre uğraşmış bir kadının sonuçta bedeninde büyüttüğü bebeklerin bir ya da birkaçının yaşamlarına son verilmesine katlanmak zorunda kalması travmatiktir. Tahliye edilen ceninlerin laboratuvarlarda ne şekilde kullanıldığı ise bilinmemektedir. Başka bir deyişle, doğal hamilelik sürecine benzemeyen, kadının beden ve ruh sağlığı açısmdan çok zahmetli ve riskli bir süreç söz konusudur.

Yukarıda sıralanan sorunlar yanında feministlerin uzunca bir süredir dikkat çektiği bir diğer sorun da şudur: Tüp bebek yöntemi yalnız başka türlü anne olamayan kadınlara yardım için değil, kısır erkeklerin kısır olmayan eşlerinden çocuk sahibi olabilmeleri için de kullanılmaktadır. Ataerkil baskı, kadınların bu durumu sorgulamalarına fırsat vermemektedir (Lorber, 1992). Bunun anlamı, evli bir çiftin iki ayrı beden ve iki ayrı kişilik değil, adeta tek bir beden ve tek bir kişilik kabul edilmesidir. Tüm zahmet ve riski kadın bedenine yüklenmiş bir tedavi yöntemi böyle bir tedaviye gereksinimi olmayan kadınlara uygulanmakta ve "tıbbi çare"nin varlığı ataerkil zihniyetle birleştiğinde kadının seçme hakkı fiilen ortadan kalkmaktadır. Tıbbın hasta ya da engelli olmayan bir bedene müdahale etmesiyle oluşan paradoks ise, anlaşıldığı kadarıyla tıp çevreleri tarafından tartışılmaya bile değer görülmemektedir.

Preimplantasyon genetik tanı, ailenin kalıtsal hastalık taşıyıcı olması ya da daha önce genetik hastalıkla doğan çocuklarının bulunması yanında aşağıdaki durumlar için de önerilmektedir:

–Anne yaşının ileri olması (bu durumda kromozom bozuklukları olasıdır).

–Anne-babanın cinsiyet kromozomlarında bulunan anomaliler (bunların bebeklere aktarılma olasılığı çok yüksektir).

–Tekrarlayan düşükler ya da hamile kalamama: Bu olguların çoğunda anne-babada belirti vermeyen kromozom bozuklukları söz konusudur.

–Erkekte ileri derecede kısırlık. Böyle baba adaylarının spermlerinde kromozom bozuklukları çok daha sık görüldüğü için PGT önemlidir.

–Bilinen genetik sorunlar (kromozom bozuklukları, tek gene bağlı olan ve bu genin yapısının belirlenmiş olduğu hastalıklar). (Kahraman ve Sağlam, 2004: 64-67)

Görüldüğü gibi, böyle bir tanı olanağının bulunması, doğal yoldan anne-baba olabilen çiftleri de diğer risk faktörleri nedeniyle test yaptırmaya çağırmakta, bir bakıma tüp bebek uygulamalarının yaygınlaşmasını teşvik etmektedir. Uygun bulunmayan malzemenin kaldırılıp atıldığı ya da bilinmeyen amaçlarla kullanıldığı bu uygulama, tüpteki embriyonun insan sayılmayarak nesneleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu nesne "kusursuz" olmadığı sürece ölüme mahkûmdur. Böyle bir üreme anlayışı karşı uçta yer alan ve cenini kişileştirip anneyi adeta görünmez kılan kürtaj karşıtı kampanyaların tam zıddı olarak görülebilir. Ancak her iki uçta da yaşam ve ölüm haklarını toplumun denetimi altına sokan ve kadın bedeninin üreme sürecindeki kilit rolünü yok sayan bir tutum egemendir. Sağlıklı bebekler doğurma "hakkı" da bedeninde filizlenen her canı dünyaya getirme "zorunluluğu" gibi kadının kendi yaşamı hakkında özerk kararlar verme şansını ortadan kaldıracaktır.

PGT ve genler üzerinde değişiklik yapma türü teknolojiler araştırmacıların düşlediği düzeye geldiğinde, göz renginden zekâ bölümüne kadar her tür özelliği istenen doğrultuda belirlenmiş bebeklerin dünyaya geleceği tasavvur edilebilir. Bu gelişmelere ilişkin bilgiler topluma yayılırken, hep hastalık ya da engellilik gibi istenmeyen olasılıklardan korunma konusu vurgulanmaktadır. Ancak, bu gelişmeler ışığında "sağlık", "sapma", "hastalık", "risk", "engel/özür" gibi kavramların muhtemelen yeniden tanımlanması gerekecektir. "Normal" sayılandan sapmanın hangi dereceye kadar kabul edilebilir olduğunu belirlemek zorunluğu ortaya çıkacaktır.

Bu bağlamdaki önemli bir soru insanların çocuklarının genetik ya-

pılarını tam olarak bilmeye hakkı olup olmadığıdır. Bilgi ayrıntılandıkça beklentilerin yükselmesi ve hiç hayati olmayan bazı öznel ölçütlere uymayan embriyo ve ceninlerin gözden çıkartılması olasılığı vardır. Örneğin, çocuklarından beklentileri aşırı yüksek olan bir anne-babanın gebelik döneminde testten geçirilen bebeklerinin en iyi ortam koşullarında bile "üstün zekâlı" olma potansiyeli taşımadığı genetik olarak saptanır ve aile bu gebeliği bitirmeye karar verirse, bu olay bir kişisel hak sorunu olarak mı yoksa insanlığa karşı bir suç olarak mı ele alınmalıdır? Tıbbın resmi uygulamalarında etik kurallara ve hukuki düzenlemelere bağlı kalınacağı kuşku götürmese de, insanların istemedikleri gebeliklerden kurtulmanın çaresini her dönem ve ortamda buldukları gerçeği unutulmamalıdır.

Genetik testlerin sonuçlarının kime ve hangi koşullarda açıklanacağı sorusunu yanıtlamak kolay değildir. Örneğin, saptanan bir hastalığın aynı kuşakta değil birkaç kuşak sonra ortaya çıkması söz konusuysa ne yapılacaktır? Kalıtsal bozukluklar söz konusu olduğunda tüm yakın akrabalar da bilgilendirilmeli midir? Doğacak çocuğun babasının yasal eş olmadığı ortaya çıkarsa bu durum yasal eşe bildirilmeli midir? (Kıvılcım Forsman, 2000: 515-516) Bu tür cevaplanması güç soruların varlığı, genetik testlerin yaygın biçimde uygulanmasının kadınları pek çok şekilde zor durumda bırakacağını göstermektedir. Bütünüyle "sağlıklı" bir bebeğin dünyaya getirilmesi hedeflendiğinde, kadınların gebeliklerini sürdürme ya da sonlandırma konusunda karar alma güçleri tamamen ellerinden alınmış olacaktır.

Öte yandan, neyin "normal ve uygun" neyin "anormal ve sakıncalı" olduğunun tarihsel ve toplumsal ortamdan tümüyle bağımsız bir bilimsellik ölçütüyle belirlendiği de kuşku götürür. Örneğin Down Sendromu ("Mongolizm" olarak da bilinen, zekâ geriliği ve çeşitli yapısal ve fonksiyonel bozukluklarla karakterize olan bir genetik bozukluk) PGT ile ya da gebelik döneminde yapılan testler yoluyla saptanabilmekte ve çoğu ülkelerde bu durumdaki ceninlerin tahliyesine izin verilmektedir. Oysaki Down Sendromu taşıyan bir çocuğun ya da gencin yaşamdan kendince haz almadığını kanıtlamak çok zordur. Pek çok durumda özürlü ya da hastalıklı bir insanın çekeceği acılar nedeniyle değil, çevresi için yaratacağı güçlükler öngörüldüğü için "yaşamaktan kurtarıldığı" düşünülebilir.

Ailelerin kendi isteklerine ya da toplumun beklentilerine uymayan embriyolardan vazgeçebilecekleri kaygısını abartılı bulanların gebelik döneminde cinsiyet saptamanın olanaklı hale gelmesinin yol açtığı sonuçları göz önüne almalarında yarar vardır. Ultrasonografiyle cinsiyet

saptama teknolojisinin kullanıma girişinden sonra Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yenidoğan nüfusunda cinsiyet oranlarının kızlar aleyhine bozulduğu bilinmektedir.

(http://cgi.unc.edu/research/pdf/abortion.pdf;
http://www.nrlc.org/news/2009/NRL05/China.html).

Erkek çocukların çok değerli olduğu diğer kültürlerde de ceninlerin sadece cinsiyetleri yüzünden tahliye edilmeleri olasılığı bulunmaktadır.

Genetik mühendisliğinin sağladığı gelişmelerin yeni bir öjenik akımına yol açmasının engellenmesi kolay değildir. İnsanların geçmişte, çok daha basit olanaklar çerçevesinde düşledikleri ve denedikleri uygulamaları garantili teknolojiler elde ettiklerinde denemeyeceklerini ummak fazla iyimser bir tutum olacaktır. Irk Sağlığı ve Öjenik hareketi, 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan, ulusları ve devletleri ırkın yozlaşmasından korumayı öngören bir harekettir. Dönemin bilgileri çerçevesinde, biyolojik yozlaşmanın özellikle ırkların karışmasından meydana geldiğine, bunun yanında doğal seleksiyonun hafiflemesi sonucu hasta genlerin de nüfus içinde yaygınlaştığına inanılarak bu harekete girişilmiştir. Öjenik hareketi, özellikle Alman Nasyonal Sosyalistler tarafından benimsenmiş ve bu parti iktidara geldikten beş ay sonra "Kalıtsal Hasta Nesli Engelleme Yasası" yürürlüğe girmiştir. Dönemin son derece kısıtlı genetik bilgisine dayanılarak, pek çok hastalık ve sakatlığın tek gene bağlı olduğu varsayımıyla yaklaşık 250.000 kişinin zorla kısırlaştırıldığı bilinmektedir (Schwinger, 2000: 67-68). Öjenik hareketleri evlenme ve/veya çocuk sahibi olma yasakları ile zorunlu kısırlaştırma yanında kimi zaman özürlü kabul edilen kişilerin öldürülmesine de varmıştır.

Günümüzdeki genetik müdahalelerin öjenikten tümüyle farklı nitelik taşıdığı savunulmaktadır. Bunun gerekçeleri öncelikle günümüzde kullanılan genetik bilgisinin çok daha gelişkin olması ve genetik aydınlatmanın (bireylerin genetik yapıları hakkında bilgi verilmesi) tümüyle isteğe bağlı olarak yapılmasıdır. Ayrıca, temel amacın toplumun gen havuzunun iyileştirilmesi değil, ailelerin bireysel yazgılarının yönlendirilmesi olduğu savunulmakta, aynı riski taşıyan kişilerin çok farklı kararlar alabileceğinin göz önünde bulundurulduğu ve yaptırım uygulanmadığı belirtilmektedir (Schwinger, 2000: 68). Kuşkusuz bu ilkeler kâğıt üzerinde iyi görünmektedir. Ancak, genetik yönden aydınlatılacak kişilerin maruz kalacağı sosyal baskı ya da genetik risk taşıyan bebeklerin anne-babalarının görüş uyuşmazlıklarının yol açacağı sorunların üstesinden gelmekte, bu ilkelerin yeterli olacağını um-

mak fazla iyimserliktir. Bu bağlamda İngiltere'de orak hücreli anemi hastalığına ilişkin olarak genetik danışmanlık yapan bir sağlık görevlisinin anlattıkları örnek teşkil edebilir: Çoğunlukla Afrika kökenli etnik azınlıklar arasında rastlanan bu genetik bozukluk konusunda bilgi verilen ailelerin bu bilgiyi nasıl kullanacaklarına karar veremedikleri, özellikle "hastalığın ne kadar şiddetli olacağının önceden kestirilemeyeceği ve tümüyle iyileştirilemese bile destek tedavileri bulunduğu" yönündeki açıklamalar karşısında büyük bir kararsızlığa ve fikir ayrılıklarına düştükleri anlaşılmaktadır. Makale şu cümlelerle sonuçlandırılmıştır: "Kimi çevreler, belirli genetik riskleri taşıdığı bilinen çocukları dünyaya getirmekte ısrar eden ailelerin sorumsuzca davrandığını düşünmektedir. Kimileri ise, seyri ve şiddeti tahmin edilemeyen bir hastalık tehlikesi nedeniyle bir gebeliğin sona erdirilmesi fikri karşısında mutsuzluğa kapılmaktadır. Ben (...) 'halk sağlığı alanında her tür genetik uygulamasında bireylerin özerkliğine ve yapabilecekleri seçimlerin çeşitliliğine saygılı olunmalıdır' görüşünü benimsiyorum." (Anionwu, 1993: 82)

Görüldüğü gibi sorun, uygulamada genetik danışmanlık yapan hekimin danışanları nasıl etkileyeceğidir. Hekim danışanları riskler konusunda bilgilendirebilir; ama onların kararlarını yönlendirmek gibi bir sorumluluğu olamaz. Bu durumda karar için ailelere kimin yardımcı olacağını düşünmek gerekir. Kaldı ki, üzerinde anlaşmaya varılmış değerler ve ilkeler bulunmadığı takdirde danışmanlık için kime yetki ve sorumluluk verileceğini tartışmak da anlamsız olacaktır.

Genetik danışmanlık ve buna dayalı anne-baba kararlarının neden sorunlu olduğu konusunda şöyle bir örnek verilmiştir. Gebelik yaşı ilerledikçe, Down Sendromu türü kromozom anomalilerinin olasılığı artmakta olduğu için, ileri yaştaki anne adayları testler yaptırmaktadır. Ancak, yine ileri yaştaki annelerde görülme sıklığı artan ve cinsiyet kromozomlarıyla ilgili bazı sorunlar da vardır: Kız çocukta ikiden fazla X kromozomu ya da erkek çocukta iki ya da daha fazla Y kromozomu gibi... X kromozomu fazlalığının kesin olarak bilinen klinik belirtileri yoktur. Ama fazladan Y kromozomu (Klinefelter Sendromu) taşıyan erkek çocuklarda uzun boy, iri yapı ve üreyememe özellikleri sabittir. Bunun yanında, her iki grupta da zekânın normalden düşük olma olasılığını gösteren istatistikler mevcuttur; ama bu bilgi kesinleşmiş değildir (Schwinger, 2000: 69). Bebeğinin Down Sendromu taşımadığını ama cinsiyet kromozomlarıyla ilintili bir bozukluğu olduğunu öğrenen bir annenin verebileceği en doğru karar ne olabilir? Tıp bir bozukluktan söz etmekte ancak bunun tam olarak nasıl sonuçlara yol açabilece-

ğini belirtmemektedir. Bu durumda, aileye ne önerilmelidir? Genetik danışman, tartışmalı bilgilere de değinmeli mi yoksa bu noktalarda susmalı mıdır? Öte yandan, çocuk sahibi olamayacak bir erkeğin yaşamasında anlam görmeyen kültürel değerleri benimsemiş olan ve gelecekte çocuklarının kendilerini suçlamasından çekinen bir çifte ne söylenebilir?

Sonuç

Günümüzde giderek artan oranlarda teknolojiye bağımlı ve pahalı hale gelen sağlık hizmetlerine erişimde büyük eşitsizlikler yaşandığı bilinmektedir. Kadınlar, yoksullar, azınlık statüsünde yaşayanlar, göçmen ve sığınmacılar sağlık hizmetlerinden daha düşük paylar almaktadır (Turner, 1995: 167-203). Bu bağlamda, çok yüksek maliyetli olan biyoteknolojik gelişmelerden tüm dünya toplumunun eşit şekilde yararlanamayacağı gerçeğinin yol açacağı sorunların bir bölümünü öngörmek güç değildir: Ekonomik eşitsizlikler "doğal" biçimde dünyaya gelen kitlelerle, "teknoloji harikası" azınlıkları karşı karşıya getirecektir. Bilindiği gibi dünya toplumları insanların (aralarındaki doğal farklılıklara karşın) hukuk karşısında eşit olmalarını ancak modern dönemde kabul edebilmiştir ve bu kabul bile sık sık ihlal edilmektedir. Böyle bir dünyada toplumların yoksulların müdahale edilmemiş doğal bedenleriyle, varlıklıların yeniden kurgulanmış, üstün nitelikli bedenleri arasındaki farkları önemli bir ayırım ve dışlama mekanizması olarak kullanacaklarını, böylece yoksulluk başta olmak üzere tüm dezavantajlı konumların eskisinden daha da zor aşılabilir hale geleceğini tahmin etmek mümkündür.

Biyoteknoloji, insan bedeninin normlaştırılmasına ve norm dışı bedenlerin daha aşağı bir kategori oluşturmasına yol açacaktır. İnsanlararası doğal çeşitlilik, zaten bugüne kadarki anlayış ve bilgilerimiz çerçevesinde "normal" yapıda olarak kabul edilmeyen insanların çeşitli şekillerde damgalanmalarına, bazı haklarını kullanamamalarına ve olumsuz benlik algılarıyla yaşamalarına neden olmuştur. Teknolojiden yararlanan bedenlerin, toplumun sağlık ve estetik anlayışı doğrultusunda "kusursuz" hale getirileceği bir ortamda, aynı kusursuzluğu sağlayamayanların uğrayacağı ayırımcılığın çok daha şiddetli olacağı beklenebilir.

Bu durumun kadınları ilgilendiren özel ve önemli boyutları vardır. Sözü geçen teknolojik müdahalelerin çoğu kadın bedeni üzerinde gerçekleşecektir. Böylece kadınlar, doğal gebelik ve doğum sürecinden

uzaklaşmalarını, normlara uygun çocuklar üretmelerini talep eden bir toplumsal baskıyla karşılaşacaklardır. Böyle yapay ve denetimli bir annelik anlayışının kadınlar arasında şimdiye kadar bildiğimiz anne rolünden çok farklı tavırlar ortaya çıkartması ve yeni doğan çocukların sosyalleşmeleri sürecinde pek çok sorun yaratması söz konusu olabilir. İstenmeyen gebeliklerin anneler açısından daha güç geçtiği ve annelerin daha fazla rahatsızlandığı bilinir. Çeşitli müdahalelere uğrayan bir süreç sonucunda dünyaya gelmiş bir bebeğin, anneyi annelik görevlerinde normalden daha fazla zorlaması ve annedeki olumsuz duyguların ve gerilimin çocuğa yansıyarak onun gelişimini olumsuz etkilemesi de beklenebilecek bir durumdur. Bu doğrultuda, anne olma sürecini doğallıkla yaşayamayan ve çevrenin talepleriyle yönlendirilen annelerin de bebekleriyle iletişimlerinde aksaklıklar beklenebilir. Doğal üreme sürecini yaşayan kadınlar ise, bunu yoksulluklarının ve toplumsal dışlanmışlıklarının bir parçası olarak algılayacakları için anneliğin anlamını yitirmiş olacaklardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, modern tıbba yönelik başlıca eleştiriler arasında biyolojik indirgemecilik, bedenin tamir edilebilir bir mekanizma gibi ele alınması ve teknolojiye aşırı bağımlılık sorunları ön plandadır. Biyoteknoloji alanındaki gelişmeler bu eleştirileri tümüyle doğrular ve pekiştirir niteliktedir. İnsan teknolojik müdahalelerle istenen ya da kendi istediği biçime sokulabilecekse, bireyin kendisine ve diğerlerine karşı sorumluluklarının da yeniden tanımlanması gerekecektir.

Bilim ve teknoloji, insan sorunlarının çözümü için gereklidir. Ancak, teknolojik gelişmelerin olası insani ve toplumsal sonuçları çok yönlü olarak düşünülmeli ve yararları en üst düzeye çıkartan, zararları olabildiğince azaltan yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır. Tıbbın ya da genetiğin "mükemmel sağlığı" temin edeceği inancı yüzünden, sağlığın toplumsal etkenlerini kavrama ve çözüm arama, insanlar arasındaki farklılıkları insancıl bir tavırla ele alma becerilerinin yitirilmemesi gerekir.

Biyoteknolojinin ve genetik mühendisliğinin gelişmeleri karşısında sağlık sektörünün ve devletlerin genetik kökenli olmayan hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için gerektiği kadar kaynak ayırmaması olasılığı da vardır. Bilim adamları genetiğin önemini vurguladıkça, sosyal karar alıcılar sağlığın çevresel ve toplumsal etkenleriyle ilgilenmekten uzaklaşacaklardır. Bedenin daha dünyaya gelmeden olası kusurları ayıklanabilen, yaşam süreci içindeki yıpranmaları da ikame maddeler, dokular ve organlarla telafi edilen bir makine olarak algılanması, sağlık ko-

nusundaki bilince zarar verecektir. Hastalıklardan korunma kaygısı olmayan topluluklar çevreye karşı daha da duyarsız hale gelecek, varlıklı olmadıkları için teknoloji satın alamayan ve görece doğal yaşayan toplulukların yaşam hakkını ciddi surette engelleyecektir.

Doğuştan engellilik hallerinin engellenebilir olması, yaşam sürecinde hastalık ya da kaza sonucu engelli hale gelenlerin uğradığı dışlanma ve damgalanma süreçlerini daha da ağırlaştıracaktır. İnsan bedeninin tamir edilebilen ve güzelleştirilebilen bir nesne olarak algılanması, özellikle kadınlara zarar verecektir. Kadınlar kendilerine dayatılan güzellik ve gençlik normları nedeniyle zamanın, yaşam koşullarının, üremenin tenlerinde bıraktığı her izi ağır bir yük olarak taşımaktadır. Biyoteknolojilerin gelişmesiyle kendilerine dayatılacak onarma ve tazeleme seçenekleri hakkında da bağımsızca karar vermeleri ve sosyal baskı tarafından yönlendirilmeye karşı durabilmeleri çok güç olacaktır. Bedenlerini onartma ve tazeletme olanağı pek bulunmayan kadınlar giderek daha fazla ayrımcılıkla yüzleşecektir.

Öte yandan, doğacak yeni kuşakların kusursuz sağlık ve güzelliğe sahip kılınması için düşünülen tüm tedbirler de kadın bedeni üzerinden yürürlüğe girecek, bu tedbirlerin mutlaka alınmasını talep eden bir sosyal baskı oluşacak ve kadınların zaten dar olan özerklik alanları büsbütün daralacaktır. Kadın çalışmaları insanlar arasındaki farklılıkların algılanması ve dışlama mekanizmaları olarak kullanılması konusunda çok duyarlıdır. Bu perspektifle toplumların çeşitli genetik sorunlar taşıyan bebekleri dünyaya getirmeye karar veren ya da mecbur kalan kadınlar için destek mekanizmaları oluşturmaları için baskı yapılmalı ve genetik ya da diğer tür hastalık ve engelleri olan insanların diğer insanlarla eşit değere ve haklara sahip olduğu bir ortamın yaratılması uygarlığın temel bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Teknoloji hangi düzeye ulaşırsa ulaşsın, sağlık ve hastalığın toplumsal belirleyicileri konusundaki duyarlılık yok edilmemelidir.

Beden toplumsal farklılaşma ve ayrımcılıklar açısından önem kazandıkça, insanların benliklerine bakışları ve kendilerini gerçekleştirmek için seçtikleri yöntemler de giderek beden ve biyoloji odaklı olacaktır. Günümüz toplumları biyolojinin yazgı, farklılığın patoloji ve teknolojinin son çözüm olduğu yolundaki önyargılarından kurtulmak zorundadır. Bu önyargılar özellikle kadınları güçsüzleştirmek ve özerkliklerinden yoksun bırakmak potansiyeline sahiptir. Kadınlar, biyoteknolojik ürünleri kullanıp kullanmamak, özellikle üreme sürecinde genetik testler yaptırıp yaptırmamak, yaptırdıkları takdirde sonuçları açıklayıp açıklamamak ve kendilerine önerilen müdahaleleri kabul ya

da reddetmek konusunda tam bir özerkliğe sahip olmalı ve bu özerkliği kullanabilecek şekilde bilgilendirilmelidir. Bu konu kadının her alanda güçlendirilmesini amaçlayan kadın hareketinin ayrılmaz bir parçası haline gelmek zorundadır; zira kadının statüsünün düşük olduğu, bedeni ve yaşamı üzerinde denetim kurma şansı elde edemediği topluluklarda biyoteknolojik müdahaleler sınır tanımayacaktır.

Yukarıdaki bölümlerde de vurgulandığı gibi, gelişen teknolojiler karşısında takınılacak tavır bunlara bilinçsizce teslim olmak ya da benzer bir bilinçsizlikle sırt çevirmek değil, teknolojilerin kullanımının kadın bakış açısını da kapsayan bir hukuk ve etik ile denetlenmesi için mücadele etmektir. Kadın hareketinin önümüzdeki onyıllarda bu konuya özellikle ilgi göstermesi gerekecektir.

Kaynakça

ANIONWU, Elizabeth N. (1993), "Genetics - A Philosophy of Perfection?", A. Beattie, M. Gott, L. Jones ve M. Sidell (editörler), *Healh and Wellbeing. A Reader* içinde, Mcmillan and The Open University, Londra, s. 76-83.

ASCH, Adrienne, GELLER, Gail (1996), "Feminism, Bioethics and Genetics", S. M. Wolf (editör), *Feminism and Bioethics* içinde, Oxford University Press, New York, s. 318-350.

AŞKIN, Rüstem (1997), "Vücut Dismorfik Bozukluğu", C. Güleç ve E. Köroğlu (editörler), *Psikiyatri Temel Kitabı* 1. Cilt içinde, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, s. 551-554.

AYDIN, Zülküf (2000), "Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu", *Toplum ve Bilim*: 85, s. 108-131.

BERTHE-CORTI, Luise (2002), "Der biotechnologische Körper" ZFG/ZFS[3] (editörler), *Körper und Geschlecht. Bremer-Oldenburger Vorlesungen zur Frauen- und Geschlechterforschung* içinde, Leske+Budrich, Opladen, s. 167-180.

COLTRANE, Scott (1998), *Gender and Families,* Thousand Oaks. Pine Forge Press.

FREUND, Peter E. S., MCGUIRE, Meredith B. (1998), *Health, Illness and the Social Body. A Critical Sociology*, Prentice Hall Inc., New Jersey.

GRUNDMANN, Matthias (2006), *Sozialisation*, UVK Verlagsgesellschaft mbH, Konstanz.

HIGGS, Paul (2008), "The Limits and Boundaries to Medical Knowledge," Graham Scambler (editör), *Sociology as Applied to Medicine* 6. baskı içinde, Saunders Elsevier, Edinburgh, s. 193-204.

İDİL, Mehmet (2004), "İnfertilite ve Tanısı", *Aktüel Tıp* 9: 5, s. 12-20.

3. Bremen-Oldenburg (Almanya) Üniversitesi'nde kadın ve toplumsal cinsiyet araştırmaları yürüten merkez.

JACOB, Jutta, THILESSEN, Barbara (2002), "Körper und Geschlecht. Eine Einleitung" ZFG/ZFS (editörler), *Körper und Geschlecht, Bremer-Oldenburger Vorlesungen zur Frauen- und Geschlechterforschung* içinde, Leske+Budrich, Opladen, s. 7-13.

KAHRAMAN, Semra, SAĞLAM, Yaman (2004), "Preimplantasyon Genetik Tanı", *Aktüel Tıp* 9: 5, s. 63-68.

KARACA, Zafer (1999), *Bilim ve Teknik*: 378, kapak sayfası.

KIVILCIM FORSMAN, Zeynep (2000), "Genetik Teknolojisi ve İnsan Hakları", Oya Çitçi (editör), *Türkiye'de İnsan Hakları* içinde, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi yayını, s. 511-528.

KOÇER SARIOĞLU, Armağan (1999), "Genetik Mühendislik", *Bilim ve Teknik*: 378, s. 34-41.

KURTULUŞ, Özgür (1997), "Genetik Kopyalama", *Bilim ve Teknik*: 353, s. 42-48.

KRÜGER-FÜRHOFF, Irmeli Marei (2005), "Körper" C. von Braun ve I. Stephan (editörler), *Gender@Wissen. Ein Handbuch der Gender-Theorien* içinde, Böhlau Verlag, Köln, s. 66-80.

LEE, Christina (1998), *Women's Health. Psychological and Social Perspectives*, Sage Publications, Londra.

LOCKER, David (2008), "Social Determinants of Health and Disease", Graham Scambler (editör), *Sociology as Applied to Medicine* 6. baskı içinde, Saunders Elsevier, Edinburgh, s. 18-39.

LORBER, Judith (1992), "Choice, Gift or Patriarchal Bargain? Women's Consent to in Vitro Fertilization in Male Infertility", H.B. Holmes ve L. M. Purdy (editörler), *Feminist Perspectives in Medical Ethics*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, s. 169-180.

LORBER, Judith (1997), *Gender and the Social Construction of Illness*, Sage Publications, Inc., Thousand Oaks.

MCKINLAY, John B., CRAWFORD S. L., MCKINLAY, Sonja B. (1987), "The relative contributions of endocrine changes and social circumstances to depression in mid-aged women", *Journal of Health and Social Behavior*: 28, s. 345-363.

NETTLETON, Sarah (1995), *The Sociology of Health & Illness*, Polity Press, Cambridge.

PAYER, Lynn (1992), *Disease Mongers,* John Wiley and Sons Inc., New York.

SCHAMBLER, Graham (2008), "Deviance, Sick Role and Stigma,", Graham Scambler (editör), *Sociology as Applied to Medicine* 6. bas-

kı içinde, Saunders Elsevier, Edinburgh, s. 205-220.
SCHWINGER, Eberhard (2000), "İnsan Genetiğine Özgü Etik Sorunlar", Dietrich v. Engelhardt (editör), Arın Namal (çeviren), *Tıbbın Gündelik Yaşamında Etik* içinde, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, s. 67-75.
TEHERANI-KRONNER, Parto (2006), "Agrarwissenschaft", C. von Braun ve I. Stephan (editörler), *Gender Studien. Eine Einführung* içinde, 2. Baskı, J. B. Metzler, Stuttgart, s. 211-224.
TURNER, Bryan S. (1995), *Medical Power and Social Knowledge* (2. baskı), Sage Publications, Londra.
TURNER, Bryan S. (1996), *The Body and Society*, 2. Baskı, Sage Publications, Londra.
WICHTERICH, Christa (2004), *Küreselleş(tiril)en Kadın. Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar,* T. Tayanç ve F. Tayanç (çevirenler), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara.
http://www.nrlc.org/news/2009/NRL05/China.html
http://cgi.unc.edu/research/pdf/abortion.pdf
http://www.unicef.org/publications/index_29994.html.

Altıncı Bölüm

PLASTİK CERRAHİ, "TANRIM BENİ BAŞTAN YARAT!.." METAFORUNU MÜMKÜN KILABİLİR Mİ?

Dr. Sevgi Kesim
Yard. Doç. Dr. Altan Kar

Özet

Güzellik kavramı insanoğlunun varoluşundan beri ilgisini çekmektedir. Bu kavramın yolculuğu insanoğlunun yolculuğuna paralel olarak gitmektedir. Bir dönem güzellik ağırlıklı olarak tinsel çalışmalarda kendine yer bulurken, bir dönem güzellik neredeyse matematiksel formüllere indirgenmiştir. Güzellik kavramı aslında bir anlamda insanın estetik tarihinin ve bu tarihsel süreç içinde "estetik bir obje olarak insanın bedeninin" incelenmesidir. Biz de bu çalışmamızda bu değişimin nasıl gerçekleştiğine kısaca bakacağız.

Yaşadığımız çağda güzel kavramı bedene, özellikle de kadının bedenine indirgenmiştir. Dolayısıyla bu konudaki değişimlerin tarihi kadın üzerinden yazılmıştır. Güzel görünme zorunluluğunun baskısı neredeyse kadınlarda neden daima genç ve güzel görünmedikleri konusunda suçluluk duygusunun yaşanmasına neden olmaktadır. Bu duygu, kadının toplumsal ve özel ilişkilerinde, benlik algılayışı ile fiziksel görünüşü arasında çatışmalar yaşamasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada, günümüzde kadının güzel olma baskısı altında yaşadığı toplumsal ve psikolojik çelişkiler karşısında, plastik cerrahide çözüm(süzlük) arayışları ve en son noktada kendini yok etmeye varan süreç incelenecektir. Bu bağlamda, sözü edilen konunun görsel bir şölen şeklinde yansıtıldığı, Koreli Yönetmen Kim Ki Duk'un "Zaman" (Shi gan)[1] adlı filmi analiz edilecektir.

"Güzellik kadın için mutlak, dinsel bir buyruğa dönüştü.
Güzel olmak ne doğa vergisi ne de ahlaki niteliklere bir ektir.
Ruhlarına olduğu gibi yüzlerine ve hatlarına özen gösterenlerin temel buyrukçu niteliğidir." (Baudrillard, 1997: 160)

1. *Shi gan* ya da *Time* adlı film, Kim Ki Duk tarafından 2006 yılında çekilmiştir. Film Türkçe'ye, "Zaman" olarak çevrilmiştir.

Güzel Nedir?..

Francette Pacteau'nun "Güzellik Semptomu"[2] isimli kitabının tanıtım yazısı şu cümleyle başlar: "Bir kadın ya güzeldir ya da değildir. Güzel değilse güzelleşmek için elinden geleni yapacaktır. Güzelse bir gün mutlaka bu güzelliğe veda etmek zorunda kalacaktır. Nasıl ki hiçbir erkek hadım edilme kaygısından kaçamazsa hiçbir kadın da 'güzellik beklentisi'nden kaçamaz. Peki, o zaman güzellik nedir?"

Pacteau'nun psikanalatik bir açıyla giriş yaptığı güzel nedir sorusuna verilecek net bir cevap yoktur. Çünkü bu kavramın özü öznel ve göreceli dir. Bu göreceliğin birçok sebebi olmakla birlikte, öncelikle dünyadaki her etnik kökenin, güzel nedir sorusuna kendine özgü bir cevabı olacağı unutulmamalıdır. Her ırktan insanın yüzünün estetik yapısı genetik olarak farklıdır. Sözgelişi, elmacık kemiklerinin çıkıklığı, gözlerin çekikliği, dudak kalınlığı, burun biçimi estetik olarak hep farklı şekillerde değerlendirilir. "İnsan güzelliğinin kalıbı yoktur. İnsan güzelliği görece olup, insan güzelliğinin somut görünüş biçimleri, her zaman için, belirli ulusal, ırksal olarak koşullanmış ya da sınıfsallığa bağlı belirtileri kendinde taşır." (Kagan,1982, s.114)

Güzellik meselesi bir yandan bedene ait olup, somut olarak algılanırken, diğer yandan düşünce sistemi içinde soyut olanla ilgilidir. Kagan bu ayrımı şu şekilde dile getirir: "Bir insanın güzelliğinden söz ettiğiniz zaman, her şeyden önce, insanın kendi 'cinsinin ölçüsünü', yani insansal olan ölçüyü kapsayacak şekilde, o insanın bedensel yapısından başka, insanın zihinsel dünyası ile davranışlarının yapısından da söz ediyoruzdur. Yok, eğer, insan güzelliğinin nesnel temel ilkelerini sınırlandırıp, buradaki estetiksel değeri insanın maddi bedeninin yapısına indirgeyecek olursak, o zaman, insan güzelliğinin sorunu biyolojik bir soruna dönüşür. Çünkü bütün öbür yaratıklardan insanın cins olarak ayrımının kendine özgü yanını bize gösteren şey biyolojidir. (s. 111-112)

Güzel kavramı, ister biyolojik olarak görülsün ister zihinsel dünyaya ait olarak düşünülsün, bu ikiliğin kendi içindeki sert tartışmaları bile insanın güzelliği açıklama çabalarını azaltmamış, tersine, "Güzel nedir?" sorusu insanoğlunun her zaman araştırma nesnesi olmuştur. Güzel nedir sorusunun cevabı modern zamanlarda köklerini biyolojik ve felsefi çalışmalardan çok psikanalitik araştırmalarda bulmaya çalışırken, bu konuda yapılmış çalışmaların temeli felsefe literatürüne dayan-

2. Pacteau'nun 1994 yılında yayımlanan *The Sympton of Beauty* adlı kitabı dilimize 2005 yılında Ayrıntı Yayınları tarafından *Güzellik Semptomu* adı altında çevrilmiştir.

maktadır. Güzel kavramı felsefe literatüründe estetik biliminin içinde incelenmektedir. Burada güzellik kavramının felsefe tarihi içindeki yolculuğuna bakmadan önce kavramın eşdeğeri olarak adlandırılan "estetik" kavramını ayrıca tanımlamak gerekmektedir. Çünkü güzellik özünü kuramsal olarak estetik öğretisinden almıştır. Güzeli anlamak ya da anlamlandırmak için ilk önce "Estetik nedir?" sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Estetik sözcüğü Grekçe "aisthesis" ya da "aisthanesthais" sözcüklerinden türetilmiş olup, duyum ve duyu ile algılamak anlamına gelmektedir. Tunalı'ya göre estetik bu anlamda, duyulur algının, duyusallığın sağladığı bilgiyle ilgili bir bilim olarak düşünülür (1989, s. 13). Estetik sözcüğü duyum ve duygu ile algılamak anlamında ilk kez Kant (1724-1804) tarafından kullanılmıştır. O, kavramı duyarlılığı (sensibilite) ve duyuları (sens) incelemek için genel bir terim olarak *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde kullanmıştır. Fakat bu bilimi kuran ve ona bu adı veren, Alman düşünür Alexander G. Baumgarten'dir (1714-1762). Baumgarten, estetiği sanat ve güzel konularını inceleyen özel bir bilim adı olarak felsefeye mal etmiştir. Bugün bu sözcük, güzellik bilimi veya güzel sanatlar felsefesi anlamını taşımaktadır (Sena, 1972, s. 9). Bu bağlamda estetik sözcüğünün bu tanımı "güzellik felsefesi" içinde yer almaktadır.

"Güzel nedir?" sorusuna tekrar dönersek, kavramı kuramsal olarak kavramak amacıyla ilk çabalara Grek felsefesinde Xenophan'de rastlamaktayız. Güzel kavramını ele alıp onu temellendiren Xenophan güzel kavramını iyi kavramıyla karşılaştırmıştır. Ona göre, "Güzel öncelikle bir kavramdır ve belli bir tanımda anlamını bulur: Güzel, maksada uygun olmalı, yani elverişli olmalıdır. İkinci olarak, 'Güzel' iyi kavramıyla iç içe geçmiştir, hatta ikisi aynı şeydir" (Tunalı, 1970, s. 7-8).

Antikçağda "Güzel nedir?" sorusuyla en çok uğraşan ve güzellik metafiziğinin kurucusu olan filozof, Platon'dur. Platon'un "Güzel nedir?" sorusuna verdiği cevaplar onun felsefesindeki değişim ve gelişimiyle ilgilidir. Platon, Sokratik dönem olarak adlandırılan gençlik döneminde güzeli kavram olarak belirlemeye çalışır; örneğin "Büyük Hippias"ta[3] güzele örnek olarak tek tek güzel nesneleri gösterir (Tunalı, 1970, s. 11).

Sokrates "Büyük Hippias" diyaloğunda kendine özgü yöntemlerle Güzelin ne olduğunu sorar: "Hippias, güzele örnek olarak tek tek nes-

3. Büyük Hippias dialoğu güzelin ne olduğunu belirlemek, güzelin tanımını yaparak, güzelin kavramını elde etmek ister. Diyalogda konuşanlar Sokrates ile Sofist Hippias'tır. (Tunalı, 1970, s. 11)

neleri gösterir. Ama Sokrates, bunların güzel şeylerden birer örnek olduğunu, kendisininse 'güzelliğin kendisini', 'tüm tek tek güzel şeylerin güzelliklerini', ona katılmakla aldıkları şeyi' aradığını söyler." Güzel tekil bir nesneye ve somut varlığa indirgenemez (aktaran Arat, 1987, s. 43). Platon olgunluk dönemi eseri olan "şölen" diyaloğunda ise Güzeli, (to kalon-hoşa giden her şeydir; hayran bırakan, çekici olandır) eros ile ilişkilendirir. "Güzellik Platon'a göre ancak Eros (sevgi)'tan çıkar çünkü ancak Eros güzele kavuşmanın, onda yaratıcılığa ulaşmanın aracıdır. Güzelde yaratıcı olmak isteği ölümsüzlüğe duyulan istekle aynı şeydir; insanı ölümsüz kılansa sevgidir." İnsanı ölümsüz kılan şeye kavuşmak ya beden aracığıyla ya da ruh aracılığıyla olur. Güzel bedenlere, kadınlara yönelenler doğan çocuklarında ölümsüzlüğe kavuşurlar (1972, s. 79-80). Platon'a göre eros'un yöneldiği ilk güzel, bedendir. "Bedende gördüğü güzellik her bedeninkinin eşi, kardeşidir; görüş güzelliği arayan için bütün bedenlerdeki güzelliği bir tek şey saymamız delilik. O bütün güzel bedenleri sever, bir tekine olan düşkünlüğü küçümser, hiçe sayar. Bundan sonra yapacağı şey ruh güzelliğini beden güzelliğinden üstün görmektir." (1972, s. 78-79) Böylece, önüne serilen engin güzellik denizi karşısında kişinin içi dolup taşacak ve sonsuz bilgi özleminin yarattığı engin düşüncelerle gücü kuvveti artacak, böylece tek bilgiye, güzelin bilgisine erecek. Böylece Platon burada eşsiz bir güzellikten bahseder. Bu eşsiz güzellik artık hep vardır; doğumsuz ve ölümsüzdür, artmaz ve eksilmez. Bu güzellik değişmez, yani kimine göre çirkin kimine göre güzel olarak adlandırılmaz. Güzel artık sadece bir estetik değer değil, aynı zamanda ontolojik bir değer ve tözdür (1972, s. 79-80).

Tunalı bu görüşü şu şekilde özetler: Böyle bir güzellik anlayışı insani bir güzellik değil ama tanrısal bir güzelliktir (1970, s. 19). Güzelliği gençlik döneminde kavram olarak, olgunluk döneminde töz olarak belirlemeye çalışan Platon yaşlılık döneminde "Güzeli" matematik olarak ele alır. Platon artık hem evreni hem de evren içindeki varlıkları bir uyum ve orantı içinde görmeye başlar. Güzelliğin belirleyicisi artık orantı ve simetridir (aktaran Arat, 1987, s. 47).

"Platon'nun gözünde Güzelliğin, onu rastlantı sonucu ifade eden fiziki araçtan farklı, bağımsız bir varlığı vardır; bu yüzden özellikle belirli ve algılanabilir bir şeye bağlı olamadan, her yerde parıldar. Güzellik, gördüğümüzle ilintili değildir: Sokrates'in çirkinliği dillere destan olmasına rağmen, iç güzelliği yüzünden parıldadığı söylenirdi. Platon'a göre vücut, ruhu hapseden karanlık bir mağara olduğuna göre, duyularca görülenin aklın gördüğü tarafından örülmesi gerekir ki, bu da diyalektik sanatlardan birini, yani felsefeyi bilmeyi gerektirir. Bu

nedenle herkes gerçek güzelliği kavrayamaz." (Eco, 2006, s. 50)

Aristoteles'e göre Güzellik canlı ve doğal olan her şeydir. Onda güzel, düzene ve büyüklüğe dayanır. Bir bütünü meydana getiren unsurlar birbiriyle uyumlu ise, o şey güzeldir. Çeşitli bölümlerden oluşan bir varlık ya da bir nesne, ancak bölümlerinin belli bir düzene göre yerleşmiş olması ve rastgele belirlenmemiş boyutlara sahip olması ölçüsünde güzel olabilir. Çünkü güzellik düzende ve büyüklüktedir. Ne çok küçük bir şey güzel olabilir çünkü kavranamaz, algılanamaz; ne de çok büyük bir şey güzel olabilir çünkü o da bir defada kavranamaz ve bakanda birliği ve büyüklüğü yiter. Aristoteles güzelliği adeta matematik olarak değerlendirmektedir (aktaran Arat, 1987, s. 53).

Güzellik kavramı, antikçağ Yunan felsefesinde daha çok törebilim ve metafizik açılarından ele alınmıştır. Güzellik temel olarak iyi kavramıyla birlikte düşünülmüştür. Güzel kavramı antikçağdan sonra estetik düşüncesinin gelişimi içinde irdelenmiştir. Bu noktada öncelikle estetik kelimesini *Critique de la Raison Pure* (Saf Aklın Eleştirisi) adlı eserinde kullanan Immanuel Kant (1724-1804) öne çıkmaktadır.

Alman filozoflarından Immanuel Kant "genel olarak güzelliği ve özel olarak sanatı, ahlak psikolojisinde ve ahlak eğitiminde oynadıkları rol bakımından değerlendiren 18. yüzyıl estetiğini, sanatın insan hayatında, ahlaktan veya iyiliği merkeze alan diğer şeylerden bağımsız bir işleve sahip olduğunu öne süren daha modern ve daha liberal yeni bir estetiği dönüştürmenin öncüsü olarak görülür (Wood, 2009, s. 203). "O, güzel kavramının özel karakterlerine eşlik eden duyguları ve bunları kavrayan fakülteleri anlattı; sonra da aynı çözümlemeyi, yüce fikrine uyguladı ve sanatın mahiyetiyle açıkladı. Ona göre, güzelin mutlak bir varlığı yoktur; o, duyarlık, hayal gücü ve zevk gibi insan fakültelerine bağlıdır; yani güzelin nesnel bir gerçekliği yoktur." (Aktaran Sena, 1972, s. 14) Kant için güzelden alınan haz önemlidir. Ona göre bu haz, "ahlaken iyi olanı hatırlatabilecek, ahlaki duygularımıza ve tahayyül gücümüze başvurarak temsil edilen bir tecrübedir" (Wood, 2009, s. 204). "Kant'ın kavradığı biçimde güzel olan (gerek doğada gerek sanatta) uyumu, yumuşaklığı, sınırlılığı ve hoşlanmayı ifade eder: örneğin bir çiçeğin açışında olduğu gibi. Bunlar açık bir biçimde XIX. yüzyıl burjuva kültürünün oluşturmaya çalıştığı biçimde 'kadınsı olanı' simgelemektedir aynı zamanda." (Bakır, 2008, s. 105)

Estetik felsefesi içinde önemli bir yere sahip olan diğer bir düşünür de Schiller'dir (1775-1854). O, estetik felsefesini oluştururken Kant'ın estetik düşüncesinden ilham almıştır. Schiller, "güzeli, hayat ve canlının biçimi sayar. Yani ona göre, güzel hayat ve biçimdir". Kant'ın ilk

büyük çırağı olan Schelling (1775-1854)'e göre ise güzellik sübjektif ve objektif zıtlıklarının kalktığı bir eserde yansıyan şeydir (Sena, 1972, 191).

Kant ve ardıllarından sonra estetik tarihindeki en önemli taşlardan biri Hegel'dir (1770-1831). Hegel estetiği, genel anlamda felsefesinin tamamı gibi, Avrupa'da en fazla ünlenen ve beğenilen akım olmuştur. "Hegel, güzel fikrini, olduğu gibi, yani güzelin kendini, tabiat ve sanatta inceledikten sonra, onun, tarihin çağları arasında ve esaslı şekilleri içinde geçirdiği gelişmeleri açıkladı; sonra da sanatı sınıfladı ve mimari, heykel, musiki ve şiirin ayrı ayrı kendilerine özgü karakterlerini, prensiplerini, esaslı şekillerini ve genel kurallarını belirtti. Estetiği toptan ve geniş bir biçimde ele alan ilk filozoftur." (Sena, 1972, s. 13)

"Hegel estetiğinde Kant'ta olduğu gibi duyuma çok önem verme düşüncesi öne çıkar. Hegel estetiği düşünseldir çünkü güzelde tinin bir belirleneni veya görüntüsü vardır; yani sanat güzelliği tinden doğmuştur. Hegel'de güzel kavramı hakikatle ilişkilidir. Ona göre, hakikat ile güzel kavramı birbirinden ayrı ama birbiriyle ilişkili kavramlardır. Bununla birlikte öncelik hakikat kavramında, yani idededir. "Fakat ide, mutlak olarak kendi içinde kalamayacağı için kendini gerçekleştirecek bir alana ihtiyaç duymaktadır; işte bu noktada sadece hakikat olarak varolan ide dış gerçeklikle bütünleşerek, estetikteki güzeli ortaya koymaktadır." (Aktaran Bircan, 2008, s. 44)

20. yüzyılın en büyük estetikçilerinden biri olan Benedotto Croce (1866-1952) göre, doğanın kendisinde bir güzellik yoktur. "Güzellik kaynağı doğaya bakan süjede, süjenin kaynağı ise tindedir. Tin'in özü varlıktır ve o canlı bir süreçtir, yani mutlak olarak kendini tanımlamış bir varlık değildir. Bundan dolayı özne karşısında özne tarafından keşfedilen bir doğa olarak çıkar. Güzel dediğimiz şey, tinsel olan şeydir, tinsel etkinliğin dışlaştığı şeydir. Böyle bir şey, doğa verisi olmaktan, madde ya da realite olmaktan kurtulur ve tinselleşir. Ona göre, doğada fantezi işe karışmadan, doğanın hiçbir parçası güzel değildir; fantezinin bu işe karışması sayesinde, çeşitli ruh hallerine göre aynı obje veya aynı doğal olay bazen ifade edilmeye değerdir, bazen önemsizdir, bazen belli bir ifadeye sahiptir, bazen de sevinçli veya acılı, yüce veya gülünç, tatlı veya kötüdür; ve sonunda da genel olarak bir sanatçının bir iki düzeltme yapmayacağı hiçbir doğal güzellik yoktur." (Croce, 1983, s. 55-56)

Yukarıdaki gibi, güzeli bir "idea", bir ülkü olarak alan metafizik güzellik anlayışlarının yanında, güzeli psikolojik olarak alıp değerlendirenler de vardır. Thedor. Lipps (1851-1914), güzeli bir insanın haz duyduğu, kendisini özgür hissettiği biçim olarak algılıyor. Buna göre

"güzellik" bir objenin bende bir etki meydana getirebilmesi için kullanılan bir isimdir (aktaran Tunalı, 1973, s. 36).

Yukarıda güzellik öğretisinde, yani estetik tarihi içinde önemli bir yer tutan filozofların güzelin ne olduğu, kaynağı ve nitelikleri hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bu görüşler içinde öne çıkanlara ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerine öncelik tanınmıştır. Bunların çoğu soyut ve platonik bir şekilde tanımlamıştır. Güzelin ne olduğuna yönelik somut tanımlamalar ise bedenin tarihinde gizlidir.

İçten Dışa Evrilen Güzellik: Bedenin Estetik Bir Obje Olarak Değişimi

Modern zamanlarda "güzellik" dendiği zaman akla hoş, enfes, ideal beden, çekici gibi ifadeler gelmektedir. Güzel kavramı artık beden üzerinden adlandırılmaktadır. Oysaki estetik öğretisi içinde güzelin nasıl kavramlaştırıldığına yönelik yaptığımız açıklamalar daha çok tinsel yaklaşım çerçevesindedir. Bununla birlikte bedenden yansıyan güzelliğin hikâyesi farklı etkilerle değişmiştir. Bedenin dışarı yansıyan sunum şekli bile bize tek bir güzellik anlayışının olmadığını göstermektedir. Bu sunum şeklinin ilk örneklerine paleolitik çağda rastlamaktayız.

Bu çağa ilişkin bilinen ilk sanatsal tasvirler "Venüs figürleri"dir. Bu figürlerde kadın vücudunun orantıları çarpıtılarak sunulmuştur. Buradaki çarpıtmanın nedeni kadın bedeninin o çağ için neyi temsil ettiğiyle ilgilidir. Bu figürlerde ikinci dereceden cinsellik belirtisi olan şeyler abartılmıştır. Bunlar; koca bir karın, geniş kalçalar ve dolgun göğüslerdir. Çünkü bu çağ anaerkil bir çağdır ve kadının biyolojik işlevi, yani doğurganlık özelliği ön plandadır. Burada kadının doğurganlığına yönelik biyolojik işlev estetiksel bir anlam kazanarak insan bedeninin ideal şeklinin taşıyıcısı olmuştur (Kagan, 1982, s. 114-115).

Antikçağda ise beden politik biçimlenişin izdüşümü gibidir: İçinde ikiyüzlülüğü ve gizliliği barındırır; bunun yanında vücut kokularının ve beden yapısının bir atletin parlak güzelliğini yansıtacak şekilde olması ideal olandır. Bu dönemde erkekler ve kadınlar gitgide yaklaşan ölümün çürütücülüğüne karşı koymak için gençleşme ya da zamanı durdurma amacı gütmekle kalmayıp kendilerinin alaya alınmasını engellemek adına aşırı bir süs merakına kapılırlar (Paquet, 2007, s. 27). Eski Yunan'da bedendeki estetiğin en kusursuz ifadesi "uyum" ve "oran"da gizlidir. Gittikçe önemi artan "oran" kavramıyla ilgili Eco'nun tespiti genel kanıyı özetler: "Ortak kanı uyarınca, doğru oranlanmış bir şeyi

güzel olarak değerlendiririz. Yunan ve Roma dünyasının ortak Güzellik tanımında oranın her zaman renklerin (ve ışık) cazibesiyle bağlantılı olduğunu unutmamak gerekir; ayrıca bu gerçek, antikçağdan beri Güzelliğin neden daima oranla özdeşleştirildiğini de anlatır." (Eco, 1999, s. 51)

Yunanların biçim, simetri ve oranla özdeşleştirdiği beden konusunu MÖ VI. yüzyılda kozmolojiyi, matematiği, doğabilimlerini ve estetiği aynı şemsiye altında toplayarak açık bir biçimde ilk ortaya koyan, Pitagoras ve okulu olmuştur.

"Pitagoras her şeyin başlangıcının sayı olduğunu ilk iddia eden kişidir. Pitagorasçılar sonsuzluktan ve bir sınıra indirgenmeyecek her şeyden dehşetli bir ürküntü duyduklarından gerçeği sınırlayabilecek, ona düzen ve anlaşılabilirlik verecek bir kural bulmak için sayılara baktılar. Pitagorasla birlikte evrene estetik-matematik bakış doğdu; evrendeki her şey düzenli olduğu için vardır: Düzenlidir çünkü başlı başına varlığın ve Güzelliğin en önemli koşulu olan matematik yasalarının gerçekleşmesini ifade eder." (Eco, 2006, s. 61)

Beden üzerindeki uyumun, daha genel bir ifadeyle ideal bedene ulaşmanın ölçüsü olan sayısal oran kavramı hem Ortaçağ hem de Rönesans döneminin estetik düşüncesinde desteklenmiştir. Ortaçağda sayısal oran kavramı uzuvların uyumu olarak ifade edilmekteydi. İnsan bedeni de düz geometrik şekillerle kaydedilir ve beden şematik bir sunuma indirgenmekteydi. Bununla birlikte her çağda olduğu gibi, bu görüşün karşısında insan bedeninin organik yapısıyla bağdaştırılamayan geometrik şekillerin düzgünlüğünün üzerinde durulmasıyla temsil edilen fiziksel varlığından çok, düzenleyici gücün zihinsel ve ruhsal izinin vurgulanması yer almaktaydı (Paquet, 2007, s. 68-89). Bu aslında bir anlamda insan bedeninin bu kadar öne çıkışına bir eleştiridir. Bu eleştiriyle birlikte beden Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde günahın kaynağı ama aynı zamanda da kutsal ruhun tapınağı olarak kabul edilir ve temelde ruhun bedene önceliği olduğuna inanılırdı. Rönesans'la birlikte, Eski Yunan'da yüceltilen güzel beden fikri tekrar gündeme geldi (Şişman, 2002).

Rönesans'ta beden tam anlamıyla merkezi bir parçaya dönüşür. Parçalara ayrılır ve sonra yeniden birleştirilir. Beden ideal bir örneğin içine sokulur. Dürer ve Leonarda da Vinci insan vücudunun oranlar şemasını çıkarır. "Bunu yaparken ideal değerlere sahip diyagramlar koyup yüzün çizgilerini altın oranla[4] parçalara ayırırlar ve basit, deneysel özel-

4. Altın Oran: "Altın orana ait bilinen ilk matematik bilgisi İÖ 3. yüzyılda Euklid'in *Stoikheia* (Öğeler) adlı yapıtında "aşıt ve ortala oran" adıyla kayda geçirilmiştir. Bu bilginin geçmişinin aslında Eski Mısır'da İÖ. 3. binyıla kadar dayandığını göstermektedir. Grek dünya-

likli kurallara göre hareket ederler. Vinci, yirmi altı farklı vücut bileşimi ortaya koyup, aynı şekilde cisimlerin geometrisine ilişkin örnekler geliştirir. Bu şekilde, çenenin altıyla burun deliklerinin hizası arasındaki dikey uzaklık yüzün yüksekliğinin üçte birine eşit olur; aynı şekilde burun delikleriyle kaşlar arasındaki uzaklık kaşların üst çizgisiyle saç kökleri arasındakine tıpatıp uyacaktır." Kadın bedeninde özellikle uyum içinde olması gereken yerler de bu dönemde ayrıca belirtilir: Bunlar üç beyaz (ten, eller, dişler), üç kırmızı (dudaklar, yanaklar, tırnaklar) ve üç kara (gözler, kaşlar, kirpikler)dan meydana gelir. Rönesans'ta ideal vücut yedi, dokuz üç kanonuna[5] uymak durumundadır. Güzellik kollarla bacakların bileşimiyle uyuşumu, onların oranları ve bunların amaca uyarlanmaları sonucunda ortaya çıkan gizli bir tür bağdaşım, uyuma döner, diye yazar Angola Firenzuola (aktaran Paquet, 2007, s. 46-47). Vücut Rönesans döneminde Eski Yunan döneminde olduğu gibi, tıpkı bir anıt misali altın oranla (1,618) tanımlanır. Yüz, göğüs, kollarla bacaklar, hepsi tutkulu bir yaklaşımla ele alınır; ama bu, estetik ölçütlere göre meşrulaştırılmış bir tutkudur (Paquet, 2007, s. 61).

Bugün de geçerliliğini artan bir şekilde sürdüren bu meşrulaştırılmış estetik ölçütü nerdeyse bedenin tamamına uygulanabilmektedir. İnsan yüzünde birçok altın oran vardır çünkü bu oranlandırma, bilim adamları ve sanatkârların birlikte kabul ettiği ideal bir insan yüzü için geçerlidir. İdeal bir yüzde altın oran karşılaştırmalarından bazıları şöyledir: Yüzün boyu/yüzün genişliği; dudak-kaşların birleşim yeri arası/burun boyu; yüzün boyu/çene ucu-kaşların birleşim yeri arası;

sında da Pitagoras ve Pitogorasçılar tarafından tanıtıldığı ileri sürülür." (Bergil, 1993, s. 3) Altın oran, kabaca, büyüğün küçüğe oranıdır. Bu oran özellikle sanat ve mimaride yüzyıllarca uygulanmıştır. Doğada en belirgin olarak altın oran insan vücudunda, kabuklu deniz hayvanlarında ve ağaç dallarında görülmektedir.

"Başka bir deyişle altın oran, dikdörtgenin en estetik görünecek uzunlukta uzun kenarının kısa kenarına oranıdır. Formül olarak karekök 5 ile 1 toplamının ikiye bölünmesiyle bulunan rakam olan 1.618033988749894'tür (15 hane). Altın oranı ifade etmek için kullanılan sembol, PHI yani Φ'dir. Altın oran sayısı F harfi de, Fibonacci'nin ilk harfidir Altın oranın insan bedeninde ve iskeletinde de ortaya çıktığını gösteren birçok çalışma bulunmasına rağmen, doğadaki 'ortalama' ya da 'ideal insan bedeni' ölçümleri her zaman tartışmaya açık olan bir konudur. Öte yandan, yaklaşık değerlerden varılan çeşitli 'ideal' orantıların resim ve heykel gibi sanat dallarındaki insan bedeni betimlemelerinde kullanıla geldiği de bir gerçektir. Bunların arasında, özellikle, tüm beden boyunun yerden göbeğe kadar yüksekliğe oranı, eski Mısır rölyeflerinden Le Corbuser'in Modulor'una kadar birçok beden orantı sisteminde ya doğrudan altın oran değerinde ya da Fibonnacci sayılarının yaklaşık oranıyla 8/5 veya 3/8 olarak alınmış, göbek bu sistemin odak noktasını oluşturmuştur." (Bergil, 1993, s. 69)

5. Kanon: Yaşlı Plinius (1. yüzyıl) Natura lis historia XXXIV, 55 Hageladas'ın öğrencisi Polikleitos, onu kazandığı büyük ödülle ünlü yapan kadınsı görünüşlü genç erkek heykeli Diadumenos'u ve erken erişmiş genç bir çocuk figürü olan Doriforus'u yaptı. O, sanatçının Kanon (yasa) diye andığı ve ilerde sanatlarının kurallarını bir çeşit yasa kitabımıymış gibi çizgilerinde arayacakları heykeller yaptı; bütün insanlar arasında Politkleiotos sanatlı bir sanat üzerinden yeniden dünyaya getiren kişi olarak anılır (Eco, 2006, s. 75).

ağız boyu/burun genişliği; burun genişliği/burun delikleri arası; gözbebekleri arası/kaşlar arası. Bu oranlar daha da artırılabilir (Akdeniz, 2008, s. 69).

Beden algısının sosyal, ekonomik ve teknolojik değişikliklerle birlikte değişime uğramasının en önemli göstergelerinden biri de Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllardır. Kadınların iş hayatında yer alması ve kendilerine ait paralarının olması, bedenlerini güzelleştirme çabaları için zaman ve para harcamalarının yolunu açar. Bu neden, işin görünen kısmıdır. Bunun yanında hem kendileri adına, hem mesleki alanda erkeklerle yarışırken güzel kalma arzuları önemli bir etkendir. Bu arzunun gerçekleşmesini sağlayacak yeni teknolojiler, estetik cerrahi ve güzellik enstitüleri, bu arzuyu daha fazla kamçılamıştır (Paquet, 2007, s. 80).

Güzellik bakımları ve estetik cerrahideki gelişmelerle birlikte, evrensel insan bedeni anlayışına bir adım daha yaklaşılmasının önü açılmıştır artık...

Güzellikte oran kavramı günümüzde kusursuz güzellik kavramının yaratılmasının anahtarıdır. Bu oran da ideal insan tipolojisini yaratmaktadır. Güzellik artık güzele bakanların yargılarını, yani hayranlıklarını ortaya çıkarmak için tasarlanmış bir ustalığa dönüşmüştür.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki büyük politik hareketler bedenle ilgili algıları yeniden gündeme getirmiştir. Farklı ideolojik görüşlere göre beden yeniden tanımlanmıştır. Siyonizm, Komünizm ve Faşizm bedenle ilgili temel inanışların kaynağı olmuştur. Bedenin geçirdiği politik mutasyon aynı zamanda estetik cerrahi kültürünün temelini de oluşturmuştur. "Vücudunu değiştirerek yeni ve daha iyi biri olabilirsin" fikri kabul görmeye başlamıştır. Estetik cerrahi, "kişi değiştirilebilir ve mutlu edilebilir" düsturunu kabul etmiş ve bu tür mutluluğun medikal deneyimlerle sağlanabileceği giderek yaygın bir kabul görmeye başlamıştır (Gilman, 20).

Kadının yüzüyle oyunlu bir ilişki içine girmesi 19. yüzyılda medya sayesinde olmuştur. Kadın dergileri bu konudaki en önemli taşıyıcıdır. Kadın dergilerinde (votre Beaute, 1932; Marie-Claire, 1939; Marie-France, 1944; Elle, 1945) fotoğraflarla ve şemalarla süslü kılavuzlarda kadın okurlara gündelik yaşam içinde yüzlerine nasıl bakım yapmaları gerektiği anlatılır (Paquet, 2007, s. 45).

Modernizm bedenin bütün bölümleri arasından "yüzü" öne çıkarmıştır. Yüz, vücudun en fazla bireyselleşmiş bölümü olarak algılanmaya başlanmıştır. "Bakış, modernliğin ve onun kültürlü insanının en önemli özelliklerinden biri haline gelmiş, doğadaki başka şeylerle birlikte beden de 'seyirlik' hale gelmiştir. Her şey dışa göstermek zorunda olduğu bir

yüz, cephe kazanmıştır." (Çubuklu, 2004, s. 100) Medya çağı bu seyirlikte kadını bir oyuncuya dönüştürür. Paquet'in belirttiği gibi, "yüz artık her şeye karşı sadakatsizdir. Sırf kendi özencine bağlıdır" (s. 85).

Paquet'e göre, güzellik özellikle 80'lerden sonra geleneksel çekicilik değerlerine geri dönüş yapmıştır. O bunun göstergesi olarak kadın dergilerinde beden bakımı, perhiz, sağlık ya da yeni hazcı işlemlerin yer almasını gösterir. Bununla birlikte güzellik ayrıcalıklarına yeniden kavuşmuştur ama bir yandan da değişmiştir. Güzellik toplumsal bir olgu haline gelirken törenselliğini de yitirmiştir. Kadın artık tencerelerinin başından ayrılması yasak edilen o "hoş sevimli bayan" olmayı bırakmış, etken ve değer üretici bir insana dönüşmüştür (s. 88).

Özetle şunu söyleyebiliriz: Çağdaş toplumlarda bedensel kusursuzluğu ve güzelliği yaratan özellikler konusunda inkâr edilemez şekilde, yavaş yavaş bir görüş birliğine gidilmektedir. Buradaki kusursuz güzelliğin temsili ise kadına düşmektedir. Aslında bedenin tarihi bir yandan da kadın bedeninin tarihidir. Kadın bedeninin tarihi, aynı zamanda sırf estetik kriterlere bakınca bile anlaşılabilen bir baskının tarihidir: "Geleneksel olarak çok uzun süre güzelliğin 'namuslu', el değmemiş olması, denetim altında tutulması istendi, ta ki zincirler şekillere ve profillere de yansıyacak şekilde kesin olarak kırılana, daha rahat kabul gören hareketler, daha serbest gülümsemeler, daha çıplak bedenler boy gösterene dek." (Corbin, Courtine, Georges, 2008, s. 10-11)

Kadınlar için bedenlerini daha özgür kılma yoluna gitme tercihi aslında bir anlamda başka bir kölelik değil midir? Önlerine özgürlük paketi içinde konulan bedenine sahip çıkma hikâyesi bir estetik baskıya dönüşüp bizlere Boris Vian'ın "Ve Bütün Çirkinler Öldürülecek"[6] romanını hatırlatır. Romanda belirtildiği gibi, bu baskı tek bir çirkin kalana dek sürecektir.

Baudrillard, "güzelliğin kadın için mutlak, dinsel bir buyruğa dönüştüğünü" ve "moda etiğinin ta kendisi olan güzellik etiğinin, bedenin tüm somut değerlerinin, tüm "kullanım değerlerinin (enerji, hareket, cinsellik) tek bir işlevsel değişim değerine indirgenmesi olarak tanımlanabileceğini ve bu değişim değerinin, soyut biçimde, görkemli, eksiksiz beden fikrini, arzu ve haz fikrini kendinde topladığını" ifade eden sözleriyle bu baskıyı özetlemiştir (s. 160). Bu noktada, kendi bedeniyle oyuncu konumuna indirgenen kadın bu ideal bedenden haz duymayı öğrenecektir. Kendi bedeniyle oynayabilmenin aracı ise estetik cerrahi olmuştur.

6. Boris Vian'nın 1969 yılında yayımlanan *Et on Tuera Tous Les Affeux* adlı kitabı 2004 yılında İthaki Yayınları tarafından *Ve Bütün Çirkinler Öldürülecek* adıyla çevrilmiştir.

Estetik cerrahiyle sağlanan dışsal değişikliklerin aynı zamanda içsel gerçekliği de dönüştürmesi beklenmekteydi. Çünkü toplum dışsal görünüşü içsel gerçekliğin bir göstergesi olarak kabul edecekti (Gilman, 25). Estetik cerrahinin kişiye kalıcı bir içsel mutluluk sağlaması mümkün müdür? Estetik cerrahi mutluluğu sağlayan bir aracı konumundadır; ancak giderek mutluluğu sağlayan temel unsur olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu aynı zamanda şu ikilemle bizleri baş başa bırakmaktadır: iyi hissetmek mi iyi görünmek mi? Güzel olma kavramının artık iyi kavramıyla kurulan özdeşliğinin önemsenmediği tüketim çağını göz önüne alırsak kişilerin tercihlerinin somut görünüşler, yani iyi görünme yönünde olacağı sonucuna ulaşabiliriz. İyi görünme baskısı öyle bir hal alır ki, güzel bir bedene sahip olma isteği bir lanete dönüşebilir. Bu bağlamda, Kim Ki Duk'un *Shi-gan* (Zaman) adlı filmi, bu lanetin nasıl insanın kendini yok etmeye kadar vardığını göstermektedir.

Plastik Cerrahinin Mucizesi: Durdurulan Zaman

Koreli yönetmen Kim Ki Duk, "Zaman" (2006) adlı sinema filminde, erkek arkadaşının, bedeninden sıkıldığını düşünen genç bir kadının kıskançlık krizlerini, görünüşüne yönelik yenilenme arzusunu ve bu amaçla yaptırdığı estetik operasyonların yarattığı dramatik sonuçları çarpıcı bir dille anlatmaktadır.

Yönetmen filmi bir yüze yapılan estetik operasyon görüntüsüyle başlatmaktadır. Görüntüler çok ürkütücüdür; güzellik uğruna katlanılan estetik operasyonların arka planına dair çok çarpıcı kareler seçilmiştir. Bu arada, ameliyatın yapıldığı güzellik enstitüsünün kapısı da birkaç kez görüntüye gelir. Kapı iki parçadan oluşmaktadır; bir parçasında Uzakdoğulu olduğu tahmin edilebilecek bir kadın yüzünün yarısı, diğer parçasında ise, Batılı beyaz bir kadının oldukça orantılı yüzünün yarısı vardır. Kapıdaki bu görüntü, Uzakdoğu ırkına özgü özelliklerin estetik operasyonla nasıl değiştirilebileceğini çarpıcı ve aynı zamanda çekici bir şekilde göstermektedir.

Irk özelliklerini değiştirme arzusu daha önce de sözü edildiği gibi, modernleşme döneminde kişinin kendisini dönüştürme hakkına bağlı olarak gelişen alanlardan biri olmuştur. Gilman, ırk ve cinsiyet özelliklerinin estetik operasyonla dönüştürülebilme olasılığının, Aydınlanma döneminden sonra, 20. yüzyılda giderek daha fazla yaygınlaştığını, ayrıca, bu ameliyatların yalnızca patolojik ve/veya ırk belirtilerini ortadan

kaldırmakla kalmadığını, aynı zamanda yaşa bağlı ve genetik izleri de dönüştürmeye başladığını belirtmektedir (s. 23-25). Yönetmen filmin ilk karelerinde filmin kahramanı She-hee (Ji- Yeon Park) ile yukarıda sözünü ettiğimiz güzellik enstitüsünden çıkan bir kadının çarpışma sahnesine yer verir. Enstitüden çıkan genç kadının yüzünde operasyon geçirdiğini gösteren bir maske, elinde ise bir fotoğraf çerçevesi vardır. Çarpışma sonrasında çerçeve yere düşüp kırılır; fotoğraftaki kadın yorgun, endişeli ve dağınık görünmektedir. She-hee çarpıştığı kadına çerçeveyi tamir ettirmek istediğini söyler ve kırık çerçeveyi yerden alır. Aslında yönetmen burada bir film hilesi yapmıştır. Düşen çerçevedeki fotoğraf She-hee'ye aittir ve güzellik enstitüsünden çıkan da estetik operasyonlar sonucu hâlâ mutluluğu yakalayamamış olan She-hee'nin kendisidir. She-hee yaşayacaklarından habersiz, kendi mutsuz öteki beniyle filmin başında ironik bir karşılaşma yaşamıştır. Seyirci bunu filmin sonunda anlayacaktır.

Kim Ki Duk, filmde temel olarak genç bir kadının (She-hee) erkek arkadaşı Ji-woo (Jung-woo Ha) ile ilgili şüphe ve kıskançlık krizlerini kendi görünüşüne yönelik bir probleme dönüştürmesini ve çözümü estetik operasyonlarda aramasını konu etmektedir. Yönetmen, She-hee'nin temel olarak bedenine yönelik yaşadığı travmatik halleri ve öz yıkıma doğru giden patolojik süreci analiz etmektedir.

She-hee, Ji-woo'yla buluşmak üzere bir kafeye geldiğinde, onun orada çalışan garson kıza hayranlıkla baktığına tanık olur ve kıskançlık nöbetleri böylece başlar.

She-hee: İki yıldan sonra benden bıktın tabii!
Ji-woo: Daha neler!
She-hee: Hatta köpeğinden bıktığında onu birine hediye etmiştin.
Ji-woo: Köpek farklı insan farklı.

Kendisini sevgilisinin köpeğiyle karşılaştırarak değersizleştirmesi de She-hee'nin özgüvenine yönelik zafiyetinin ilk ipuçlarını vermektedir. Orbach, kadının bedeni konusunda endişelenmesinin günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini vurgulamaktadır. Güzel görünme endişesi kadınların özsaygılarına zarar vermektedir (Dove raporu). Çünkü kendisini dış görünüşüyle değerlendiren bir sistemin içinde yaşamaktadır ve bu durumda güçlü olması mümkün değildir. Güzel olmadığından ya da güzelliğini kaybetme korkusu nedeniyle sürekli bir güvensizlik yaşamaktadır (Gilman, s. 42).

Kadının görünüşüne yönelik özgüven eksikliğini, aslında erkeğin

kadına bakışı beslemektedir. Etcoff, bir psikologun çalışmasında ortaya çıkan çok çarpıcı sonuçları şöyle aktarmaktadır: "Kolejde okuyan 75 erkeğe, çok çekici ve daha az çekici bazı kadın fotoğrafları gösterilmiştir. Ve bu kadınlardan hangilerine 'mobilya taşımada yardım edebilecekleri', 'borç para verebilecekleri', 'kan verebilecekleri' ve 'onu boğulmaktan kurtarmak için 1 mil yüzecekleri', 'yanan bir binadan çıkaracakları' ve 'bir teröristin üstüne atlayarak kurtarabilecekleri' sorulmuştur. Sonuçta erkekler bu riskli durumlara çoğunlukla güzel/çekici kadınlar için gönüllü olarak girebileceklerini belirtmişlerdir." (s. 44)

She-hee'nin görünüşünden aslında erkek arkadaşı memnundur, onu güzel de bulmaktadır, ayrıca, daha sonra gideceği estetik cerrah da ona genel olarak güzel olduğunu belirtmiştir. Ancak She-hee'nin, erkek arkadaşının onun görünüşünden "sıkıldığına" yönelik şüpheleri ve kıskançlık nöbetleri devam edecektir ve çareyi estetik operasyonla yüzünü değiştirmekte bulacaktır. Burada dramatik olan She-hee'nin yüzünde bazı değişiklikler yaptırması değil, tamamen "başka biri olma" arzusudur.

She-hee erkek arkadaşıyla bir kafede oturmaktadır; dışarıda, yolun karşısında, kafeye gelmek üzere arabalarını park eden iki genç kadın Ji-woo'nun arabasına çarpar. Durumu bildirmek için Ji-woo'yu ararlar; Ji-woo kafenin camından onları görmektedir; kafeden çıkar, kadınlarla konuşur ve karşılıklı kart alış verişinin ardından onlarla birlikte kafeye girer ve vedalaşırlar. Se-hee gelişen diyalogdan çok rahatsız olur, adeta çileden çıkar. Ji-woo masaya geldiğinde, She-hee'nin çok sinirlendiğini görür.

She-hee: Neden kartını aldın? Neden kendi kartını verdin?

Ji-woo: Lazım olabilir.

She-hee: O karılar kıkırdayarak konuşuyor, sen de aptal gibi duruyorsun.

Ji-woo: Kıskandın mı?

She-hee: Neden onların yerine sen park ettin? Neden bu kadar kolay teslim oluyorsun?

She-hee bir türlü sakinleşmez ve erkek arkadaşıyla konuşan kadınların masasına giderek onlarla tartışır. Ji-woo yanlarına gelir ve bunun çok utanç verici olduğunu söyler.

She-hee: Benden utanıyor musun? (Kafeden hızlıca çıkar.)

Kadın: (Ji-woo'ya) Seni çok seviyor olmalı. Gıpta ettim.

She-hee evine gidip yatar; Ji-woo da arkasından gelecektir. Evde ikisi arasında geçen diyalog She-hee'nin kendisine yönelik güvensizliğini, yenilenme arzusunun arkasında yatan psikolojik durumu açıkça göstermektedir.

Seh-hee: Ben deliyim değil mi? Kızlar sana baktığında onların gözlerini oymak istiyorum. Hep aynı yüze sahip olduğum için özür dilerım.

Ji-woo: Üzgünüm, bu aralar canım biraz sıkkın.

She-hee: Her gün aynı bedenimi görmekten sıkıldın.

Ji-woo: Öyle konuşma.

Sevişirler ama ikisi de pek tatmin olmaz. She-hee cinsel tatminsizliğin nedeninin de kendisinden, kendi bedeninin artık erkek arkadaşına cazip gelmemesinden kaynaklandığını düşünür ve erkeği tatmin etmeye çalışır. Ji-woo bundan rahatsız olur ve kızı kucaklayarak sevişmeyi durdurmak ister.

She-hee: Arabana çarpan o kızı hatırlıyor musun?

Ji-woo: Hayır.

She-hee: Dürüst ol. Çıplakken güzel görünüyordur, kocaman göğüsleriyle. Onun kocaman göğüslerini mi düşünüyorsun? Sorun değil, onu düşün. Bu el onun eli.

Ji-woo: Gittikçe garipleşiyorsun.

She-hee: Beni oymuşum gibi düşün, sorun değil. (Sevişirler.)

She-hee: Onunla seviştiğini mi hayal ettin?

Ji-woo: Neden bahsediyorsun?

She-hee: Bana doğruyu söyle, onu düşündün mü?

Ji-woo: Onu düşünmemi sen söyledin. (She-hee Ji-woo'yu öper, dudağını ısırır; acıtınca Ji-woo onu iter.)

Ji-woo: Acıyor.

She-hee: Önceden de ısırmıştım ama şimdi mi acıyor!

Ji-woo: Gerçekten acıyor; ne istiyorsun?

She-hee yüzünü çarşafla kapatır; sevgilisi yüzüne bakmak ister ama o izin vermez. Onun kendisinden sıkıldığına, bedeninin artık erkek arkadaşına çekici gelmediğine kendisini ikna etmiştir. Burada She-hee'nin yüzünü gizleme isteği, aslında kendisinden bir tür kaçışın işaretidir. Daha sonra ortadan kaybolmasına yönelik bir ipucudur belki de.

Freud, güzellik ve cinsellik arasında direk bir bağlantı olduğunu söyler: "Kesin olduğu söylenebilecek tek şey, güzelliğin cinsel duygu alanından türediğidir. 'Güzellik' ve 'uyaran' kökensel olarak cinsel nesnenin özellikleridir.'' (s. 43)

She-hee: Her gün aynı sıkıcı yüze sahip olduğum için özür dilerim.

Ji-woo: Kes şunu! Böyle konuşmayı kesmeni söylemiştim; neden böyle garip davranıyorsun?

Ji-woo: Bu kadar paranoyak olma. Onu düşünmemi sen söyledin; ne yapmamı bekliyorsun? Bu da neyin nesi? Sevişirken başka bir kızı hayal etmemi istedin; senin aşk anlayışın bu mu?

She-hee'nin histerik tepkileri ağlama kriziyle devam eder. Sonuçta kendisini yenilemek, sevgilisinin karşısına "başka biri olarak" çıkmak için estetik ameliyat olmaya karar verir ve bunun üzerine dairesinden taşınır ve bir süre ortadan kaybolur. Sevgilisi de nereye taşındığını bilmemektedir. Tseelon, kadının birdenbire görünmez olmasını, onun bir konuda kendisini başarısız hissetmesine bağlamaktadır. Kadının başarısı, görünürlüğünün sonucudur ve bir konuda başarısız olursa görünmez olur. Kadınlar için estetik ameliyat yeni bir kimlik oluşturmak, gizlendikleri yerden çıkmak ve kendilerini sihirli bir değnekle dönüştürmek anlamına gelmektedir (s.144).

She-hee, yeni taşındığı evde, Ji-woo'yla önceden çekilmiş fotoğraflara bakar. Kendisi için, ayrı ayrı modellerin fotoğraflarından ideal göz, ağız ve burun keserek bir yüz kolajı yapar ve estetik merkezine gider. Oradaki doktorla aralarında geçen diyalog şöyledir:

Doktor: Sende başarabilir miyim bilmiyorum.

She-hee: Daha güzel olmak istemiyorum ki! Sadece farklı olsun, yeni bir yüz.

Doktor: Yüzünden sıkıldın mı? (Doktor zor ve çok acılı ameliyat görüntüleri izletir.)

Doktor: Hâlâ bunu istediğine emin misin? (Kadın başıyla onaylar. Doktor bazı ameliyat sonuçlarını izletir. Fotoğraflarda ameliyat öncesi ve sonrası görüntüleri vardır.)

Doktor: Asıl yüzüne asla geri dönemeyebilirsin. Örnek olarak kullanabileceğimiz biri var mı? (Kız, yaptığı kolajı verir.)

Doktor: Gözkapaklarının biraz daha derin olması gerekiyor. Burun ucunun kalkması gerek. Ve daha küçük dudaklar. Zor olmayacak, bir

saniye! Çene kısmını yumuşak hatlı göstereceğim. Yüzün daha küçük olacak. Tamamen iyileşmesi altı ayını alır. Acı verici olacak; dayanabilecek misin?

She-hee: Farklı görünmek istiyorsam buna mecburum.
Doktor: Bunu düşünmen için sana son bir şans veriyorum.

She-hee doktora daha güzel bir kadın olmak değil, farklı bir kadın olmak istediğini söylemektedir. Ancak hazırladığı yüz kolajında onun idealize edilen medyatik beyaz kadına benzeme arzusu sezilmektedir. Kendi bedenine yönelik endişeleri, erkek arkadaşının ilgisinin başka kadınlara yöneldiğini düşünmesiyle başlamıştır. Ancak fiziksel görünüşünü yenilerse Ji-woo'nun tekrar onu beğeneceğine inanmaktadır. Doktorun da görüntülerle anlatmaya çalıştığı ürkütücü tabloya ve asla tekrar eski görünüşüne dönemeyeceğinin kendisine söylenmiş olmasına rağmen, She-hee'nin estetik operasyona razı olması, aslında - kadın bedenine yönelik toplumsal baskı sonucu ortaya çıkan düşük özgüveni ve kadınların fiziksel görünüşlerine yönelik takıntılarını açıkça göstermektedir (Gilman, s. 33). Freud insanın acıya karşı en korunmasız olduğu zamanın, sevdiği zaman olduğunu söylemektedir. "Bireyin en çaresiz olduğu zaman, sevdiği nesneyi ya da onun sevgisini yitirdiği zamandır." (s. 42)

Cowards, kendisini ideal ölçülerde bulmayan kadının, bedeninden tiksinti duyacağını ve bu duyguların onun bedeniyle ancak ceza ve nefrete dayalı bir ilişki kurmasına yol açacağını belirtmektedir. Bedeninin çeşitli bölgelerini değiştirmeye yönelik parçalanmışlık duygusunun, onun kendi vücuduyla tamamen mazoşistçe ya da cezalandırıcı bir ilişkiye girmesine neden olabileceğini de eklemektedir (s. 47). She-hee de içine düştüğü bu güven bunalımının ve Ji-woo'yu yitirme korkularının nedenini görünüşünde aramakta, adeta bedenini cezalandırmaktadır.

Yönetmen, Ji-woo ve arkadaşlarının bir restoranda eğlenirken aralarında geçen diyalogda, toplumda erkeğin kadın bedenine bakışını çok çarpıcı bir şekilde vermektedir:

1. Erkek: Bir kızla iki yıl yeter de artar.
2. Erkek: Ben altı ay bile dayanamıyorum. Aynı vücuttan bıkmadın mı? İki yıl oldu mu başka kızlara bakmaya başlarsın. Aşk olmadığından değil, heyecan ve cinsel arzunun yokluğundan.
3. Erkek: (Yanlarındaki bir kıza) Burnunu yaptırdın ve yüzünü gerdirdin değil mi?

1. Kadın: Hayır.
3. Erkek: Gözlerini, burnunu ve çeneni yaptırmışsın sen! Memelerine bir bakayım.

Erkekler arasında geçen bu diyalog, kadın bedeninin nasıl yalnızca etten ve kemikten ibaret bir nesneye dönüştüğünü açıkça göstermektedir. Ayrıca, kadınlar arasında estetik operasyon yaptırmanın ne kadar yaygın bir eğilim olduğu ve günlük hayat içinde nasıl sıradan bir eyleme dönüştüğü de anlaşılmaktadır.

She-hee'nin estetik ameliyatı tamamlanmıştır ve artık yeni bir yüze sahiptir. Ji-woo'yla sürekli gittikleri o kafede işe başlar ve garson kız olarak tekrar Ji-woo'nun hayatına girer. Onunla, daha önce gördükleri, bir heykel parkının bulunduğu adaya giderler, She-hee, bu kez yeni biri olarak, daha önce Ji-woo'yla fotoğraflarının olduğu heykelin üzerinde fotoğraf çektirmek ister.

Bu arada, Ji-woo She-hee'yi aylar geçmesine rağmen unutamamıştır. Bir gün sokakta küçük bir kız Ji-woo'ya bir mesaj verir; genç adam mesajın eski She-hee'den geldiğini sanır ve kafeye gelip oturur, notu incelemeye başlar. Aslında mesajı yeni She-hee göndermiştir ve mesajda seni seviyorum yazmaktadır; ama çok kez üst üste yazıldığı için okunamamaktadır. Yeni She-hee de yanına gelir ve mesajda yazılanı tahmin etmeye çalışır. Kâğıdın üzerine karalama yapmak ister; Ji-woo buna çok sinirlenir, notun aylardır haber beklediği sevgilisinden geldiğini söyler. She-hee, Ji-woo'nun hâlâ eski She-hee'yi unutamadığını görünce çok üzülür.

Bir gün Ji-woo'nun evinde sevişirler.

She-hee (Yeni): Tam istediğim gibi, mutlu görünüyorum. (Ağlayarak.) Ama nedense üzgünüm, kalbim patlayacak sanki... (Ji-woo sevişmenin ardından uyumuştur. She-hee ona bir tokat atar.)

Ji-woo (uyanır): Demin bana vurdun.
She-hee (Yeni): Evet.
Ji-woo: Neden?
She-hee (Yeni): Seni seviyorum.

Yeni She-hee, Ji-woo'nun evindeki bir çerçeveden, daha önce ikisinin adada her zaman oturdukları heykelin üzerinde çektirdikleri fotoğrafı çıkarır ve yerine yeni yüzüne sahip olduktan sonra çektirdikleri fotoğrafı koyar. Daha sonra She-hee'yi o gece adada, fotoğraf çektirdik-

leri heykelin üzerinde görürüz, ağlamaktadır ve mutsuzdur... She-hee'nin estetik operasyonla dönüştüğü bu yeni beni de onu mutlu etmemektedir. Ji-woo'nun eski She-hee'yi unutamamış olması onu üzmektedir.

She-hee'nin görünüşünü değiştirmeye yönelik girişimi bir tür kimlik bunalımına dönüşmüş, eski beni ile yeni beni çatışmaya başlamıştır. Bir gün Ji-woo'ya eski She-hee olarak bir mesaj gönderir; mesajda onu unutamadığı, ona dönmeye karar verdiği ve buluşmak istediği yazmaktadır. Bunun üzerine Ji-woo yeni She-hee'ye durumu anlatır ve daha fazla birlikte olamayacaklarını, ona dönmek istediğini söyler. Yeni She-hee çok sinirlenir, krize girer.

She-hee (Yeni): Seninle rahatlıkla sevişecek bir fahişe olduğumu mu sanıyorsun? Çılgın bir at gibi üzerimde bağırdığında onu unutmamış mıydın?

Ji-woo: Kes şunu! Çok utanç verici!

She-hee (Yeni): Utanıyor musun benden? Utandığın şey ne? Beni bu hale kim soktu?

Ji-woo kafeden çıkar. Tartışmaları kafenin dışında da devam eder ve She-hee Ji-woo'ya saldırır, Ji-woo onu iterek oradan uzaklaşır. She-hee yerde ağlamaktadır. Katlandığı acıya değmemiş, yeni yüzüyle de ilişkisini istediği noktaya getirememiştir. Ji-woo eski She-hee'yi tercih etmiştir; ancak o artık eski She-hee de değildir. She-hee giderek çözümsüzlüğe sürüklenmektedir.

She-hee, Ji-woo'yla her zaman buluştukları kafeye bir maskeyle gelir. Maskedeki yüz eski She-hee'nin yüzüdür.

Ji-woo: Bu nasıl bir çılgınlıktır! Nasıl yapabildin bunu?

She-hee: Zamandan korktum, her şeyi değiştiren zamandan.

Ji-woo: Peki bu da neyin nesi? Benimle oyun oynadığın için mutlu musun? Peki ben neyim!

She-hee: Eğer yüzümü değiştirirsem beni daha uzun süre seveceğine inandım. Ve bu kadar kıskanç olmaktan iğreniyorum.

Ji-woo: Bu çok saçma! Her ikisi de sensin.

She-hee: Hayır, geçmişteki o kadın değilim! Ben yeni bir kadınım.

Ji-woo: Sen delisin! Kimsin sen? Yüzünü niye değiştirdin? Deli misin sen?

She-hee: Çok endişeliydim. Benden bıktığını ve yeni bir kadın bulacağını sandım.

Ji-woo: Karı kız peşinde koşan bir aptal mıyım ben?
She-hee: Seni seviyorum.
Ji-woo: Korkutucusun, gerçekten korkutucusun!
She-hee: Böyle yapma! Hadi maskemi çıkar da yeni yüzümü gör.
Ji-woo: Hayır, delisin sen!

İkilinin ilişkisi içinden çıkılmayacak bir hal almıştır. She-hee yeni yüzüyle, Ji-woo'yla sevgili olmuş ama eski She-hee'nin yerini alamamıştır. Hatta Ji-woo'nun gerçeği öğrenmesiyle belki de onu tamamen kaybetmiştir. She-hee tekrar, güzellik enstitüsüne gider. Doktor, She-hee'nin yüzündeki maskeyi çıkarır.

Doktor: Yüzün artık doğal görünüyor. Bir aksilik mi var? (She-he-e'yi mutsuz görmüştür.)
She-hee: Hayır.
Doktor: Asıl haline dönmek mi istiyorsun?

She-hee çaresizdir; ne eski yüzü ne de yeni yüzü onun Ji-woo'yla mutlu olmasına yetmiştir. Filmin bu aşamasından sonra ikili arasında daha dramatik olaylar yaşanacaktır. Ji-woo She-hee'nin yaptıklarına o kadar çok üzülür ki, o da yüzünü değiştirmeye karar verir. She-hee bunu doktordan öğrenir; doktor, Ji-woo'nun altı ay sonra onun karşısına çıkacağını, onu beklemesini söyler.

She-hee, aradan bir süre geçtikten sonra, sürekli Ji-woo'yla buluştukları kafeye gider ve onu aramaya başlar. O olduğunu sandığı birkaç erkekle birlikte olmaya kalkar, onları her seferinde Ji-woo'yla ilişkisinde yaşadığı bazı detayları kullanarak sınar; ama hiçbiri Ji-woo değildir. Değişen görünüşler altında yine eski benliklere, eski kimliklere dair izler aramaktadır.

She-hee, bir gün yine kafede Ji-woo'yu ararken dışarıda yürüyen birini ona benzetir; kafeden çıkar ve onun arkasından koşmaya başlar. Uzun bir kovalamacadan sonra, adama bir araba çarpar; arabanın altında kalan kişi Ji-woo mudur bilinmez ama yüzü tamamen tanınmayacak hale gelmiştir. She-hee, tekrar güzellik enstitüsüne gider.

Doktor: Neden üzerinde kan var? Sorun ne? (She-hee ağlama krizine girmiştir.)
Doktor: Ta başından beri yanlıştı. Hiç tanınmamak mı istiyorsun?
She-hee yeniden ameliyata girer. Enstitüden çıktığında elindeki çerçevede son operasyon öncesinde çekilmiş fotoğrafı vardır. Hızla giden

bir genç kız She-hee'ya çarpar ve çerçeve yere düşüp kırılır. Bu filmin başlangıcındaki sahnedir. She-hee aslında eski beni ile çarpışmıştır. She-hee'nin yeni yüzünün onunla hiçbir benzerliği yoktur. Ameliyatlarla giderek daha çirkin ve daha mutsuz biri hale gelmiştir. Eski haline dönmesi ise artık imkânsızdır. Yönetmen filmi aynı kareyle başlatıp bitirerek kahramanı mutsuz sonuyla yüzleştirmekte ve estetik operasyonların ürkütücü arka planına gönderme yapmaktadır. Bunu yaparken de aslında estetik cerrahiye bağlanan ümitlerin ve sonucunda yaşanan tatmin-tatminsizlik, mutluluk-hayal kırıklığı gibi duyguların döngüsel yapısına gönderme yapmaktadır. Breustedt, sağlıklı bir bedenin yapılan estetik operasyonlarla hasar gördüğünü ve tıbben artık sakat kabul edildiğini belirtmektedir. (Breustedt ve Riedle, *GEO*, s. 56). Film, bu tıbbi gerçeklik yanında, estetik cerrahinin yol açabileceği psikolojik sorunları da başarıyla ortaya koymaktadır.

Sonuç

Güzelliğin günümüzdeki algılanışı iyi, yüce ve ahlaklı olmak gibi kavramların çok ötesindedir. Güzel kavramı gibi bedenin içten dışa evrilen öyküsü de doğal olanın reddedilmesine yöneliktir. İdeal vücut ölçülerinin dışında kalan insan vücudu, artık kusurlu olarak değerlendirilmektedir. İnsan güzelliğinin neredeyse evrensel ölçütleri konusunda ortak bir konsensüse varılmıştır. Bu konsensüsün oluşmasında iktidar ve iktidar organlarının beden politikaları etkili olmakla birlikte, hiç kuşkusuz güzelliğin en önemli nesnesi olan kadının psikolojik ve toplumsal algılanışı da önemlidir. Kadın güzelliğinin nesneleşmesi, yaşadığımız çağın her geçen gün beden merkezli bir konuma gelmesine neden olmaktadır. Bu değişimde medya araçlarının rolü çok açıktır. Medya, kusursuz görünmenin artık doğal olduğunu vurgularken estetik ameliyatlarla yapılan yapboz bedenlerin meşruluğunu da kutsamaktadır. Bunu yaparken de erkek ve kadın için belli fiziksel kalıplar çizilir; insanlar da bu kalıplara, özellikle kadınlar, girmeye çalışmaktadır.

Beden merkezli toplumsal yaklaşım kadının kendi bedenine yönelik özgüven eksikliğine yol açmakta, giderek bedeniyle takıntılı bir ilişki kurmasına neden olmaktadır. Toplumsal ilişkiler kurma ve yürütmedeki başarısını dış görünüşüne bağlayan kadın, yaşadığı başarısızlık ve hayal kırıklıkları gibi durumlarda içine dönerek, sorunu kendisinde aramakta ve bedenini yenilemeye yönelik çözümler üretmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım temelde kadın ve erkeğin nasıl sosyalleştikleri

ya da sosyalleşmesinin beklendiğiyle bağlantılıdır. Miller, erkeklerin öfkelerini dışa yönelik ifade ederek, kadınlarınsa içe atarak, kendilerine yöneltmek üzere sosyalleştiklerini söylemektedir. Erkeğin faaliyetlerini, duygularını beden dışına, dış dünyaya yöneltmesi beklenirken, kadının kendi içinde kalması beklenmektedir (aktaran Çubuklu, 2006, s. 59). Tanımlanmış toplumsal cinsiyet rolleri, kadını çocukluğundan itibaren bedenine yabancılaştırmaktadır. Kadının kendi varlığını algılayışı, kendisi olarak bir başkası tarafından beğenilme duygusuyla tamamlanmaktadır (Berger, s. 47). Estetik cerrahinin erkeklere oranla daha çok kadınlar arasında yaygın olması da bunu açıkça göstermektedir. Estetik operasyon yaptıran kadınlarınsa bunu, "kendisiyle barışmak ve daha mutlu biri olmak" amacıyla yaptırıyor olması da bu anlamda oldukça manidardır. Eğer kadın kusurlu olarak nitelendirilen veya nitelendirdiği vücudunu düzeltemiyorsa onu yok etme yoluna gidecektir. Kadın, bedenini bir yapboz sistemi içine sokar. Bunun yolu ister estetik ameliyatlardan geçsin ister psikolojik hastalıklarla yön bulsun, bu sürekli bir acıya dönüşecektir. Bu acı da patolojik bir mutsuzluk haline dönüşür.

Mutsuzluk patolojik bir hastalığa dönüştüğünde, çözümü için denenen yöntemler etkisiz kalmaktadır. Freud insanları mutluluğa götürebilecek pek çok yol olduğunu ama insanı mutluluğa götüreceği kesin olan hiçbir yolun bulunmadığına işaret eder. Din bile vaadini yerine getiremez; mümin "takdir-i ilahi"den bahsetmek zorunda kaldığında, acı karşısında kendisine son avuntu olanağı ve haz kaynağı olarak yalnızca koşulsuz boyun eğmenin kalmış olduğunu itiraf etmiş olur (Freud, 44). Estetik ameliyatlarla yeniden, yeniden yaratılan bedenlerle mutluluğa ulaşmak kesin olarak vaat edilmese bile yine de güzel olabilmenin nihai buyruğuna itaat edilir: "İyi hissetmektense iyi görünmek daha iyidir."

Kaynakça

ARAT, Necla (1987), *Etik ve Estetik Değerler*, Say Yayınları, İstanbul.

AKDENİZ, Filiz (2008), "Güzellik ve Altın Oran", *Bibliotech* (Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi) Sayı 4, s. 64-69, Kış/2008, Ankara.

BAKIR, Burak (2008), *Sinema ve Psikanaliz*, Hayalet Kitap, İstanbul.

BAUDRİLLARD, Jean (1997), *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BERGER, John (1988), *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Ayhan Matbaacılık, İstanbul.

BİRCAN, Ufuk (2008), "Güzel Nedir?", *Bibliotech* (Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi) Sayı 4, s. 38-45, Kış/2008, Ankara.

BERGİL, Mehmet Suat (1993), *Doğada, Bilimde, Sanatta Altın Oran,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BREUSTEDT C., RIEDLE G., *GEO*, Haziran, ISSN: 1306-1682, 2008/6, s. 52-78, Ciner Gazete, Dergi Basım Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul.

ÇABUKLU, Yaşar (2004), *Toplumsalın Sınırında Beden*, Kanat Kitap, İstanbul.

ÇABUKLU, Yaşar (2006), *Bedenin Farklı Halleri*, Kanat Kitap, İstanbul.

CROCE, Benedetto (1983), *İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik*, Çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitapevi, İstanbul.

CORBİN, Alain, COURTİNE, Jean-Jacques, GEORGES, Vigarello (2008), *Bedenin Tarihi (Rönesans'tan Aydınlanma'ya)*, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

COWARD, Rosalind (1993), *Kadınlık Arzuları*, Renk Basımevi, İstanbul.

ECO, Umberto (1999), *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.

ECO, Umberto (2006), *Güzelliğin Tarihi*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu,

Doğan Kitapçılık, İstanbul.
EFLATUN (1972), *Şölen* (*Sevgi Üstüne*), Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitapevi, İstanbul.
ETCOFF, Nancy (2000), *Survival of the Prettiest*, Anchor Books, USA.
FREUD, Sigmund (2004), *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul.
GILMAN, Sander L. (2001), *Making The Body Beautiful*, Princeton University Press, New Jersey, USA.
KAGAN, Moissej (1982), *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Çev. Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
ORBACH, Susie (2006), Dove 2005: "Basmakalıpların Ötesinde: Güzellik İnançlarının Temelini Yeniden Yapılandırmak", Unilever güzellik markası Dove tarafından yaptırılan araştırma raporu, s. 7-8.
PAQUET, Dominique (2007), *Bir Güzellik Öyküsü*, Çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
SENA, Cemal (1972), *Estetik* (*Sanat ve Güzelliğin Felsefesi*), Remzi Kitapevi, İstanbul.
ŞİŞMAN, Nazife (2002), "Güzel Beden'in Kurumsallaşması: 'Miss World' Yarışması", http://arsiv.zaman.com.tr/2002/12/29/yorumlar/default.htm
TSEELON, Efrat (2002), *Kadınlık Maskesi*, Çev. Raşide Kekeç, Ekin Yayınları, Ankara.
TUNALI, İsmail (1970), *Grek Estetiki*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1022, İstanbul.
TUNALI, İsmail (1989), *Estetik*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
WOOD, Allen W. (2009), *Kant*, Çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Yayınları, Ankara.

Yedinci Bölüm

ÇALIŞMA YAŞAMI VE DIŞ GÖRÜNÜŞ

Yard. Doç. Dr. Dilek Torunoğlu

İnsanlar dış görünüşleriyle karşılanır, fikirleriyle uğurlanırlar sözünü benimsiyor ve sık kullanıyor olabiliriz. Gene de, dış görünüşün ne kadar etkili ve bazı önemli kararlarda belirleyici olduğunu görmek, bizi konu üzerinde biraz daha düşünmeye davet ediyor.

Bu bölümde güzelliğin, çekiciliğin ne olduğu, dış görünüşün çalışma yaşamı içinde neden ve nasıl önemli bir konu olarak ortaya çıktığı ve fırsat eşitliği kapsamında nasıl konumlandığı soruları tartışılacaktır.

Dış Görünüş, Güzellik, Çekicilik, Cazibe...

Güzellik ve çekicilik kavramlarının zamana ve kültüre göre değişkenlik gösterdiği genel kabul gören bir görüştür (Hamermesh ve Biddle, 1994). Diğer bir görüş bu kavramların evrensel olduğu, zamandan ve coğrafyadan bağımsız olarak, geçerliliğini koruduğu yönündedir. Brody (1994) bu tür iddialara değindiği makalesinde, vücut ağırlığı ve şekli gibi bazı güzellik vasıflarının kültürle ilişkilendirilebileceğini, güzellikte ancak yüz özelliklerinin evrensel standardının olabileceğini, örneğin bebeklerin (henüz bir etkilenme, öğrenme gerçekleşmemişken) güzel yüzleri ayırt ederek bunlara daha uzun süre baktıklarını ve dikkatlerini verdiklerini belirtiyor.

Estetik cerrahide güzellik kavramının ne olduğu, tıp literatüründe ortak bir tanımı olup olmadığı ve benzeri konulara açıklık getirmek üzere yapılan mülakatta Ahmet Sönmez[1] aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Plastik cerrahide genel kabul gören belli bir güzellik tanımı bulun-

1. Doç. Dr. Ahmet Sönmez Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Plastik Rekonstruktif ve Estetik Cerrahi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

mamakla birlikte yüzyıllardır varolan 'altın oran'dan bahsetmek mümkündür. Bu oran hem yüz hem de vücut için geçerlidir. Altın oran göze hitap eden (norm, standart) oranları tarif eder. Buna göre, örnek olarak yüz, saçlı deriden burun köküne, burun kökünden burun tabanına, burun tabanından çene ucuna kadar eşit üçe bölünmüş olmalıdır. Başka bir örnek; Bir gözün en dış ucundan aynı gözün en iç ucuna olan uzaklığı, iki göz arasındaki uzaklığa ve diğer gözün en iç ucundan en dış ucuna olan uzaklığına eşit olmalıdır. 1/3, 2/3 gibi oranları ve aşağı yukarı bunun dengi olan 0,62 oranını Leonardo da Vinci'nin de çizimlerinde ve mimari eserlerinde sıkça kullandığını biliyoruz. Ayrıca Fibonacci rakamları olarak bilinen ve buna yakın olan yaklaşık 0,618 ve 0,64 oranları gözün estetik algısına uygun bulunmaktadır. Tarihte birçok ressam ve mimarın bu oranları kullandığını görmekteyiz. Dolayısıyla plastik cerrahinin tıbbi olduğu kadar önemli ölçüde sanat ve matematiğin de bileşimi olan bir branş olduğu söylenebilir. Ancak vurgulanması gerekir ki, bahsi geçen bu oranlar bir kişide bulunmuyor olsa bile bu kişi hâlâ çekici olabilir. Başka bir deyişle, altın oran sübjektif kriterleri olan bir konuyu objektif kılabilmek için icat edilmiş bir kuraldır ve genel kabul görmekle birlikte tersi örnekler çok olduğu için geçerliliği pekâlâ sorgulanabilir. Plastik cerrahide güzelliğin belli bir tanımı yoktur ve belirleyici olan daha çok toplumun algısı ve medya baskısıdır diyebiliriz. [Örneğin Asyalılar gözkapaklarını beyaz ırka benzetmek için, Afrikalılar da burunları beyaz ırk gibi dar olsun diye ameliyat olmak istiyor.]

Ahmet Sönmez estetik algısının toplumlara, zamana ve mesleğe göre değiştiğini, örnek olarak meme ameliyatlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin protez standardı 300-400 cc iken, Avrupa standardının 240 cc olduğunu belirtiyor. Sönmez ayrıca dönemlerarası güzellik anlayışının farklılaştığına işaret ederek Renoir'in tablolarını örnek olarak gösteriyor. Buna göre, tablolardaki kadınlar dolgun kalçalı ve hafif kalın bacaklı. Selvi (2005) de makalesinde, "toplumsal düşünüş, yaşam felsefesi... estetik beğenileri dile getiren atasözlerinden", "bir dirhem et bin ayıp örter" atasözünün ülkemizde kentleşmenin yoğun olduğu bölgelerde anlamını yitirdiğini; ancak, şişmanlığın güzellik olarak kabul edildiği bazı kırsal bölgelerde bu sözün hâlâ geçerli olduğunu, şişmanlığın özellikle kadınlarda sık görüldüğü ve halkın %45'inin obez olduğu bu bölgelerde çözümün güzellik anlayışını değiştirmekle başlayacağını belirtiyor.

Sönmez, güzellik anlayışının zaman içindeki değişim yönü konusundaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor:

Üreme/soyunu devam ettirme ile hayatta kalma en güçlü güdülerdir. Eskiden 60 yaş oldukça uzun bir ömür olarak tanımlanırken bugün Batılı toplumlarda beklenen ömür 85 yaşı geçmiş durumdadır. Çevresine uyumlu olduğu oranda kişinin daha fazla yaşayabileceği prensibinden (survival of the fittest) hareketle, doğru beslenme, spor yapma beklenen ömrü uzattığı gibi, dış görünüş olarak 'incelik' i de beraberinde getirmektedir. Bu da toplumun güzellik konusundaki genel kabul gören tarifinin oluşmasında bir açıklama olabilir.

Estetik operasyonların görece daha somut bir zemin üzerinde duran tıbbi, hukuki ve mali boyutlarını bir kenara bırakıp, daha tartışmaya açık olan ahlaki boyutu hakkındaki, bir başka deyişle bu operasyonların ne kadar *doğru* olduğu konusundaki görüşleri sorulduğunda Sönmez şunları belirtmekte:

Hasta daha iyi hissedecekse bu işlem doğrudur. Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımı 'fiziksel ve ruhsal olarak iyi olma durumu'dur. Buna göre, hasta estetik operasyon yardımıyla vücudunun yeniden şekillendirilen kısmından daha çok memnun ise, kendini daha iyi hissediyorsa sağlık tanımına da uygun olarak yapılan işlem doğrudur diyebiliriz.

Kendilerine başvurma sebeplerini iş kökenli, çevre kökenli ve kişinin kendisi kökenli olmak üzere üç grupta topladıklarını ve başvuranların hem erkek hem kadın olduğunu ancak saç ekimi dışında çoğunluğu kadınların oluşturduğunu, iş grupları içinde sahne sanatlarında çalışanların daha fazla oranda başvurduğunu belirten Sönmez çok çarpıcı bir bilgi daha veriyor: *Hatırı sayılır bir hasta grubu iş ortamında daha çok beğenilmek, patronuna iyi gözükmek, kendi eşitleri arasında yerini sağlamlaştırmak ve/veya terfi ve daha iyi ücret alabilmek amacıyla estetik operasyon yaptırıyor.*

Çalışma Yaşamında Güzellik ve Dış Görünüşün Etkileri

Hayatımızın önemli bir bölümünü geçirdiğimiz, kimliğimizin belirleyicilerinden biri olan mesleğimizi icra ettiğimiz işyerlerinde, yaşam

kalitemizi, beden ve ruh sağlığımızı etkileyen pek çok dinamikten biri, dış görünüşümüzün çalışma arkadaşlarımız, varsa müşterilerimiz ama özellikle de amirlerimiz tarafından nasıl algılandığı ve bu çerçevede verdikleri tepkiler olarak düşünülebilir.

Warhust ve arkadaşlarının (2009) araştırmasına göre, çalışanın görünüşü önemli ve fark yaratıyor; işverenler iyi görünüşlü olanlardan yana davranıyor, fiziksel olarak daha az çekici olanları ise cezalandıracak biçimde ayrımcılık yapıyorlar. İşe alma ve seçme aşamasında da, önerilen işlere bazı adaylar uygun görülürken bazıları reddediliyor. Elbette bu doğal; ancak mesele, karar aşamasında seçilen kriterlerin bir kısmının yasal (işe ilişkin veya eğitimle ilgili) iken bir kısmının yasal olmaması (cinsiyet, ırk, engelli olma, yaş ve dış görünüş ile ilgili). Başka bir araştırmanın sonucuna göre, yönetici adaylığı pozisyonu için ise başvuran adayların çekiciliği, mülakatçılar tarafından işle ilişkilendiriliyor ve "mutluluk" ile "işte başarı" özellikleri çekiciliğe atfediliyor ise, işe alma kararları da, başlangıç için maaş kararları da çekici olanlar lehine etkilenebiliyor (Beehr ve Gilmore, 1982). Hamermesh ve Biddle (1994) yaptıkları çalışmada, işe alım sırasında mülakatçıların adayların görünüşlerine verdiği puanları gözlemleyerek, görünüşün maaşa olan etkisini incelemiş, sade insanların ortalama görünüşlü insanlardan daha az, ortalama görünüşlü olanların da iyi görünüşlülerden daha az kazandıklarını belirlemiştir. Aynı araştırmacılar yaptıkları başka bir çalışma (1998) ile ABD'de ünlü bir hukuk fakültesinin mezunlarını incelemişler, önce mezuniyetten 5 yıl, daha sonra da 15 yıl sonraki durumlarını araştırarak kazançlarını, bir devlet kurumunda mı yoksa özel sektörde mi çalıştıklarını, mezunların güzelliklerinin mevcut durumlarını etkileyip etkilemediğini bulmaya çalışmışlar. Özel sektöre ait hukuk firmalarının devletten farklı olarak, mevcut müşterileri tutma kaygısının yanı sıra bir de yenilerini kazanmak için mücadele ettikleri bilgisi de makalede yer almaktadır. Bulgulara göre, güzelliğin kazancı etkilediğini, hatta tecrübe arttıkça güzelliğin etki oranının arttığını görmekteyiz. Araştırmacılar bu sonucu doğuran farklı açıklamalar olabileceğine değiniyorlar: işverenin ayrımcılığı, müşterinin ayrımcılığı, hâkimin/jürinin ayrımcılığı "güzellik"i avukatlar için verimli bir özelliğe dönüştürüyor. Avukatların (güzel olanların) kamudan özele geçmeleri, müşterilerin iyi görünüşlü avukatları seçmesiyle de ilgili olarak değerlendiriliyor.

Dış görünüş konusunu "estetik emek" kavramıyla özdeş olarak kabul eden Warhust ve Nickson'a (2007) göre İngiltere'de bütün işlerin dörtte üçünü hizmet işleri oluşturmakta ve bu oran artış eğilimi göster-

mektedir. İmalat sektöründen farklı olarak hizmet sektöründe üretim ve tüketim aynı anda gerçekleşirken; çalışanlar müşteriyle doğrudan etkileşim içinde ve ürünün bir parçası durumundadırlar. Müşteri ile çalışanın karşı karşıya olma durumunun ortaya çıkardığı güçlüklerle baş edebilmek üzere işveren daha başlangıçta duygusal emeğini sakınmayarak, "uygun" kişilikte elemanı (sakin, barışçıl, iyi huylu, yardımsever, arkadaş canlısı) seçmeye çalışıyor. Ama bu işin bir boyutu. Diğer boyutu da çalışanın görüntüsü. Diğer bir deyişle, "bedensel nizama sahip elemanların istihdamı" olarak tarif edilen estetik emek. Zira işveren açısından fiziksel çekicilik rekabet avantajı olarak değerlendiriliyor. Hem işveren hem de çalışanlara göre sosyal beceri (soft skill), teknik beceriden çok daha önemli ve öncelikli olarak düşünülüyor. Bu beceriye sadece çalışanın tutumu değil, aynı zamanda görünüşü (estetik emeği) de dahil ediliyor. Firmalar sonradan eğitim vermek yerine işe alma aşamasında uygun görünüşlü elemanları tercih ediyorlar.

Fiziksel görünüşün emek piyasasındaki kadın ve erkeklerin başarıları üzerinde etkili olduğunu, maaşların da çekicilik ve boy ile doğru, obezlik ile ters orantılı olduğunu gösteren araştırmaların çoğunun Amerika Birleşik Devletleri'nde yapıldığını düşünen Harpler (2000) benzer bir araştırmayı İngiltere'de yürütmüş ve öncekilerle tutarlı bulgular elde etmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, ayrıca, görünüşe bağlı ödeme farklılıklarının daha çok işverenin ayrımcılığından kaynaklandığına ve yaygın anlayışın tersine, fiziksel görünüşün sadece kadınlar için değil, erkekler için de çok önemli olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıdaki araştırmanın cinsiyet verileri açısından işaret ettiğinin tersine bir durum, bir başka deyişle, dış görünüşün kadınlarda erkeklere kıyasla daha farklı sonuçlar doğurabileceği bir örnek Wimbledon Tenis Turnuvası 2009 sayılabilir. Andrews ve Fernandez (2009) Wimbledon Tenis Turnuvası'nda orta kortta kimin oynayacağına karar verilirken yetenekten çok görünüşün dikkate alındığı (erkek oyuncularda değil, kadın oyuncularda) haberini köşesine taşıyor. Orta kort diğerlerine göre daha çok seyirci alan ve daha önemli olduğu düşünülen kort. Turnuvayı düzenleyen kuruluş All England Club'ın sözcüsü Johnny Perkins 28 Haziran 2009 tarihli basın açıklamasında, "merkez kortta oynayanların çekici olmaları bir tesadüf değildir... iyi görünüş bir etkendir" demek suretiyle fiziksel çekiciliğin dikkate alındığını kabul etmiş oldu. İzleyicilerin, tenisteki başarısından çok fiziksel güzelliğiyle dikkat çeken oyuncuların olduğu kortu doldurmaları nedeniyle, güzel oyuncular daha avantajlı konuma geçiyorlar. Bu durum oyuncular tarafından haksızlık olarak değerlendiriliyor. Yazarlar, erkek oyun-

cular için böyle bir durumun söz konusu olmadığından yola çıkarak, mevcut yaklaşımı hem görselci hem de seksist buluyorlar. En az o kadar düşündürücü olan başka bir boyut ise, *Daily Mail* gazetesinde çıkan bu habere bazı okurların elektronik ortamda yaptıkları yorumlardır: güzelliğin pazarlanabilir bir unsur olduğu, Wimbledon Tenis Turnuvası'nın aslında spordan önce bir eğlence olduğu ve bu sektörde müşteri beklentilerinin yabana atılamayacağı, hoşumuza gitmese de dünyanın gerçeğinin böyle olduğu... birkaç örnek olarak verilebilir. Aynı konuda "müşteri beklentilerine toleranslı olmak lazım" görüşünü eleştiren Kirsten Powers (2009), anlamlı bir soru soruyor: "Olur da Wimbledon organizatörleri bir gün müşterilerinin sadece 'beyaz' oyuncuları izlemek istediğini fark ederse, o zaman aynı toleranstan bahsedilebilir mi?"

Rekabetin artması ve hizmetlerin genişlemesiyle daha belirgin hale gelen çalışanın "dış görünüş"ünün, başka bir deyişle "hoş görünümesi"nin iş başarısındaki yeri işverenlere sorulduğunda, %93'ü kritik ve önemli olduğu cevabını vermektedir (Nickson ve arkadaşları, 2005). Aynı araştırmanın bulgularına göre, sunulan hizmeti farklılaştırmada duygusal emeğin ticari kazanç amacıyla müşteri duygularına tahsis edilmesi ve dönüştürülmesi stratejisi izlenmekte. Bu durumda çalışanlardan hem kendilerinin hem müşterilerinin duygularına odaklanmaları ve mümkünse bunun üzerinde çalışmaları, bunlara şekil vermeleri bekleniyor. Değinilen benzer başka bir kavram da estetik emek; buna göre işveren –gene ticari kazanç kaygısıyla– sadece müşterinin duygularının şekillendirilmesiyle yetinmiyor, ayrıca, çalışanların fiziksel durumlarını da biçimlendiriyor. Zira çalışanların firmanın bir parçası olarak temsil görevleri olduğu ve firma imajını yansıtmaları gerektiği varsayılıyor. Çalışanlarıyla ilgili beklentileri "düzgün görünüşlü" olmalarıyla sınırlı kalmayan, onların "çekici", "güzel", "yakışıklı" olmalarını bekleyen işverenler böyle çalışanlara daha yüksek maddi kazanç sağlıyor ve daha iyi iş geleceği vaat ediyor.

İşyerinde Dış Görünüş ve Ayrımcılık

Acaba, "dış görünüş" "ayrımcılık" ile ilişkilendirilebilir mi? Başka bir deyişle, işyerinde çalışanın dış görünüşüne göre verilen kararlar ayrımcılık kapsamına girer mi?

Ayrımcılık, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre "istihdamda veya meslekte fırsat veya muamele eşitliğini bozacak veya azaltacak

herhangi bir ayırım, dışlama veya tercih durumu" olarak tanımlanmaktadır. Aynı kaynak "fiziksel görünüş"ü de ayrımcılık temellerinden biri olarak kabul etmektedir. HALDE'ye[2] göre de "fiziksel görünüş" ayrımcılık konusunda yasaklanmış temellerden biri olarak kabul edilip şöyle tanımlanmaktadır: *Fiziksel görünüşe dayanan ayrımcılık, bir kişinin fiziksel özellikleri o kişi aleyhinde verilen bir kararın sebebini teşkil ettiğinde ortaya çıkmaktadır.* Bu bağlamda "görselcilik" –veya görsel ayrımcılık– (lookism) kavramı şöyle tanımlanıyor: Güzellik/cazibe standardının oluşturulması ve bu standardın altında kalanların horlandığı inancıdır (Hamermesh ve Biddle, 1994). İlk kez 1978'de "şişman insanlarla ilgili olarak *Washington Post Magazine*'de kullanılan (Tietje ve Cresap, 2005) terimi Ayto (1999) şöyle tarif ediyor: Görünüş bazında yapılan ayrımcılık ve önyargı. Patzer'e (2008) göre ise görselcilik, insanlara, algılanan bireysel fiziksel çekicilik seviyelerine göre taraflı bir biçimde davranmaktır.

Estetik sermaye, diğer sermaye türleri gibi, adil olmayan bir biçimde dağılmışken, görselcilik işyerinde ve eğitimde fırsat eşitliğine engel oluşturabilecek haksız bir bariyer gibi, önemli bir "fırsat eşitliği" konusu olarak tartışılagelmektedir (Tietje ve Cresap, 2005).

William R. Corbett (2007) fiziksel görünüşe dayanan ayrımcılığın hiçbir zaman yaygın bir biçimde yasal olarak men edilemeyeceğini tartıştığı makalesinde, bu konuda dava takibinin zor olacağını, ayrımcılığın diğer unsurları (örneğin ırk, yaş, milliyet, cinsiyet) belirli iken, yasayla koruma altına alınması öngörülen grubun üyelerinin (çirkin, estetik özürlü) tanımlanamayacağını dile getirmektedir. Yazara göre, istihdamda ayrımcılık yasaları, *değiştirilemez* özelliklerin düşünülmesini yasaklamak suretiyle ve adaleti koruma amacıyla ortaya çıkmıştır; bu bağlamda yazar sormaktadır: "Fiziksel görünüşün 'değişmezlik' derecesi nedir?" Aynı çalışmada çalışanın özelliklerinin işle ilişkilendirilmesi konusu da gündeme gelmektedir. Bir başka deyişle, ayrımcılığın olup olmadığını belirlerken başvurulan ana ölçütlerden biri de ayrımcılığı düşündüren özelliğin yapılan işle ilgili olup olmamasıdır. Yazar, bu konuda da genel ifadelerin sakıncalı olabileceği görüşünde; buna göre, bazı işler için fiziksel görünüş önemli olabilecekken, bazıları için ilgisiz sayılabilir.

2004 yılında Fransa'da kurulan Ayrımcılık Gözlem Evi HALDE'nin 2008 yıllık raporu verilerine göre, fiziksel görünüşe dayanan

2. HALDE- Haute Autorite du Lutte contre les Discriminations et pour l'Egalite (Eşitlik İçin Ayrımcılık Karşıtı Yüksek Otorite Kurumu/Ayrımcılık Gözlem Evi), Fransa'da 2004 yılında kurulmuş olup her sene Fransa Başbakanı'na, Parlementosu'na ve Cumhurbaşkanı'na rapor vermektedir.

ayrımcılık iddiaları-şikâyetleri 2007 yılında 79 adet ve %1 iken, 2008 yılında bu sayı 138 adet olup toplam içindeki payı %1'den %2'ye yükselmiştir. Bu vakaların %50'si (hem 2007 hem 2008 için) istihdam alanında olmuştur.

Kuran ve McCaffery (2004) ABD'de telefon ve internet ağı üzerinden yürüttükleri araştırma sonucunda şaşırtıcı bulgulara ulaşmıştır. Fiziksel görünüş, ekonomik statü ve etnik köken olmak üzere üç başlığı ayrımcılık bağlamında sorgulamışlardır. Deneklerin, en çok (diğerlerinden anlamlı bir farkla), fiziksel görünüş ayrımcılığı yapıldığını düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Hukuksal zeminlerde görselcilik ayrımcılık temellerinden biri olarak tanımlanıyor olabilir. Bu konudaki duyarlılık ve bilinç işveren ve çalışan açısından, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde her gün artıyor da olabilir. Ancak içerik tartışmaları ve uygulamadaki zorluklar konunun karmaşıklığına işaret etmektedir.

Bedenen formunu koruyanların obez olma olasılıkları düşük, çok daha yüksek seviyede enerjiye sahipler ve mutluluğun tadını çıkarıyorlar. Fiziksel kondüsyon, başarma konusunda daha yüksek konsantrasyon, güven ve enerji sağlıyor (Neck ve Cooper, 2000). Ayrıca ekonomistler, verimlilik artışı ile görselciliği ilişkilendirebildikleri anda görselciliğin meşrulaşabileceğini varsaymaktalar (Tietje ve Cresap, 2005). Bu bilimsel verilere dayanarak eşitler arasından seçim yapan bir işveren için acaba ayrımcı diyebilir miyiz?

Öte yandan müşteriler "öyle" istiyor diye, parlak nesnelerin gözümüzü alması, en önce dikkatimizi çekmesi, algıda seçiciliğin bir refleks olarak –bilincin çok da işin içine girmeden– işlemesi gibi, sadece daha iyi giyiniyor, daha uzun, daha ince... diye, "bazı" çalışanlara daha fazla maaş vermek acaba doğru mu? Gary Libman (1990) işyerinde çeşitliliği oluşturan ve ayrımcılık konusunun boyutlarından biri olan cinsel tercih konusunda bazı şirketlerin (makalede adı geçen şirketler: Xerox, Digital Equipment Corp. [DEC] Apple Computer Inc., Hewlett Packard ve Sun Microsystems Inc.) ne kadar kucaklayıcı olduklarını, işyerinde baskı hissetmeyen, rahat olan, kimliğini gizlemeden *işine* konsantre olarak çalışanın, firmanın kâr artışına daha fazla katkıda bulunabileceğini anladıklarını belirtiyor. Bugünün hızla değişen dünyasında rekabet gücünü artırmak üzere cevap aranan soru da ekleniyor: "Çeşit-

liliğin ortaya çıkarabileceği değeri daha iyi nasıl kullanabiliriz?" Bu örnekle vurgulanan, müşterilerin isteğinden yola çıkmak yerine, doğru olanı yapmanın gerekliliğidir. Oysa tahmin edilebilir ki, bu yaklaşım bazı müşterilere pekâlâ ters gelmektedir.

Bir yandan iş tanımında işin gerektirdiği özellikler mümkün olduğunca detaylı ve açıkça belirtilir, dış görünüşün iş ile ilişkisi (ör. basketbol oyuncusunda uzun boy aranması gibi) verilere dayanarak vurgulanırken, diğer yandan, fırsat eşitliği ilkesi kurum kültürünün ve yönetim felsefesinin bir varsayımına dönüştürülür, içselleştirilir ise; ve ayrıca, ne pahasına olursa olsun kârlı seçimlerin meşrulaştırılması çabası yerine "Hangisi –en kapsayıcı ölçekte– doğru?" sorusunu bize sorduran etik değerlerimiz bize kılavuzluk ederse, karmaşıklığın azalması yönünde umutlu olabiliriz.

Kaynakça

AYTO, J. (1999), *20th Century Words*, Oxford: Oxford University Press. [Nickson, D., Warhust, C., Dutton, E. (2005), "The Importance of Attitude and Appearance in the Service Encounter in Retail and Hospitality", *Managing Service Quality,* 15(2), s. 195-208 içinde]

BEEHR, Terry A., GILMORE, David C. (1982), "Applicant Attractiveness as a Job-Relevant Variable in Selection of Management Trainees"*Academy of Management Journal,* Cilt, 25, No.3, s. 607-617

BIDDLE, Jeff E., HAMERMESH, Daniel S. (1998), "Beauty Productivity and Discrimination: Lawyers' Looks and Lucre", *Journal of Labor Economics,* Cilt 16, Sayı 1, s. 172-201.

CORBETT, William R., "The Ugly Truth About Appearance Discrimination And The Beauty Of Our Employment Discrimination Law", *Duke Journal of Gender Law &Policy*, Cilt 14, s. 153-178.

HALDE-Haute Autorite du Lutte contre les Discriminations et pour l'Egalite Annual Report 2008, s. 13

HALDE-Haute Autorite du Lutte contre les Discriminations et pour l'Egalite Annual Report 2007, s. 63.

HAMERMESH, Daniel S., BIDDLE, Jeff E., (1994), "Beauty and the Labor Market", *The American Economic Review*, Cilt 84, No. 5, s. 1174-1194.

HARPER, Barry (2000), "Beauty, Stature and The Labor Market: A British Cohort Study", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 62, özel sayı, s. 771-800.

KURAN, Timur, MCCAFFERY, Edward J. (2004), "Expanding Discrimination Research: Beyond Ethnicity and to the Web", *Social Science Quarterly,* Cilt 85, No.3, s. 713-730.

LİBMAN, Gary (1990), "A New acceptance-Gay Support Groups Are beginning to Pay Off in The Workplace", *Los Angeles Times,* Temmuz 18.

NECK, Christopher P., COOPER, Kenneth H. (2000), "The Fit Executive: Exercise and Diet Guidelines for Enhancing Performance", *Academy of Management Executive*, Cilt 14, No.2, s. 72-83.

NİCKSON, Dennis., WARHUST, Chris, DUTTON, E. (2005), "The Importance of Attitude and Appearance in the Service Encounter in Retail and Hospitality", *Managing Service Quality,* 15(2), s. 195-208

PATZER, Gordon L. (2008), "Looks. Why They Matter More Than You Ever Imagined", AMACOM, ABD.

POWERS, Kirsten (2009), "Time for a 'Summit'-on Sexism", *New York Post,* 3 Ağustos, s. 23.

SELVİ, Ruken Alp, "Atasözlerinde 'Kadın Güzelliği' Anlayışının Dönüşümü", Milli Folklor, Cilt 9, Sayı 67, Güz 2005, s. 82-85.

TIETJE, Louis, CRESAP, Steven (2005), "Is Lookism Unjust?:The Ethics of Aesthetics and Public Policy implications", *Journal of Libertarian Studies*, Cilt 19, No.2, s. 31-50.

WARHUST, Chris, NICKSON, Dennis (2007), "Employee Experience of Aesthetic Labour in Retail and Hospitality", *Work, Employment & Society,* Cilt 21, No. 1, s. 103-120.

WARHUST, Chris, BROEK, van den Diane, HALL, Richard, NICKSON, Denis (2009), "Lookism: The New Frontier of Employmentt Discrimination?", *Journal of Industrial Relations,* 51(1), s. 131-136.

International Labor Organization http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/pdconv.pl?host=status01&textbase=iloeng&document=122&chapter=25&query=%28%23doc-no%3D251988G%2A%29+%40ref&hightlight=&querytype=bool&context=0 (erişim 27 Eylül, 2009)

ANDREWS, Emily, FERNANDEZ, Colin, http://www.dailymail.co.uk/news/article-1196155/Babe-set-match-How-looks-count-talent-Wimbledon-decides-girls-play-Centre-Court.html (erişim 20 Ağustos, 2009)

BRODY, E. Jane (1994), "Notions of Beauty Transcend Culture, New Study Suggests", *New York Times*, 21 Mart.

http://www.nytimes.com/1994/03/21/us/notions-of-beauty-transcend-culture-new-study-suggests.html (erişim 26 Eylül, 2009)

Dizin

A

Abbott, J. Johnson 4, 53
Adli Tıp Kurumu 32
Afganistan 53
Afrika 53, 111, 137, 150, 162, 200
ahlak kuralları 17
AIDS 27
aile 1, 7, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 30, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 82, 107, 111, 117, 118, 122, 123, 129, 136, 138, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163
Aile Araştırma Kurumu 47, 60
aile içi şiddet 47, 50, 53, 138
Aile Mahkemesi 44
Aileyi Koruma Kanunu 44
Akpınar, A. 46, 58
akrabalık bağı 21
alegori 121, 124
Altınay, A. 43, 44, 47, 48, 51, 52
Amerika Birleşik Devletleri 200, 203
Amerikalı 53, 77
anatomi 133
Andrews, Emily 203, 209
animasyon 93, 94, 105, 109
Anionwu, Elizabeth N. 162, 167
annelik 13, 45, 102, 104, 116, 118, 124, 139, 142, 152, 155, 156, 164
annelik libidosu 118
anorexia 87, 135
antibiyotik 142, 143, 145
antropolog 76, 97, 111
Arat, Y. 43, 44, 47, 48, 51, 52, 60, 176, 177, 195
Asch, Adrienne 137, 153, 167
Asya 147, 150, 161, 200
Aşkın, Rüstem 122, 123, 136
ataerkil-ataerkillik 42
ayrımcılık 9, 138, 141, 154, 155, 165, 202, 204, 205, 206
Ayto, J. 205, 208

B

bakire 97, 100, 124
Barbie 76, 80, 93, 110
Batı 51, 53, 72, 73, 76, 80, 86, 93, 94, 95, 96, 98, 104, 106, 113, 117, 124, 125, 129, 133, 135, 146, 151, 184, 201
Baudrillard, Jean 67, 68, 69, 70, 71, 75, 78, 86, 89, 97, 128, 173, 183
Becker 76
beden dismorfik sendromu 136
beden-doğa 114, 124
Beehr, Terry A. 202, 208
bekâret 18, 19, 138
bekâret tabusu 138
Belluci, Monica 81
benlik 101, 113, 115, 121, 134
benlik algısı 134
benlik krizi 8, 102, 116, 119, 120, 121
Berthe-Corti, Luise 140, 142, 143, 144, 149, 167
beslenme 104, 140, 141, 145, 149, 151, 201
Biddle, Jeff E. 199, 202, 205, 208
bilim 14, 32, 46, 49, 60, 89, 124, 128, 129, 133, 134, 139, 140, 147, 149, 152, 160, 164, 167, 168, 169, 175, 177, 180, 195, 199, 206
bilim adamları 140, 147, 164
Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 18, 21, 35
bitkisel preparatlar 146
biyologlar 136
biyolojik indirgemecilik 149, 154, 164

biyomedikal 9, 138
biyoteknoloji 9, 13, 133, 139, 140, 142, 143, 144, 149, 151, 163, 164, 165
Blanchett, Cate 81
Breustedt, C. 76, 89, 193, 195
Brezilya 53, 73, 77
Brody, E. Jane 199, 209
büyüme hormonları 143, 144
büyüme tedavisi 143

C-Ç

cadı 8, 49, 93, 94, 95, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124
cenin 98, 121, 144, 158, 160, 161
Ceza Kanunu 32, 35
chora 101, 102, 116
cinsel çekim 141
cinsel istismar 11, 21, 32, 33
cinsel nesne 17, 78, 188
cinsel obje 27, 28
cinsel organ 29, 97, 137, 145
cinsel soğukluk 25
cinsel sömürü 11, 17, 18, 19, 21, 30, 31, 32, 33
cinsel suç 17, 18
cinsel şiddet 47, 48, 53
cinsel taciz 32, 138
cinselliğin metalaştırılması 18, 26
cinsiyet 4, 7, 11, 12, 17, 20, 28, 32, 33, 39, 40, 42, 43, 45, 54, 55, 56, 93, 97, 99, 103, 108, 109, 112, 113, 114, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 133, 134, 136, 138, 139, 148, 159, 160, 161, 162, 184, 194, 202, 203, 205
cinsiyet ayrımı 11, 17, 32, 33, 108, 127
cinsiyet ilişkileri 54, 99, 139
cinsiyet rejimi 42, 43, 54
cinsiyet rolleri 7, 39, 40, 43, 45, 54, 56, 93, 194
Coltrane, Scott 136, 167
Connell, R. W. 96, 99, 128
Cooper, Kenneth H. 206, 209
Corbett, William R. 205, 208
Cresap, Steven 205, 206, 209
çalışan 11, 14, 39, 42, 46, 76, 110, 111, 118, 124, 176, 185, 201, 203, 204, 206
çaresizlik 45, 52, 53
çekicilik 13, 122, 145, 199, 202, 203
Çin 52, 77, 137
çizgi film 93, 94
çizgi roman 93
Çizmeli Kedi 94

D

Daily Mail 204
değersizleştirme 7, 41, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 185
Deneuve, Catherine 81
depresyon 25, 53, 120, 136, 145, 146
Derrida, Jacques 125
dış beden 28, 29
dış görünüş 9, 134, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209
dişil 8, 12, 13, 78, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 114, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127
dişil kimlik 122, 123
dişil özne 122
diyet 72, 76, 86, 140, 152
DNA molekülü 149
doğa 43, 55, 71, 95, 98, 99, 104, 105, 109, 112, 113, 114, 120, 121, 123, 124, 126, 133, 134, 138, 142, 150, 160, 165, 173, 178, 180, 181, 182, 195
doğabilim 133, 180
doğal gebelik 13, 163
Doğu 48, 53, 96, 98, 104, 114, 117, 123, 129, 150, 153, 156, 157, 158, 161, 168, 184, 202, 203
doğum 13, 39, 51, 53, 117, 118, 136, 142, 146, 152, 155, 156, 163, 176
Douglas, Mary 99, 103, 128
Dove 72, 73, 74, 77, 78, 89, 90, 185, 196
Down Sendromu 160, 162

Dünya Sağlık Örgütü 157, 158, 201

E

eğitim 19, 26, 33, 34, 48, 54, 152, 155, 202, 203, 205
ekonomik şiddet 46, 47, 48, 49
embriyo 155, 160
endişe 42, 45, 53, 66, 72, 73, 87, 106, 110, 112, 116, 117, 120, 152, 185, 189, 191
Enriquez, Eugène 4, 111, 128
ensest 7, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 97, 102
ensest tabusu 7, 18, 21, 24, 102
ergenleşme ritüeli 111
ergenlik çağı 40
eril-erillik 46, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 121, 122, 123, 125, 126, 127
eril özne 122, 125, 126
erkek 7, 12, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 28, 29, 32, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 65, 74, 76, 82, 83, 87, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 145, 150, 156, 158, 159, 161, 162, 174, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 193, 194, 201, 203
erkek egemenlik 32
estetik 93, 175, 177, 178, 179, 180, 195, 196
estetik emek 202, 203, 204
eşcinsel 114, 156
etik 4, 14, 105, 126, 133, 140, 152, 156, 160, 166, 169, 195, 207
ev içi şiddet 41, 56
evlilik 45, 46, 49, 50, 59, 83

F

fantastik 95, 104, 105, 107, 117, 158
farklılık etiği 122
feminist hareket 106, 126
Fernandez 203, 209
Fibonacci 181, 200
Filipinler 53
fiziksel acı 31, 137
fiziksel şiddet 46, 49, 137
fizyoloji 133
Forsman, Kıvılcım 142, 152, 154, 155, 160, 168
Fransa 205
French, Marilyn 97, 128
Freud, Sigmund 66, 67, 73, 74, 78, 79, 87, 89, 188, 189, 194, 196
Freund 135, 167
fuhuş 7, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 138

G

gebelik 13, 51, 153, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 164
Geller, Peter E. S. 24, 31, 78, 114, 137, 153, 154, 167
Gelles, Richard 22
gen teknolojisi 140, 149, 152
genç kız 12, 50, 58, 72, 74, 77, 82, 93, 96, 105, 109, 110, 114, 120, 193
gençlik 68, 76, 97, 136, 147, 165, 175, 176
genetik 9, 139, 140, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 174, 185
genetik mühendisliği 9, 140, 149, 151, 154, 155, 161, 164, 167
genetik test 152, 153, 154, 155, 160, 165
Geven, N. 52, 60
Gilman, Sander L. 76, 78, 85, 89, 182, 184, 185, 189, 196
Gilmore, David, C. 202, 208
Goffman, Irving 22, 141
görselcilik 206
Gravett, Paul 94, 128
Grundmann, Matthias 136, 167
Gülçür, L. 47, 60
güzellik 8, 13, 65, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 81, 83, 89, 95, 139, 145, 147, 165, 174, 176, 177, 178, 179,

180, 183, 185, 188, 193, 195, 196, 199, 200, 202, 203, 204, 209
güzellik ideali 74, 77

H-İ

Hacettepe Üniversitesi 47, 60
Hamermesh, Daniel S. 199, 202, 205, 208
Harpler 203
hastalık 42, 75, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 194
Heidi 94
hısımlık 21
Higgs, Paul 143, 167
Hindistan 53
hiyerarşi 97, 103, 114, 124, 125
hormon replasman terapisi (HRT) 144
hormon tedavisi 9, 144, 146
iç beden 28
ideal eril öznellik modeli 125
İdil 157
iki paradigması 126, 127
ikilik 103
İkinci Dünya Savaşı 106
iktidar ilişkileri 19
İngiltere 162, 202, 203
insan hakları 18, 32, 33
intihar etmek 19, 25, 53
Irigaray, Luce 13, 97, 98, 102, 112, 113, 114, 115, 122, 124, 125, 126, 127, 128
İstanbul Emniyet Müdürlüğü Çocuk Bürosu 17, 23
istihdam 203
İsveç 58, 94
İsviçre 94
İşleğen, Y. 51
işveren 116, 155, 202, 203, 204, 206
İtalya 94
iyilik hali (welfare) 24

J-K

Jacob, Jutta 134, 168
Japon 73, 77, 93, 94, 106, 108, 109, 128
Japonya 73, 77, 93, 94, 106, 108
kadın bedeni 9, 11, 13, 14, 17, 47, 50, 53, 75, 96, 97, 133, 135, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 179, 183, 189, 190
kadın hareketi 54, 166
Kadın Konuk Evi 52
kadın sünneti 53
kahraman 12, 93, 96, 104, 107, 108, 109, 111, 155, 159, 168
Kanada 77
Kanadalı 77
Karaca, Zafer 150, 168
karakter 93, 94, 104, 107, 108, 109, 112, 119, 127, 177, 178
karşıtlık 18, 98, 99
katkı maddeleri 140
kendilik değerleri 48, 53
kısırlık 156, 158, 159
kız çocuk 17, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 93, 94, 96, 109, 110, 117
Kızıl Domuz 94, 102, 109
kimlik 17, 27, 68, 104, 105, 114, 122, 134, 145, 154, 188, 191, 192
kirlenmişlik 104
kişilik parçalanması 33
kolostomi torbası 141
kompleks 82
Komşum Totoro 94, 102, 107, 109
kök hücre 147, 148, 154
Kristeva, Julia 100, 101, 102, 103, 104, 114, 128, 129
kromozom 154, 159, 162
kromozom bozuklukları 159
KSGM 47, 48, 50, 52, 53, 60
Kuran, Timur 96, 98, 103, 106, 107, 175, 206, 208
kurgusal evren 105
kusursuzluk 13, 144, 153, 163, 183
Küçük Cadı Kiki 8, 93, 94, 95, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,

112, 116, 119, 123, 124
Küçük Deniz Kızı Ponyo 95, 102
kültür 1, 4, 12, 24, 53, 69, 88, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 109, 111, 112, 123, 124, 129, 134, 137, 140, 146, 147, 161, 182, 199

L

Lacan, Jaques 66, 67, 68, 87, 89, 114, 125
Lacancı 114
Laputa-Gökteki Kale 94
Latin Amerika 150
Lee, Christina 136, 139, 145, 146, 147, 168
Lloyd, Geneviere 98, 129
Locker, David 149, 168
Lorber, Judith 135, 136, 158, 168
Lupin III: Kagliostro'nun Şatosu 94

M-N

mağdur 21, 22, 23, 25, 28, 29, 32, 33
mangalar 93
McCaffery, Edward J. 206, 208
McGuire, Meredith 135, 167
medikalizasyon 143, 144, 146
menopoz 144, 145, 146, 147
menstrüasyon 138, 141
metafizik 125, 127, 175
mikroorganizma 140, 141, 142, 149
Minamata Gölü 94
mistisizm 113
Miyazaki, Hanou 12, 13, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 118, 119, 120, 123, 124, 127
modern tıp 143, 145
Mor Çatı 47, 60, 61
Moskova 154
murdarlık 103, 104
mükemmelleştirilme 79
namus 18, 19, 24, 44, 47, 60, 61, 138, 183
namus cinayeti 47
Napier 93, 105, 107, 108, 109, 121, 129
narsisizm 66, 67, 116, 118
narsistik kriz 102
Nausicaä, Rüzgârlı Vadi 94, 101, 107, 109
Neck, Christopher P. 206, 209
Nettleton, Sarah 134, 138, 139, 142, 149, 152, 156, 168
Nock, Mathew K. 29, 30, 31, 35

●-Ö

Oedipus kompleksi 100
Orbach, Susie 78
organ nakli 139
öjenik 161
Ön Asya 150
öteki-ötekilik 8, 12, 17, 20, 65, 67, 68, 73, 97, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 139, 185
özerk 27, 96, 112, 113, 116, 117, 121, 126, 153, 156, 159, 162, 165, 166
özgülleştirme 122
özgüllük 105, 122
özgürleşme 11, 68, 69, 70, 71, 97, 126
özne 20, 34, 66, 67, 69, 79, 101, 103, 104, 108, 112, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 178
öznellik 102, 113, 115, 121, 123, 125, 126

P-R

Padaung Kabilesi 138
Payer, Lynn 145, 154, 168
perhiz 68, 97, 183
Perkins, Johnny 203
plastik cerrahi 9, 14, 87, 139, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 184, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 199, 200
Platon 101, 175, 176
popüler kültür 1, 12, 88
popüler söylem 69, 74, 78
pornografik 18, 67
Powers, Kirsten 20, 35, 204, 209
Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT)

9, 155, 159, 168
Prenses Mononoke 94, 101, 109
Prindle, Tamae 108
Prinstein, Mitchell J. 29, 30, 31, 35
psikanalitik 4, 115, 174
psikanaliz 113, 114, 115, 128, 195
psikolojik 26, 32, 177
psikolojik şiddet 47, 53
püritanizm 68, 97
püriten 76, 78
rastgele cinsel ilişki 25
rasyonel bilgi 98
rejim 68, 78, 97, 99
resim 67, 72, 93, 96, 107, 114, 120, 121, 181
Reviere, S. L. 52, 53
Riedle, G. 76, 89, 193, 195
ritüel 69, 102, 103, 111, 112, 124
ruh sağlığı 32, 33, 158, 202
Ruhların Kaçısı-Şihiro'nun Yolculuğu 95, 101
ruhsal bozukluklar 145
ruhsal rahatsızlık 136
ruhsal sarsıntı 33

S-Ş

sadizm 79
Sağlam, Yaman 147, 155, 159, 201
sağlık 13, 27, 32, 42, 47, 51, 54, 63, 68, 72, 74, 75, 97, 124, 133, 134, 135, 136, 139, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 183, 193, 201
sanatçı 96, 99, 121, 178, 181
sanatsal yüceltme 8, 100
Sarıoğlu, Koçer 140
Scambler, Graham 157, 167, 168
Schwinger, Eberhard 161, 162, 169
seks işçiliği 21, 23, 27
seks kölesi 22
seksist 204
Selvi, Ruken Alp 200
semiyotik 100, 101, 102, 103
shojo 104, 107, 108, 127
simgesel 67, 68, 70, 71, 89, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 109, 112, 113, 114, 125, 127
simgeselleştirilme 100, 103
sinema 12, 13, 94, 99, 184, 195
sosyal bilimler 14, 89, 129, 133, 169, 195
Sosyal Denetleme Kuramı 22
sosyal gruplar 136
Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) 17, 52
sosyal izolasyon 53
sosyalleşme 13, 40, 137, 152, 164, 194
sosyokültürel 9, 29, 135, 139
sosyoloji 1, 11, 13, 17, 49, 133, 138
soy zinciri 110, 112, 114
soykütüğü 97, 112, 113, 114, 115, 121, 123, 124
sömürü 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 70, 126
Sönmez, Ahmet 199, 200, 201
sperm bağışı 139
Stockholm 95, 106, 119
Suudi Arabistan 73, 77
şefkat 116, 121
şiddet 7, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 21, 22, 24, 28, 30, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 79, 104, 116, 135, 137, 138, 153, 162, 163
şiddet uygulayan 41, 49
şişmanlık 75, 76, 135, 140, 200

T

tarihsel ve kültürel ortam 134
taşıyıcı annelik 139, 152, 155, 156
tedavi 9, 19, 34, 68, 75, 97, 123, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 154, 157, 158, 162, 164
tedavi yöntemi 158
Teherani-Krönner, Parto 150
temizlik 141
ten-tensel 80, 121, 122, 123, 134
terapi 31, 144
Theron, Charlize 81
Thielssen, Barbara 134

tıp-tıbben 31, 139, 142, 146, 152, 153, 156, 158, 181, 193, 199
ticari seks işçisi 25, 27, 28
Tietje, Louis 205, 206, 209
tiksinti 75, 102, 104, 189
Time 55, 93, 105, 109, 173, 209
tinsel birlik 121, 122, 123
tinsellik 8, 110, 113, 121, 122
Toffler, Alvin 20, 35
toplum 12, 20, 24, 48, 71, 78, 122, 133, 134, 135, 139, 144, 148, 152, 154, 157, 184
toplumsal baskı 156, 189
toplumsal cinsiyet 4, 7, 45, 54, 55, 56, 99, 103, 109, 127, 128, 133, 136, 138, 139, 148, 167, 194
toplumsal kontrol 9, 137
toplumsallaşma 111, 118, 127
töre 18, 61, 111, 177, 202
travma-travmatik 11, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 53, 155, 158, 185
Turner, Bryan S. S. 28, 134, 139, 163, 169
tüketim toplumu 68, 69, 70, 71, 75, 78, 89, 128, 195
tüp bebek 152, 155, 156, 157, 158, 159
Türkiye 12, 33, 47, 48, 52, 58, 60, 155, 157, 168
Twiggy 71, 76, 80

U-Ü

Uluslararası Çalışma Örgütü 204
UNICEF 17, 138, 169
uyku bozukluğu 25
uzam 94, 101
üreme 9, 18, 27, 34, 139, 140, 141, 149, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 164, 165, 201
üreme teknolojileri 9, 139, 140, 149, 152, 156, 157

V-W

Venedik Altın Ayı Ödülü 94
verimlilik artışı 206
vücut 29, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 86, 87, 140, 167, 176, 179, 181, 189, 193, 199, 200
Warhust, C. 202, 208, 209
Washington Post Magazine 205
Wichterich, Christa 141, 150, 151, 154
Wimbledon Tenis Turnuvası 203, 204

Y

yapay döllenme 152
yaratıcı-yaratıcılık 8, 25, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 120, 176
yasal 21, 31, 33, 44, 142, 149, 160, 164, 202, 205
yeme bozukluğu 29, 76
yeni üreme teknolojileri 9, 139, 149, 152, 157
yetişkin 26, 40, 107, 110, 125, 136, 137
Yirmibeşoğlu, V. 47
yoksulluk 48, 53, 54, 151, 158, 163, 164
yüceleşme 121, 122
yüceltme 8, 33, 78, 100, 102
Yürüyen Şato 95, 101, 107, 109

Z

zarar veren davranış 25, 30
zayıflık 76, 135
Zeppelin, Ferdinand von 107

Güzellik kavramı insanoğlunun yolculuğuna paralel olarak, bir dönem tinsel çalışmalarda kendine yer bulurken, başka bir dönemde ise neredeyse matematiksel formüllere indirgenmiştir. Güzellik, aslında bir anlamda, insanın estetik tarihinin ve bu tarihsel süreç içinde "estetik bir obje olarak insan bedeninin" incelenmesidir.

Kadın bedeni günümüze değin her dönemde güzelliğin sembolü olmuştur. Aydınlanma yıllarına kadar çeşitli yasaklarla baskı altında tutulmuş olan kadın bedeninin, özgürce sergilenmesi engellenmiştir. Buna karşın, yasaklı dönemlerde bile, kadın bedeni ironik biçimde imgesel olarak sanatta, felsefede vb alanlarda yaratıcılığın kaynağı olmuştur. Kadının küçük yaşlardan itibaren kendisini toplum içinde seyredilen bir nesne olarak algılaması ve her zaman bir sahne üzerinde hissetmesi kapitalist ideolojinin bu yönde ilerlemesini kolaylaştıran temel faktörlerden biri haline gelmiştir. Günümüzde kadın, popüler kültür tarafından idealize edilen bir "öteki beden" ile hiçbir zaman memnun olmadığı kendi bedeni arasında sıkışıp kalmıştır.

Cinsel istismar, ayrımcılık, ötekileştirme ve güzellik söylemi altında kadının içselleştirdiği tüm baskıcı normlar, kadın bedenini zapturapt altına almaya yöneliktir.

Bu kitapta yer alan makaleler, güzellik kıskacına sıkışmış kadın bedeninin gönüllü veya gönülsüz biçimde maruz kaldığı şiddeti, disiplinler arası tartışmaya açmayı hedefliyor.

AYRINTI YAYINLARI • "AĞIR" KİTAP
ISBN: 978-975-539-562-3
9 789755 395623